

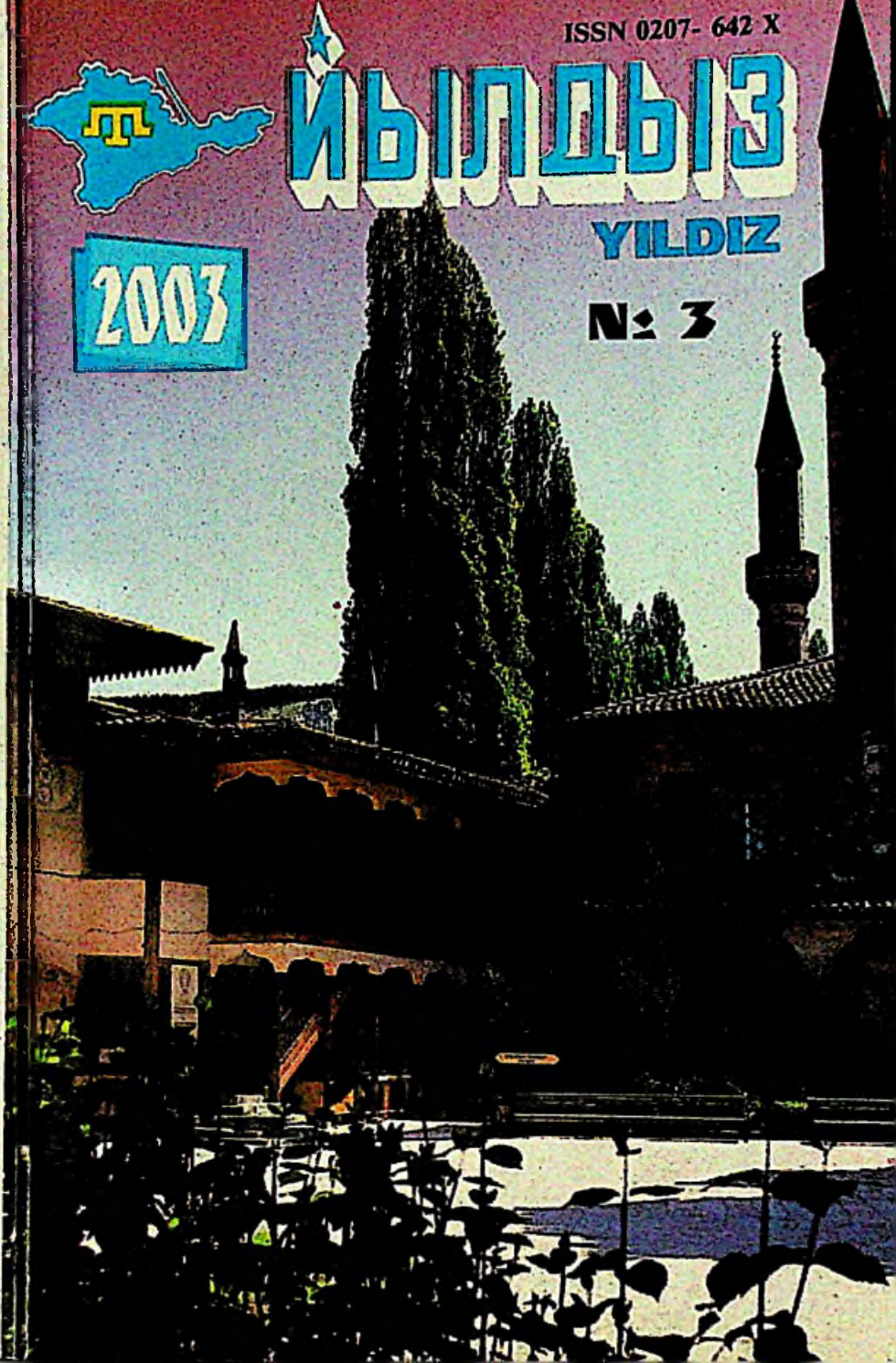
ISSN 0207- 642 X

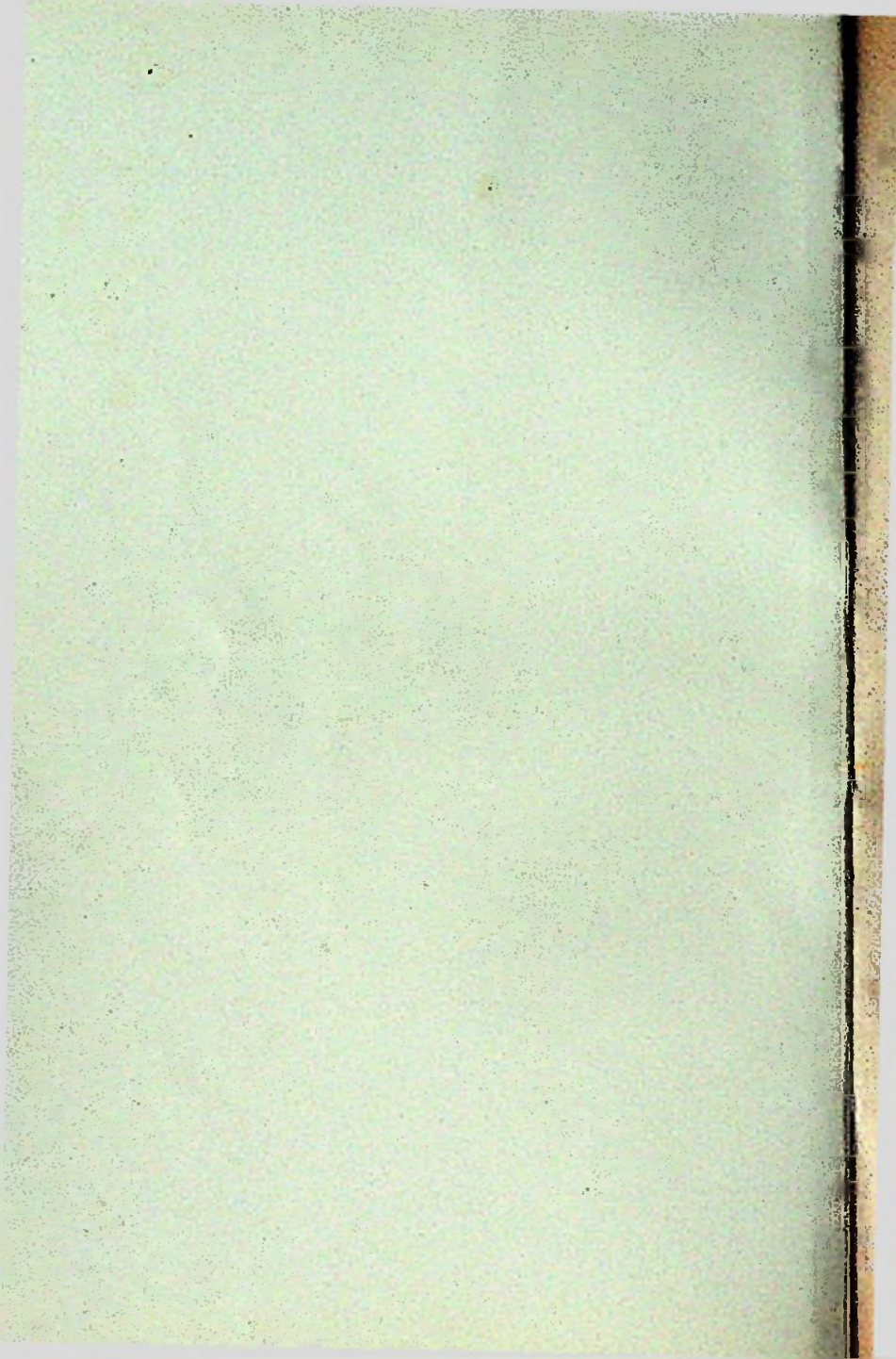
ИҮЛДЫЗ

YILDIZ

№ 3

2003

ЫЛДЫЗ

КЪЫРЫМ МУХТАР
ДЖУМХУРИЕТИ
УКУМЕТИ ВЕ
КЪЫРЫМТАТАР
ЯЗЫДЖЫЛАРЫНЫНЪ
ЭДЕВИЙ-БЕДИИЙ
ВЕ ИЧТИМАЙ-
СИЯСИЙ
МЕДЖМУАСЫ

3

2003

**Майыс
Июнь**

Йигирми дёртюнджи
сене чыкъуву

Меджмуа
ВАК
дждевелине
кирсетильди.

Баш муаррир
Шакир СЕЛИМ

Муарририет эйети:
Иса АБДУРАМАН,
Исмаил КЕРИМОВ,
Юнус КЪАНДЫМ,
Закир КЪУРТНЕЗИР
(баш муаррир муавини),
Ибраим ПАШИ,
Нузет УМЕРОВ,
Раза ФАЗЫЛ,
Урие ЭДЕМОВА.

Украина. Къырым Мухтар Джумхуриети.
“Иылдыз” меджмуасынынъ идареханеси.

Шакир Селим. Къырымтатар эдебиятшынаслыгы: шимдики вазияти ве келеджеги . . . 4

Несир

Рустем Муедин. Эв алма, къомшу ал. *Бир пердели комедия* 11

Къадыр Велиев. Багъышла мени, достум!
Икяе 25

Назм

Иса Абдураман. Окъуйджыма. Даим севип яшайым. Багъай. Тюзетмекчюн эски хатаны. Тек саф олып къалайым. Коккозь. Баррь, яз ве къыш. Салгъыр боюнда. Севгимнинь чокърагъы эп джошсын. Козьяшым тюбюнде сатырым агълай. *Шиирлер* 30

Хатырлавлар. Корюшювлер. Субетлер

Закир Къуртнезир. Биринджи устазларым. 40

Яш къалемлер.

Сейран Сулейман. Бир эркинлик дуярдым...
Бугунь сени кене хатырладым. Сен гульден сорама... Дертли юрек. *Шиирлер* 75
Таир Керим. Муджизе. Сен кеттинь... Чыракънынъ талийи. Гестапонынъ бинасында. *Шиирлер* 80

Тарих. Фельсефе. Тедкъикъат

Нияра Къаймакъан. А.Крымский: "Эй, мусульманлар, мен сизиньким!" 82
S.V.Sorokin. Ukrayna türkolojisiinde işlevsel
dilbilgisi araştırmaları 95
Гаяна Юксель. Къырымтатар иджрет
матбуаты: 103
Зера Талипова. Къырымнынъ тюркий топо-
нимикасы 111

Эдебиятынаслыкъ ве эдебий тенкъит

- Виктор Гуменюк. Леся Украинканынъ иджадын- 114
да кырымтатар нагъмелери
Шефикъа Абдураманова. Кырымтатар эфсане- 119
лери: асыл негизимизге кыйтув заруриети

Эдебий ве медений омюр

- Шакир Селим. Чингиз Айтматовнынъ шеревли 126
75 йыллыгы.....
Лейля Таирова. Кырымтатар рессамларынынъ 132
джемиети.....

Эдебий такъвим

- “Татарлыгъым, тувган ерим...” (Шевкъий Бек- 135
торенинъ догъгъанына 115 йыл олды)
Къыркъ яшына етмеди, къурбан кетти (Джа- 139
фер Гафарнынъ догъгъанына 105 йыл олды)...
Репрессиягъа огъратылды (Вели Габилевнинъ 143
догъгъанына 105 йыл олды)
Буюк шаиримиз (Эшреф Шемъи-заденинъ догъ- 145
гъанына 95 йыл олды)
Тувакълы шаир (Рамазан Айтаннынъ догъгъанына 150
90 йыл олды)

Китап рафларынъызгъа

- “Куреш мейданыны от басмаз”. “Аталар сёзле- 152
ри ве айтымлар”. “Кырымтатар эдебияты”.
“Кырымтатар эдебиятынынъ тарихы”.
“Кырымтатар эдебияты”.....
Муэллифлеримиз 159

Къырымтатар эдебиятшынаслыгы: ШИМДИКИ ВАЗИЕТИ ВЕ КЕЛЕДЖЕГИ*

Эдебиятшынаслыкны там манасынен — эдебият акъкъында илим деп анылайджакъ олсакъ, кечкен асырнынъ 20-нджи йылларындан сонъ, бойле илим бизде энъ кериде къалгъан ве базыда онынъ мевджутлыгы сезильмеген илимлерден биридир. Акъыкъатен де, эгер сиз Бекир Чобан-заденинъ “Сонъ девир къырымтатар эдебияты” адлы макъалесини (монографиясыны) дикъкъатнен окъусанъыз ве мутаала этсенъиз, сонъки юз йылда эдебиятшынаслыгъымыз сахасында бундан да кучлю профессиональ бир тедкъикъат ишни хатырлап оламазсынъыз. Бекир Чобан-заде керчектен де бир алим оларакъ бизге эдебиятшынаслыкъ боюнджа акъыкий нумюне къалдырды. Буюк шаир ве алимимиз мезкюр макъалесинде бедий эдебиятнынъ не олгъаныны (бедий эсернинъ де), неге хызмет эткенини ве, энъ муими, насыл олмакъ керек олгъаныны пек усталыкънен косътерди. Базы аркъадашлар Б.Чобан-заденинъ мезкюр макъалесини эсасен тенкъит сахасына аит макъале, деп биле ве анылайлар. Хайыр, ойле дегиль, чюнки андаки инджи, муляйим, итираз билдирювге ер къалдырмагъан базы тенкъидий фикирлер эдебиятшынаслыкъка багъланып кете.

Шимди кимер генч алимлеримизнинъ бир кичкене макъале язып, онынъ тюбюне 20-30 къайнакъменба косътергенлери кулюнчли олып корюле. Бойле “муэллифлер”, бакъынъыз, бир кичкене макъале язмакъ ичюн мен не къадар эдебият окъуп чыкътым, деп къопаймакъ истей. Албу исе, о, шу макъалесинде фелян бир къайнакътан (эдебияттан) бир келиме яхут фикир ишлеткен ве кичкене бир макъалесини ильмий иш, деп косътермек истей. Бойле хасталыкъ базы

*«Къырымтатар эдебиятшынаслыгъынынъ бугунъки вазияти ве истикъбали» мевзусындаки конференциядаки чыкъыш (ТМУ. 2002 с., апрель 20).

эдиплеримизге ве оджаларымызга да юкъмакъта. Эдебиятшынаслыкъ, умумен илим, бойле алдатувларны котерип оламаз.

Исмаил бей Гаспринскийнинъ 150 йыллыгы мунасебетинен “Йылдыз” меджмуасында “Исмаил Гаспринскийнинъ эдебий тенкъитлери” адлы макъалелер тюркюмини дердж эткен эдик. Оны бизге тюркиели гаспралышынас алим Явуз Акъпинар ёллагъан эди.

Эр джеэттен бильги саиби олгъан кемалатлы буюк атамыз бу языларында эдебият, эдебиятшынаслыкъ ве эдебий тенкъит хусусында пек къандырыджы мисаллерде маналы фикирлер бильдире.

Мен бу конференциямызда (фурсаттан файдаланып, онынъ тешеббюсчилерине тешеккур бильдирем) И.Гаспринскийнинъ базы фикирлерини ортагъа чыкъармакъ истейим. “Гёрюджи ве битарафана тенкъит гюнеш зиясыдыр, къарангъыйы дефъ этер, адий сёз иле гёрюльмез, сечильмез шейлери ашкъяр идер” — деп яза Исмаил бей Гаспринский.

Бу недир? Эдебиятшынаслыкъ дегильми? Эгер джумледеки “тенкъит” сёзю ерине “эдебиятшынаслыкъ” сёзюни къойсакъ, там айткъан эдебиятшынаслыкъ ортагъа келип чыкъа. Я, эдебиятшынаслыкънынъ да вазифеси “къарангъыйы дефъ эткен” шей дегильми?

1896 сенесининъ январь 7 куню чыкъкъан “Терджиман”нынъ илявесинде Исмаил бей атамыз тенкъит хусусында сёз юрсетерек, меракълы бир фикир бильдире: “Тенкъит башлыджа учъ къысма мюнкасымдыр: бири тенкъидат-ы ильмие, дигери — тенкъидат-ы тарихие, ве, учюнджиси — тенкъидат-ы эдебие, — деп яза ве буларнынъ не олгъаныны анылата: —Тенкъидат-ы ильмие кютюб-и мукъаддеседен бахс эдип, бунларын хакъикъат олдугъуны, языларын догъру окъунмасыны, окъунан шейлерин догъру ве тамам анылашылмасыны араштырып, кешф ве тайин идер”.

Аджеба, бу ерде лаф эдебиятшынаслыкъ акъкъында кетмейми? (Янъылмасам, о заманда “тенкъит” деген анылам олса да, “эдебиятшынаслыкъ” денильген бир шей ёкъ эди, алельхусус шаркъ эдебиятында). И.Гаспринскийнинъ бу фикирлери там эдебиятшынаслыкъ акъкъындадыр.

къарыда айтып кечкенимиз киби, эдебиятшы-
къ илими кырымтатар эдебияты джерьянын-
ет зайыф эди ве шимди де бу меселеде алымыз
аныладжакъ киби дегиль. Советлер заманы эр
мизни эксан эткени киби, буны да эксан этти.
эр сиз сонъки йылларда эдебиятымызнынъ та-
ла аит айры китапларны, дерсликлерни дикъ-
ен козьден кечирсенъиз, оларнынъ ич биринде
ет бир де-бир языджымызнынъ яхут алимле-
нинъ эдебиятшынаслыкъта япкъан белли араш-
ларыны, ишлерини корип оламазсыз. Ялы-
“Къырымтатар эдиплери” адлы китапта (муэл-
З.Къуртнезир) Сафтер Нагаев акъкъында “тен-
не эдебиятшынаслыкънен де огърашып башла-
еп язылган. Лякин насыл бир эдебиятшынас-
эсери яхут макъалеси олгъаны анъылмай.

эр Б.Чобан-заденинъ эдебиятшынаслыкъкъа аит
ерини топлап айры бир китап шекилинде чы-
п олса эдик, шу китапта онынъ “Фузулий ве
ери”, “Байкъара ве диваны акъкъында”, “На-
инъ тили ве тильджилиги акъкъында”, “Исма-
гаийнинъ тили ве эдебий иджады” ве биз ичюн
къыйметли олган — “Сонъ девир кырымта-
эбияты” киби ильмий ишлерини окъуй билир
Эбет, “Ильмий ве эдебий тиль меселеси” ве
а онлардже макъалелери шимдики кунюмизде
бир къулланмалар ола билир эди.

кин, чокъ языкъ ки, эдебиятшынаслыкъ или-
баш урган генч алимлеримизнинъ ич бириси,
сумледен, языджыларымызнынъ да ич бириси
ейха (проект) япайым да, ильк-эвеля, шу мер-
лассиклеримизнинъ эсерлерини чыкъарайым,
ошюнмей. Башта озылерининъ шахсий меселе-
ойлайлар. Бу — эпимизге аит бир менменлик
гыгыдыр.

ында дюнья юзю корьген “Къырымтатар эде-
тарихы” (муэллифлери Р.Фазыл, С.Нагаев)
ында эдебиятшынаслыгъымызгъа аит малюмат-
расында 23-нджи саифеде земане тедкъикъат-
ымыз сырасында Эшреф Шемьи-заденинъ
ор ве яратыджылыкъ”, “Халкъ хызметинде”),
аевнинъ (“Роман ве заман”), Исмаил Керим-
Нариман Абдульвааповнынъ, Шевкет Юну-

овнынъ макъалелери ве “Къырымтатар эдебияты-
нынъ орта асырлар девири” китабынынъ муэллифи
Тимур Усеиновнынъ адлары анъыла.

Эбет, конференциямызда “эдебиятшынаслыкъ
ерминологиясы акъкъында” фикирлер юрсетильди.
Бу керчектен де муим меселе. Терминология — тер-
минологиянен, лякин башта бир, умумен; эдебият-
тынаслыгъымызнынъ бугунъки вазияти насыл ве
нынъ келеджеги не оладжакъ, — мына бу меселе
зеринде ачыкъджасына лаф этмек керекмиз.

Т.Усеиновнынъ “Къырымтатар эдебиятынынъ орта
сырлар девири” адлы окъув къулланмасы (1999 с.
Къырымдевокъувпеднешир”) акъкъында шимдиге-
же не алимлеримиз, не оджаларымыз, не де язы-
жыларымыз тарафындан не мусбет, не менфий фи-
тир бильдирильмеди, такъриз ве муляазалар олмады.
Эдебиятшынаслыкъкъа айт бойле бир китапнынъ
ейда олувы эмиетли вакъиадыр, эльбет.

Мен бу китапны бир эдип оларакъ дегиль де, ки-
тапнынъ башында къайд этильгени киби, умумтасиль
мектебининъ юкъары сыныф талебеси ве алий окъув
ортлары филология факультетининъ студенти сыфа-
сында окъумагъа тырыштым. Шу себептен олса ке-
рек, китапта тиль тюзгюнлиги олмагъаны ве эксери-
т фикирлернинъ ачыкъ-айдын анълашылмагъаны
дюзюме чарпты.

Китапнынъ тизилив принципи хусусында ич бир
торло итираз ола бильмез, чюнки бойле къулланма
туркий тили халкъларда энди чокътан мевджут. Ху-
сусан, Озбекистанда Иззат Султонны бу саханынъ
ири демек мумкюн. Меним шахсий кутюпханемде
нынъ эдебият назариеине айт учъ кере нешир этиль-
ген къулланмалары бар. О къулланмаларнынъ устюн-
лиги шунда ки, олар пек анълайышлы, саде тильнен
изылгъан ве орта тасиль корьмеген киши де анълай
билир.

Эбет, Тимур къардашымыз даа яш, къулланма ва-
рифесини беджереджек китаплар яратмакъ, — бу ильк-
велея, тувгъан тильде ачыкъ, анълайышлы, догъру
ибарелер ве фикирлер эсасында иш корьмек демек-
тир. Онъа, эльбет де, бу сахада теджрибели оджалары
ердым этмек, китапнынъ эльязмасыны дикъкъатнен
экъуп чыкъмакъ керек эдилер. Муэллифнинъ озю

галышкѣан окъув юртунынъ адыны биле догъру яз-
майып, “Таврика миллий университети” деп язгъан
“факъ-тюрек хаталар бир четте турсын, “Асырлар де-
амында баба-деделеримиз дѣртликлерни саз иле йыр-
тагъанлар ве накарат мисралары о чокъ узакъ асыр-
ларнынъ сеслери оларакъ сайыла” джумлесини ве он-
даки мевхум мананы насыл аныламакъ мумкюн? “На-
зарат” дегени недир? Озьбеклер “накъорат” дейлер,
бизде “некъарет” яхут “накъарет” дей тургъанлар. Кене
шу 14-нджи саифеде “къасиде” акъкъында лаф кет-
кенде “къапламы 20-200 бейиттен ибарет олмалы” де-
диле. Мектеп талевеси яхут студент бу “къапламы”
реъзюнинъ манасыны не деп анылайджакъ. Бу сѣз ери-
те “колеми” деп ишлетильсе олмаз эдими? Мына даа
бир джумле: “Назире — муреккеп эдебий адиседир,
манети исе эр вакъыт кереги киби тефсир этильмей”.
Бундан сонъ да пек къалабалыкъ ибарелер ве кели-
мелер вастасынен муэллиф “Назире”нинъ не олгъа-
ныны анылатмагъа тырыша. Ве энъ худжур ери шун-
да ки, “Къырымтатар эдебиятынынъ орта асырлар де-
вири” адлы мезкур китапнынъ шу “Назире” болло-
тинде мисаллер эп Алишер Неваи, Абдурахман Джа-
мий, Низамий Гянджеви ве Хосров Дехлеви этра-
фында кете.

Я, ничюн къырымтатар орта асыр классиклери-
мизден мисаль кетирильмей? Бунынъ себеби шу ки,
Г.Усеиновнынъ файдалангъан эдебиятларында
(А.Мирзоев, И.Султон) ойле язылгъан. Валлаий, о къа-
дар тырыштым, лякин “Шиирлери эвель языл-
гъан эсерлернинъ лезетсиз текрарлавы оларакъ окъуйы-
лгъа меракъ догъурмай” (19-нджи саифе) ибареси-
ни анылап оламадым. О насыл услюпте язылгъан, —
бильмейим.

“Ашыкъ Умер” къысымы менде пек худжур ис-
туйгъу догъурды. “1630-нджи сенелери Къырымда чокъ-
балалы фукъаре эснаф анлесинде догъды ве ярымада-
да иптидаий мектепни битирди” — деп яза янъы али-
мимиз ич бир тюрлю месулиет дуймадан. Я, “Кен-
дим Кезлевели, Умердир исмим” деген мешур саты-
рына базанып, онынъ догъгъан ери конкрет косъте-
бильмегени не?.. Умумен, Ашыкъ Умеримиз акъкъ-
ында бу китапта даа бир “кешфият” япыла: “Осман
укюметиндеки саз шаирлерининъ сѣйлегенине коре,

Ашыкъ Умер Истанбулда 75-80 яшында, яни 1707 сенеси вефат этерек, Емиш искелесинде бир тюрбеде дефн олунгъан". Т.Усеиновнынъ Осман укюметиндеки саз шаирлерининъ анги бирисинен сёйлешкенини биз де бильсек, бойле "кешфиятка" инаныр эдик. Лякин менмен алимимиз буны сыр туту ве Ашыкъ Умер акъкъында советлер девиринде ильк сефер буюк макъале язгъан Эшреф Шемьи-заде киби заделерге айланып биле бакъмай — менбаларда онынъ адыны биле анъмай. "Ашыкъ Умернинъ иджады эсасен гъазель ве мустезат назм шекиллери иле, аруз везини иле язылгъан (?) Шаир бол сайыда ябанджы сёзлер ишлете" киби токъал джумлелернен улу классик шаиримиз акъкъында фантазиясына екюн чеке.

Энди мийи къатып башлагъан генч алимимиз ичюн бир капиклик итибары олмагъан Эшреф Шемьи-заденинъ макъалесинден бир къач мисаллер кетирейим: "Умер Абдулла огълу (Ашыкъ Умер) 1621 сенеси (иджрий эсапнен 1030 сенеси) Кырымда Козлеве шериинде Абдулла Кендже огълу намында бир куркчи эснаф аилесинде дюньягъа келе ве омюрининъ эппейи къысмыны шу ерде кечире. Буны шаир озюнинъ:

Гендим Гёзлевели, Умердир исмим,
Бир кучюк къатрадан вар олмыш джисмим.
Къыпчакъ аширети неджибу-неслим,
Хатримден чыкъмаз ола бир заман. —

сатырларындан озю де тасдыкъламакътадыр".

"Саз шаирлерининъ сёйлегенине коре" дегиль де, Э.Шемьи-заде конкрет къайнакътан малюмат ала: "Асырнынъ шу арасындан улъоми-арабиеде маир ве фунуни-шиирий иншая къадир олуб, икълими Кырымда зуур итмишдир" — денильмектедир (Саадеттин Эргъун. Ашыкъ Умер аяты ве шиирлери. Саифе 6).

Тимур къардашымызгъа "Осман укюметиндеки саз шаирлерининъ сёйлегенине коре, Ашыкъ Умер Истанбулда 75-80 яшында (?) яни 1707 сенеси вефат этерек, Емиш искелесинде бир тюрбеде дефн олунгъан" дегиль, Э.Шемьи-заденинъ белли тарихчы муэллифлерге базанып язгъанына коре, 1707 сенеси (иджрий эсапнен 1119 сенеси) сексен алты яшында Гёзлеведе вефат эте. Бутюн бир медений къадриети-

мизге туюкюрген Т.Усеинов ичюн Шемьи-заденинъ итибары олмаса, бельки, Саадеттин Эргъун, Къахья-заде Ариф киби Ашыкъ Умершынасларнынъ азбучукъ итибары бардыр?! Алла муджизеси иле шу улу инсанлар тирилип кельсе “Шаир (Ашыкъ Умер) бол сайыда ябанджы сёзлер ишлете” деп язгъан алимнинъ къулакъларына яхшы этип чертер эдилер

Вакътымыз мусааде этмегени ичюн мен чыккышымны баягъы кыыскъартып ве мезкюр китаптаки хата ве сёз чубарлыкъларынынъ пек аз кыысмыны къайд эттим.

Бираз кескин олса да, тенкъидимизден макъсад — генч муэллифни урып йыкъмакъ дегиль, илериде бойле месулиетли, амма пек зарур ишке къол ураджакъ алимлеримизнинъ де козюни ачмакътыр. Экимнинъ, джеррахнынъ хатасы багъышланмагъаны киби, бинълердже талелелер окъуп илим огренеджек китап муэллифининъ де хаталары багъышланмаз.

Эгер эдебиятшынаслыгъымызгъа, умумен эдебиятымызгъа, классиклеримизге, ана тилимизге ве шу сахаларда яратылгъан китапларымызгъа первасыз бакъсакъ, демек келеджегимизге де первасыз бир инсанлармыз. Буны шаньымызгъа сагъдырмакъ олмаз.

Шакир СЕЛИМ.

◆ Рустем МУЕДИН

ЭВ АЛМА, КЪОМШУ АЛ

• БИР ПЕРДЕЛИ КОМЕДИЯ •

Иштирак эткенлер:

ФЕРА — эв бикеси. Корюмсиз, джайль къадын.
МУРШИДЕ — эв бикеси. Джайль къадын.
ЭЛЕОНОРА — орта бильгили, ильванлы къадын.

Санада: эки тарафта ве ортада, учь эвге кирильген босагъалар. Сагъда Феранынъ, ортада Муришденинъ, солда Элеоноранынъ къапылары.

МУРШИДЕ — (Санагъа сипирткинен чыкъа ве къапысынынъ огюни сипирип, Феранен Элеоноранынъ эвлерини козетип тура). Къомшуларымнынъ бу вакъыткъа къадар тышаргъа чыкъмагъанларында бир сыр олса керек. Бу маалъгедже юкълмамакъ олурмы? Ёкъса меним серсемим, “къомшу кызы къолайлы”, — дегенлери киби, оларнынъ гонъюллерини алып эгленеми? Я шимди бирисининъ эвине сюрип кирсем де, меним къоджам къомшусыны къучакълап отургъаныны корьсем ...Ёкъ, ёкъ! Мен бунъа ёл бермем! “Эв алма, къомшу ал”, — дегенлер амма буларны меним башыма Алла бабай озю язгъан да. (Къычыра) Фера! Акъыз Фера! Фера, дейлер санъа, чыкъаджакъсынъмы, ёкъмы? Сагъырмы не мараз. Ёкъса меним серсемимден къуртулып оламаймы? Озюм кирип корейимчи.

ФЕРА — (Юкзулы козылерини окъалап, эснеп чыкъа) Танъ хоразы киби эрте-ярыкъ турып, не кычырыкълайсынъ шу?

МУРШИДЕ — Эрте олгъаны не я? Тезден уйле оладжакъ.

ФЕРА — Не багъырыкълайсынъ, къоркъунч тюш кординъми?

МУРШИДЕ — Тюш ке
Бутюн гедже акъайымны :

ФЕРА — Хайыр ола... Я

МУРШИДЕ — Фера- и
масын, о сенде геджелеме

ФЕРА — Ээ? Ана санъа бир шей даа... Сенинъ акъ-
айынънынъ меним эвимде не иши бар?

МУРШИДЕ — Амма догърусыны айт, геджеледи-
ми?

ФЕРА — Сен темелли шаштынъмы шу?

МУРШИДЕ — Айса Элеонорада геджеледими?

ФЕРА — Не, мен сенинъ акъайынъны сынап юрем-
ми?

МУРШИДЕ — Оны сынап юрмек керекмей. Аनावы
къапыгъа киргенини айтсанъ олмаймы? Оны не гиз-
лейсинъ? Ёкъса бир-биринъизнен анылаштынъыз да...
юрьмедим. Керек олса, ондан озюнъ

торарым. Сорамаз беллейсинъ-
Акъыз Элеонора! (Ферагъа)
къоркъа. Биревнинъ къо-
яхшы, амма сонъуны да

а-ильванлана чыкъа) Не
?

м яна.

не олды? Неден яна?

къымай да.

бельки сенинъ эвинъден
енде геджеледими, ёкъмы?
агъа бармагъан экен.

... Сенинъ акъайынъ ничюн
еджелейджек экен? Оны бизден

МУРШИДЕ — Акъшам бираз айтышкъан эдик:
“Мен илле бир шылпэтек тапарым”, — деп кетти,
аля даа къайтмады.

ЭЛЕОНОРА — Не, бизлер шылпэтеклермизми ёкъ-
са? Бельки сен озюнъ шу шылпэтеклердендирсинъ.

МУРШИДЕ — Амаан... Озюмнинъ акъайымны да
сорамагъа акъкъым ёкъмы? Акъайлар текаран тыр-
тайдылармы, козылери четте олалар.

ФЕРА — Сиз тюневин акъшам къоджанънен ай-

тышкьянынъызны мен сезген эдим. Сен озюньни пек кьаба алып баргъансынъ.

МУРШИДЕ — Меним эвимнинъ ичинде олып кечкен шейни сен неден сезген экенсинъ? Эм, меним кьабаатымны неден бильдинъ?

ФЕРА — Булутлар арасындан корюнген ай кыпктырмызы эди.

МУРШИДЕ — Айнынъ кызарувынен меним, акъайымнен айтышувымнынъ не алякъасы бар?

ФЕРА — Алякъасы олмаса кызармаз эди даа. Айткъан сёзлеринъе озюнь кызармагъан сонъ, ай кызара, иште.

МУРШИДЕ — Не кьадар меракьлы шей айттынъ. Бу сёзлеринъден сонъ сен озюньни акъыллы-фикирли кьадын саясынъмы?

ФЕРА — Бу джеэттен, сенден узакъ тюшмегендирим беллейим.

МУРШИДЕ — Мен киби олсанъ яхшы амма, сенинъ бойле дамсыз, тузсыз лафларынъны динълейджегим кельмей.

ФЕРА — Зарары ёкъ, эки дакъкъа даа даянып динълерсинъ.

МУРШИДЕ — Не, эки дакъкъадан эвинъе киреджексинъми?

ФЕРА — Ёкъ. Сен кирерсинъ.

МУРШИДЕ — Гъалиба, шай япмакъ керек оладжакъ. *(Эвине кире).*

ЭЛЕОНОРА — Сизлер муаббет яшамагъа биледжексизми ичъ?

ФЕРА — Сен бу суальни манъа энди берген эдинъ.

ЭЛЕОНОРА — Афу эт, унуткъаным. Сонъ, сен насыл джевап берген эдинъ? Мен хатырлап оламайым.

ФЕРА — Не, мен кимге не айткъанымны эзберлеп, хатырда тутмакъ керекимми? Санъа керек олса, язып алмакъ керек эдинъ.

ЭЛЕОНОРА — Демек, манъа ким не айтса, язып алмакъ кереким, ойлеми?

ФЕРА — Мен айны бир шейни текрарламагъа севмейим амма, къомшу хатыры санъа бир даа айтайым да, эвинъден кьалем, кягъыт чыкъар да, язып ал. Бир даа сорамазсынъ.

ЭЛЕОНОРА — Керчек айтасынъмы, шакъа этесинъми?

ФЕРА — Меним шакъа-макъанен ишим ёкъ. Кягъытынъны чыкъар да, яз!

ЭЛЕОНОРА — Бу меракты. Бакъайым, не айта-джакъ экенсинъ. *(Эвине кире).*

ФЕРА — Токъта сен... Мен санъа бир насиат берейим, козылеринъ манълайынъа чыкъар. Ана шай... Къомшуларынынъ бир низамгъа чекмесенъ, башынъа чыкъарлар. Озь тербиенъни берсенъ исе, сенден яхшы киши олмаз.

МУРШИДЕ — *(Алчачыкъ масачыкъ чыкъара)* Сабалыкъ къавемни темиз авада ичмеге къарар бердим.

ФЕРА — Афиетлер олсун!

МУРШИДЕ — Сагъ ол! Сен де буюр, сувум къайнап тура.

ФЕРА — Сагъ ол! Теклифинъни мемнюниетликле къабул этем.

МУРШИДЕ — Къавени шимди чыкъарырым. Лякин озюньнинъ отургъычынъны алып кель. *(Эвине кире).*

ЭЛЕОНОРА — *(Кягъыт ве къалем чыкъара)* Къана бакъайым, кечен сефер меним суалиме насыл джевап берген экенсинъ.

ФЕРА — Къалеминъни басып яз да, силинмесин. “Ильванларына базанып къомшуларыны бегенмегенлер, эвини сатып джеэннемге къадар кетсинлер”.

ЭЛЕОНОРА — Бу сёзлеринъ санъа айтми, манъа-мы?

ФЕРА — Къомшуларынен анълашмагъан сен ве мен кибилерине айт. *(Эвине кирип, отургъыч чыкъара).*

МУРШИДЕ — *(Табакъ устюнде джеззенен эки фильджан кетире)* Мына, къавемиз де пишти.

ЭЛЕОНОРА — Софранъыз эйиликке чыкъсын!

МУРШИДЕ — Кель, сен де буюр, Элеонора. Мен бир фильджан даа алып чыкъайым, сен отургъычынъны чыкъар. *(Элеоноранен экиси эвлерине кирелер).*

ФЕРА — Айттым да... Оларны бир низамгъа къойсанъ, сенден яхшы киши олмаз, дедим де. Тек къавенен дегиль, илериде даа софралар да донатырлар.

МУРШИДЕ — *(Фильджан чыкъара ве къаве къоя)* Къа-веге буюрынъыз. Саба шефирлеринъиз хайыр олсун!

ФЕРА — Сагъ ол! Санъа да саба шерифинъ хайыр олсун!

ЭЛЕОНОРА — Саба шерифлеринъиз хайыр олсун!

МУРШИДЕ — Къурабие истейсизми?

ФЕРА — Оны да сорайсынъ.

ЭЛЕОНОРА — Кетир, кетир.

МУРШИДЕ — Олса озюм де ашар эдим амма, ёкъ да.
ФЕРА — Я олмагъан шейни ничюн теклиф этесинъ?

МУРШИДЕ — Агъзынъыз сувлансын, деп.

ЭЛЕОНОРА — Къурабиенъ олса, сен илле чыкъарыр эдинъ. Сенинъ мераметли олгъанынъ сезилип тура.

МУРШИДЕ — Айтмаса... Сизлернинъ мераметлигинъиз де менимкинден эксик дегилъ. Мына сен бир мулайим къадынсынъ. Эгер сыр олмаса, къоджанъдан ничюн айрылгъанынъны айтса.

ФЕРА — Мендже, къоджасы онынъ адыны бегенмейип кеткендир. “Элеонора” — бу да ад олгъан.

МУРШИДЕ — Онынъ да бир манасы бардыр эбет.

ЭЛЕОНОРА — “Элеонора” — бу Карл Марксынъ къызынынъ ады.

ФЕРА — Карл Маркс татар эдими ёкъса?

ЭЛЕОНОРА — Татар олмаса да, бутюн дюньягъа белли адам эди.

ФЕРА — Ябанджы миллетнинъ адынен яшагъан къадын тынч отурмаз.

ЭЛЕОНОРА — Аиле къурмакъ ичюн инсаннынъ ады кедер этерми?

МУРШИДЕ — Айса не себептен айрылыштынъыз?

ЭЛЕОНОРА — Бу узун меселе. Мына, сен не дейсинъ, мен дюльберимми, ёкъмы?

МУРШИДЕ — Дюльберсинъ, дюльбер. “Айнынъ он дёртю” кибисинъ.

ЭЛЕОНОРА — Амма мен сен акъта ойле деп оламам.

МУРШИДЕ — Мен шакъа этип айткъаным киби, сен де энъкъасчыкътан: “Дюльберсинъ” — дейджексинъ даа. Вай, шекер чыкъармагъа унуткъаным да.

ЭЛЕОНОРА — Шимди мен кетиририм. (*Кете*).

ФЕРА — “Дюльберлигинъни шейтан коръсе къачар”, — демейсинъми?

МУРШИДЕ — Дюльберлигини шакъанен айткъанымны бильдирдим де, о да етер.

ЭЛЕОНОРА — (*Шекер кетире*) Сен шакъа этип айтсанъ да, догърусыны айттынъ. Лякин меним джи-набет къоджам не дюльберлигимни коръди, не де къадриме етти.

ФЕРА — Акъыз, Элеонора! Мен, дюльберлер акъылсыз олалар, деп эшиткен эдим. Сен бунъа насыл бакъасынъ?

ЭЛЕОНОРА — Не, сен озюнъни дюльбер беллейсинъми?

ФЕРА — Меним акъыл-фикрим еринде олгъаныны сизлер де сезедирсиз. Бираз да сен киби сюсленип юрсем, дюльбер де ола билирим, амма эм дюльбер, эм акъыллы олып, къадынлар арасында истисна олмагъа истемейим.

ЭЛЕОНОРА — Эткен лафларыгъа коре, сен энди истиснасынъ.

ФЕРА — Мени бир шей меракъландыра: сен акъылсыз дюльбер олмагъа истейсинъми, ёкъса чиркин амма, акъыллымы?

ЭЛЕОНОРА — Меним акъылым ве дюльберлигим юме етер, деп саям.

ФЕРА — Омюрде ойле олмай да. Мына, Муршиде-къоджасы бар. Онъа, сюсленип дюльберлешмекереги ёкъ. Озюни биревге даа бегендирмек артагъан сонъ, онъа акъыллы олмакъ керек. акъайынъ ёкъ. Эльбет де, даима ильванларевлерге корюнмек керексинъ, амма...

НОРА — “Амма”сы да не? Акъылынъ ёкъ, стейсинъми?

ИДЕ — Къавелеринъиз сувуса лезети къасенъиз. Лафымыз четке бурулып кетти. Сен ёдан ничюн айрылышкъаныгъызны айтаинъ. Бу пек меракълы.

НОРА — Мен къоджамдан айрыладжакъым-эвленигимизнен бильген эдим.

МУРШИДЕ — Неден бильдинъ я?

ЭЛЕОНОРА — Биз эвленигимизнен юрегимде ойле севги пейда олды ки, онъа: “Сени ойле севем, сен ичюн озюмни он къатлы бинанынъ тёпесинден атмагъа азырым”, — дегенимни дуймай къалдым. Амма о, билесизми не деди?

МУРШИДЕ — Не деди я?

ФЕРА — “Сеннен барабер секирге мен де азырым”, — дегендир даа.

ЭЛЕОНОРА — Алырсынъ... Секирип. О: “Мен де сен ичюн озюмни маса устюнден диван устюне атмагъа азырым”, — деди. Мен онъа: “Ойле атувдан сагъкъалырсынъ даа” — дегенде, о: “Сен ольген сонъ, тёкрар эвленимем ичюн сагъ-селямет олмам керек де”, — демесинми. Ана санъа акъай севгиси.

ФЕРА — Ойле уфакъ-тюфек шейлерге къулакъ

асмайджакъсынъ даа. Онынъ санъа япкъан яхшылыкълары да олгъандыр, эбет.

ЭЛЕОНОРА — Я-а, олгъан... Эр адымда кылынып, олмайджакъ шей ичюн мени къабаатлай эди. Бир кунъ маса устунде чыккып, куйген электрик лампасыны денгизге кекте, аягъы тайып, йыкълды кетти. Онынъ къабаатлы къалдым.

Ы йыкълдымы?

Ёкъ, юкъларыгъа.

Эндан сонъ айрылыштынъызмы?

Айрылыкъ бир кереден олмай, эбет.

Ана-топлана бир кунъ ола патлай,

эпарккъа баргъан эдик. Чешит джа-

къа эте-ете зебраларнынъ янына ба-

Мен: "Не къадар дюльбер япкъанлар.

Безъ атчыкъларгъа къара сызыкълар сызгъанлар", — дедим. Къоджам: "Ёкъ, къара атчыкъларгъа безъ сызыкълар сызгъанлар", — деди. Бунынъ устунде чокъ вакыт иддалашып турдыкъ — ич биримиз ашагъы къоймадыкъ.

ФЕРА — Алла-аа. Ойле олмайджакъ шей ичюн къоджадан айрылырлармы?

ЭЛЕОНОРА — Бу даа эписи дегиль. Эвге къайткъан сонъ о манъа: "Не де инат экенсинъ", — деп янбашыма бир тепме урды.

ФЕРА — Бир тепме ичюн айрылдынъмы?

ЭЛЕОНОРА — Тепменинъ, тепмеден фаркы ола. О мени кыркъ алтынъды номералы чызмасынен тепти даа. Ич олмагъанда кыркъ номералы аякъкъаппен тепкен олса, бельки эмиет бермез эдим.

МУРШИДЕ — Эгер къоджанъ сени ялынъыз кыркъ номералы аякъкъаппен тепеджек олса, сен онынънен муаббетлешир эдинъми?

ЭЛЕОНОРА — Муаббетлешир эдим амма, кыркъ номералы аякъкъапп онынъ аягъына сыгъмаз даа.

МУРШИДЕ — Сен насыл къадынсынъ? Апакъайы олгъан сонъ, онынъ эки аягъыны бир папичке сыгъдырмагъа бильмек керексинъ де.

ЭЛЕОНОРА — Сонъ о да шылпэтек кыдырып юрсинми?

ФЕРА — Къавенъ ичюн сагъ ол!

ЭЛЕОНОРА — Пек лезетли этип пиширгенсинъ. Сагъ ол!

МУРШИДЕ — Афиетлер олсун!

ФЕРА — Меним къоджам сагъ-селямет олып, элли номералы аякъкъапнен тепсе биле айрылмаз эдим. Гъарипчик мени янъгъыз ташлады кетти.

ЭЛЕОНОРА — Акъайнынъ къадрине ольген сонъ етемиз, амма кеч ола.

ФЕРА — Сен акъайнынънынъ къадрине еттинъми?

ЭЛЕОНОРА — Менимки даа ольмеди де.

ФЕРА — Оларны ольмезден эвель яхшы этип тутмагъа бильмек керек.

МУРШИДЕ — Сен озюнькини къарардан зияде яхшы туткъансынъ, гъалиба. “Эр сабырнынъ сонъу ола”, — дейлер. Сенинъ къоджанънынъ сабыры биткендир даа. Мен эшиткениме коре, о, эджелинден он эки кунъ эвель ольген, догърумы?

ФЕРА — Ёкъ! Догъру дегиль. Сен янълыш эшиткенсинъ. О, эджелинден он эки кунъ сонъ ольди.

МУРШИДЕ — Не, ольген сонъ он эки кунъ даа ташадымы? Ольген куню онынъ эджелидир даа.

ФЕРА — Я сен оны эджелинден он эки кунъ эвель тьдюрдинъ де.

МУРШИДЕ — Мен ольдюрмедим, озюнь ольдюринъ.

ФЕРА — Мен оны махсус ольдюрмедим. Папаз олгъаныны истемедим.

ЭЛЕОНОРА — О да насыл папазлыкъ?

ФЕРА — Къоджам хаста олгъанда, эким онъа “папаз ол” деген илядждан ташлап кеткен эди. Мен, акъайчыгъым папаз олмасыны истемейип, иляджны чёплюкке аткъан эдим. Онъа берген олсам, папаз олса да бельки яшар эди.

ЭЛЕОНОРА — Озь иляджыны талап этмеге бильмегенине коре, сенинъ акъайынъ да менимки киби, серсем эриф экен.

ФЕРА — Ё-окъ! Меним акъайчыгъым пек яхшы адам эди. Сен озюнькини яманлап отурасынъ амма, озюнь де тынч отургъан къадынгъа ошамайсынъ.

ЭЛЕОНОРА — Сен мени кимге ошатасынъ я?

ФЕРА — Сенинъ илле акъайынъдан гизли севгинъ олгъандыр.

ЭЛЕОНОРА — Вай анам-бабам... Муршиде, бакъса бу не айта.

МУРШИДЕ — Акъыз, сен не айтасынъ я?

ФЕРА — Я о сонъки вакъытларда ишке биле къатнамай да. Бир шейлернен мешгъульдир эбет.

ЭЛЕОНОРА — Мен шимди отпускаям да.

ФЕРА — Не вакыттан, не вакыткъадже отпуская экенсинь.

ЭЛЕОНОРА — Башындан сонъунадже.

МУРШИДЕ — Ана, корьдинъми, о отпуская экен. Эр кунъ бизлернен корюшип тура, ал-хатыр сораща, бир софрада отурышамыз... Бош вакытларында о ненен мешгъуль олгъаны сенинъ не ишинъ?

ЭЛЕОНОРА — Бош вакытларымда мен ненен мешгъуль олам я?

МУРШИДЕ — “Ель эсмегендже, япракъ салланмаз”, — дегенлер. Айтылгъан сонъ бир шейлернен огърашырсынъ эбет.

ЭЛЕОНОРА — Не айтылгъан я? Ким айткъан?

МУРШИДЕ — Фера айтып тура да, эшитмейсинъми?

ЭЛЕОНОРА — Эй, Аллам... Ботен белядан сакъла!

ФЕРА — Сен эп ильванланып юргенинъе коре, акъай къыдырсанъ керек. Менимки ольген сонъ, башкъа акъайгъа бармамагъа ант эттим.

ЭЛЕОНОРА — Эм, сёзюнъде турадырсынъ беллейим. (*Кенаргъа айта*) Эй байгъуш... Ай-айынъ кетип, вай-вайынъ къалгъан, санъа айланып бакъаджакъ акъай тапылыр экенми?

ФЕРА — Эр алда, сен акъайынъдан нафиле айрылгъансынъ. Даянмакъ керек эдинъ. Мына, Муршидени акъайы домпузлагъанда-домпузлай, о кене даяна, къоджасындан айрылмай.

МУРШИДЕ — Акъайым мени домпузлагъаныны сен къайдан биле экенсинъ.

ФЕРА — Алла-аа... Эвинънинъ диварлары эр кунъ сарсылып туралар. Қъайдан биле экеним.

МУРШИДЕ — О мени эр кунъ урмай.

ЭЛЕОНОРА — Байрамдан-байрамгъа, десе.

МУРШИДЕ — О мени кунъ кечирип ура.

ЭЛЕОНОРА — О да насыл кунъ кечирмек экен?

МУРШИДЕ — Бир кунъ ура, бир кунъ урмай; бир кунъ ура, бир кунъ урмай; бир кунъ ура, бир кунъ урмай... урмай; бир кунъ ура, бир кунъ урмай...

ФЕРА — Айды олды шу “бир кунъ ура, бир кунъ урмай”ларынъ. Котек ашайсынъ я.

ЭЛЕОНОРА — Къыскъасы: “Тилим чыкъкъанда ура, тилим чыкъмагъанда урмай”, демейсинъми?

МУРШИДЕ — Не, сиз мени ялан айта беллейсизми? Валлаи билляи, эписи ялан дегиль.

ЭЛЕОНОРА — Я къоджанънен не акъкъында ай-тыштынъыз?

МУРШИДЕ — Меним къочкъарым учъ апакъай алмагъа истей экен.

ФЕРА — Алса алсын, иште. Сени ташлап кетмесе олгъан даа.

МУРШИДЕ — Ёоокъ!.. Ойле шейге мен разы олам. Мен онъа: “Бир къарынъны кереги киби бакъмайсынъ, учъ апакъайны насыл бакъаджакъсынъ? — десем. О: “Учъ апакъай бир акъайны бакъамайджакъмы?” — деди. Давамыз, иште бунынъ устюнде чыккыты.

ФЕРА — Меним текемнинъ де четте севгилиси бар эди амма, мени ташламады. Тапкъаныны-тападжакъыны эвге ташыды. Рахметли къартанам: “Ат айланыр, къазыгъына багъланыр”, — дей эди. Эм, эр кишининъ башкъа къадыннен севишмесине, къалпагъынынъ тозудыр, къакъса кетер, дей тургъан. Заваллы акъайчыгъым вефат этмезден он кунъ эвельси манъа яхшы бир сервантес кетирген эди.

МУРШИДЕ — Анълашылгъанына коре, сенинъ къоджанъ бутюн омюрини къалпагъынынъ тозуны къакъувнен кечирген. Сен де буны биле турып, онынънен яшагъансынъ. Менимки ойле шей япса, къалпагъынынъ дегиль де, озюнинъ тозуны къакъар эдим.

ЭЛЕОНОРА — Токътачы. Токътачы... О санъа насыл сервантес кетирген эди?

ФЕРА — Савут-саба къоюла да...

ЭЛЕОНОРА — Сервантгыр даа. Сервантес — бир языджынынъ сойады ола.

ФЕРА — Экиси де бир дегильми шу? О языджы сервант ясагъыны ичюн Сервантес сойадыны алгъандыр даа.

ЭЛЕОНОРА — Серванткъа сервантес деп джаиллер айталар.

ФЕРА — Сен окъумыш бир къадын экенсинъ. Айтчы бакъайым, “сиребум” дегени не?

ЭЛЕОНОРА — Сиребум... Сиребум... Бильмейим. Оны кимден эшиттинъ?

ФЕРА — Озюм уйдурдым.

ЭЛЕОНОРА — Озюнъ уйдурдынъ? Сонъ, о не демек ола?

ФЕРА — О не демек олгъаныны бильсем, сенден сорамаз эдим.

ЭЛЕОНОРА — Уйдургъанда козь огюне бир шейни алгандырсынъ эбет.

ФЕРА — Мен козь огюме ич бир шейни алмадым, амма бельки, бир де-бир тильде онынъ манасы бардыр.

МУРШИДЕ — Вай къомшучыгъым... Тилинъни тишлеп айт. Манасы айып шей олып чыкъмасын.

ЭЛЕОНОРА — Уйдургъан сёзюнь татарджагъа ошай. Бельки оны башкъа бир тильден алгандырсынъ. Сен инглиздже я да алманджа билесинъми?

ФЕРА — Эбет. Билем.

ЭЛЕОНОРА — О тиллерде бир шей айтчы бакъайым.

ФЕРА — Не, менден эджнебий тильни огренеджек оласынъмы? Мен о тиллерде ялынъыз омуз къысмагъа билем.

ЭЛЕОНОРА — Чокъ шей биле экенсинъ. Сенинъ бильмирлигинъни бир сынавдан кечирип бакъмагъа истейим. Айтчы бакъайым: бир кило туз агъырмы, бир кило памукъмы?

ФЕРА — Шунъа да акъылынъ етмейми? Эльбет де, туз агъырдыр даа.

МУРШИДЕ — Акъыз, олар экиси де бирер кило да.

ФЕРА — Истесе, бирер тонна олмаймы? Туз памукътан агъыр ола, веселям.

ЭЛЕОНОРА — Бойле адий шейлерни санъа къоджанъ анылатмай эдими? О насыл вазифелерде чалъшты?

ФЕРА — Меним акъайчыгъым айванджылыкъ институтыны битирип койге къайткъан сонъ, онъа агъыр ишлерни юклемеге башладылар. Онынъ ичюн де эрте вефат этти.

МУРШИДЕ — Саба эртеми?

ФЕРА — Ёкъ! Уйледе эрте.

МУРШИДЕ — Аллаааа... Айван олмакъ ичюн институтта окъумакъ керекми?

ФЕРА — Айван олмакъ ичюн дегиль де, айван хасталыкъларыны тедавийлемек ичюн окъугъан эди. Оларгъа не дейлер шу?

ЭЛЕОНОРА — Айван экимине халкъара тилинде ветеринар дейлер, тюркий тиллерде исе — байтар.

ФЕРА — Ана шу зенааткъа окъугъан эди.

МУРШИДЕ — Ана корьдинъми? Элеонора бильмир къадын экен. Айван экимине анги тиллерде не дегенлерини айтты къойды. Къартлар: “Дюльбер олма, акъыллы ол!” — дегенлери догъру экен.

ФЕРА — Амма бизим къартлар: “Дюльбер олма, бахытлы ол!” — дегенлер.

ЭЛЕОНОРА — Сизнинъ къартларыньыз бунамагъа башлагъан сойларындан олсалар керек. Дюльбер олмасанъ, бахт, акъыл къайдан келеджек? Мен бунгъа мисаль ола бильмейими?

ФЕРА — Я къоджасыны къомшу-къомшудан къыдырып юрген къадынлар насыл сойларына мисаль олалар?

МУРШИДЕ — Озюнинъ акъайыны къайдан къыдырсалар да, севгиге садыкъ олгъанлар, эм дюльбер, эм акъыллы, эм бахытлы сойларына мисаллер. Мына сангъа! Къоджанъ яхшы олса, оны сычан делигинден биле къыдырысынъ.

ФЕРА — Амма яхшы акъай да гедже эвинден кетмез даа.

МУРШИДЕ — О сизлерге бармагъаны ичюн, ярмай акъай, дейджек оласынъмы? О пек чокъ чалыша. Бельки гедже де ишине кеткендир. О акъыл-фикир саиби. Олур-олмаз адамларгъа къошулмай. Кеченде, Кавказда яшагъан Расул Гамзатов адлы бир шаирге мектюп язып, мусафирликке давет этти. О кельгенде, мусафирнинъ янына сизлерни де чагъырырым.

ЭЛЕОНОРА — Ярын мен президентке мектюп язып, мусафирликке давет этеджегим. О кельгенде, мусафирнинъ янына мен де сизлерни чагъырырым.

ФЕРА — Керчек айтасынъмы? Мен сени ойле беллеген эдим. Сен исе бойле экенсинъ де. Президент не вакъыт келир экен? Анавы мавы ренкли антеримни утюлеп етиштирсем, оны киерим, ээ? Сен не дейсинъ?

ЭЛЕОНОРА — Ангълагъаныма коре, сизлерге къайсы къурусыны чокъча ашамакъ керек экен.

МУРШИДЕ — О да неге керек экен?

ЭЛЕОНОРА — Курага акъыл бере, деп эшиткен эдим.

ФЕРА — Курага-мураганы мен де, апте-къардашларым да, сой-сопум да ашап быкътыкъ. Нетиджесини меним лафларымдан сезедирсинъ эбет. Бизге теклиф эткенинъе коре, озюнь агъызынъа да алмагъангъа ошайсынъ.

ЭЛЕОНОРА — Сенинъ бойле олгъанынъ корюлип тура. Бабанънынъ сен киби бойле баласы даа бармы?

ФЕРА — Ёкъ. Беш къызындан энъ акъыллысы меним.

ЭЛЕОНОРА — Апте-къардашларынь ве сой-сопунъ олгъаныны бильмей эдим. Олар къайда яшайлар?

ФЕРА — Керчъ янларындаки койлерде.

ЭЛЕОНОРА — Узакъта экенлер. Сен анда йылда бир кере биле барамайдырсынъ.

ФЕРА — Ёкъ, пек узакъта дегиллер. Мен ёлны кыыс-къартып барам.

ЭЛЕОНОРА — Я ёлны насыл кыыскъартасынь?

ФЕРА — Башта Кефеге барам, андан оларгъа якъын къала. Ярым ай эвельси аламнынъ дженазеси-не ойле этип баргъан эдим.

МУРШИДЕ — Не, аланъ кечиндими?

ФЕРА — Эбет.

МУРШИДЕ — Я манъа ничюн айтмадынъ?

ФЕРА — Айткъан олсам не япар эдинъ?

МУРШИДЕ — Айткъан олсанъ ич олмагъанда: “Ва-аай”, - дер эдим, иште.

ФЕРА — Сен: “Вааай”, — десенъ онгъа енгиль оладжакъ эдими?

ЭЛЕОНОРА — “Ваай” демесек, сангъа “эмиралла” айтыр эдик.

ФЕРА — “Эмиралланы” мейитнинъ кырккъына-дже айтмагъа мумкюн.

ЭЛЕОНОРА — Эмиралла башынъ сагъ олсун!

МУРШИДЕ — Эмиралла башынъ сагъ олсун! Бу да бир сырадыр эбет.

ФЕРА — Сагъ олунгъыз. Достлар сагъ олсунлар.

ЭЛЕОНОРА — Ватангъа кельген сонъ, кешке, чокъ-ча яшагъай эди.

МУРШИДЕ — О, Керчъ тарафкъа кеткен де.

ЭЛЕОНОРА — Муршиде! Сен “ватан” дегени не олгъаныны билесингъми?

МУРШИДЕ — Къайдан билейим оны? Мангъа акъайым анълатмады. “Эвим” демектир даа.

ЭЛЕОНОРА — “Эв-ватан” деген ибаре олмай. “Ана-Ватан” дегенлерини чокъ эшиткендирсинъ. “Ватан” демек де “Ана” демек киби ола. Бойле адий шейлер-ни озюнъ бильмек керексинъ. Онынъ ичюн исе... Мына сен тильки терисинден япылгъан якъаны бегенесингъ-ми?

МУРШИДЕ — Бегенем.

ЭЛЕОНОРА — Я къаракульден тикильген тонны?

МУРШИДЕ — Оны даа зиде бегенем.

ЭЛЕОНОРА — Ана оларны озюнъе мал этменъ

ичюн, башта терен тасиль саиби олмакъ керексинъ. Ондан сонъ “ватан” киби адий шейлерни де билирсинъ. Инсангъа баш кереги — тасильдир. Фера! Ватан, демек не олгъаныны сен биле эдинъми?

ФЕРА — Биле эдим.

ЭЛЕОНОРА — О не демек экен?

ФЕРА — Ватан демек, Муршиденинъ анасы, демек ола экен, иште.

ЭЛЕОНОРА — Эй, Ярабби! О, ялынъыз Муршиденинъ дегиль, сенинъ де ананъ ола. Анъладынъмы?

ФЕРА — Анъладым, анъладым. Энди бильдим.

ЭЛЕОНОРА — Не анъладынъ да, нени бильдинъ?

ФЕРА — Муршиденен экимиз бир анадан олып, догъмушлар ола экенмиз.

ЭЛЕОНОРА — Муршидеге не япышып къалдынъ я? “Ана-Ватанымыз” ибареси манъа да аит. Ойле олгъанда мен кимим?

МУРШИДЕ — Анълашылгъанына коре, биз учюмиз де бир “Ана-Ватаннынъ” эвлятлары экенмиз.

ФЕРА — Вааай... Бельки бизим эдждатларымыз акъикъатен догъмушлар олгъандырлар. Не дейсиз?

ЭЛЕОНОРА — Ола биле... Бельки Алла бабай бизлерни “Эв алма, къомшу ал” ибаресинен махсус бир ерге топлагъандыр.

МУРШИДЕ — Вай тувгъанларым... Бугунъден итибарен бир-биримизнен пек муляйим мунасебетте олайыкъ.

ФЕРА — Эксикликлеримизни бир-биримизнинъ юзьлеримизге урып турмайыкъ.

ЭЛЕОНОРА — Бизден ибрет алгъан дигер къомшулар да биз киби муаббет олсунлар. Миллетимизде бирлик не къадар къавий олса, арзу-ниетлеримизге о къадар тез етермиз. Миллетимни тувгъаным киби къучакълайджагъым келе. (*Къучакълаша, оюшелер*).

Перде эне.

◀▶ Къадыр ВЕЛИЕВ

БАГЪЫШЛА МЕНИ, ДОСТУМ!

◦ ИКЯЕ ◦

— Шевкет, не ичюн сен Ремзийнен огде отурмай, сонъки бош рале этрафына келип къондынъ? — сорады Ферат эки афта девамьнда, хасталыгъы себебинден мектепке кельмеген сыныфдашындан. Дигер балалар да Фератнынъ эсаслы суалини тасдикълагъан манада Шевкетке бакъкъан эснада, биринджи дерске чанъ къакъылды. Невбетчи Асан деръал сыныф тахтасыны сылакъ чулнен тер-темиз этип сюртти, борны да махсус белгилентген къутучыкъкъа къойды.

Къапы ачылды. Сыныфкъа эсап оджапчеси Сейяре Меметовна кирди ве озь ралелерининъ четинде къатайып тургъан, келеджекте ана Ватанынынъ дегерли шорбаджылары оладжакъ, талелелери иле кулер юзнен, самимий селямлашты, сонъ, айретленип, тыныкъ зийрек козылерини Шевкетке санчыды: — Сен не ичюн достунъ Ремзийнинъ янында отурмайсынъ? — мураджаат этти о джиддий тавурнен. Шевкет бу суальни де джевапсыз къалдырды, башыны тѣбен алып, лям—мим демеди. Сейяре Меметовна ичинде, эки достнынъ арасындан къара мышыкъ чапып кечкендир беллеп, лафны созмады, чюнки о бир шейни яхшы биле: он эки баарьнинъ босагъасында нефес алгъан чоджукълар тыпкъы Керменчик хоразларына бенъзейлер — олур-олмаз эмиетсиз шей ичюн бири-бирине атылып, теппиширлер, сонъра, ич бир шей олмагъандай, ойнап-кулип, шенъленирлер.

Бойле фикирлерден арынып, Сейяре Меметовна элине борны алды ве янъы мевзуны сыныф тахтасы-

на язмага башлады. Бу арада кимдир эчкидай “ме-хе-хее” деп сесленди.. Башкьасы “пырт-пырт” этип дудакларыны ойнатты. Баштакъ чубар бетли Ленур исе огюндеки раледе отургъан Эльмазчыкьнынъ узун къап-къара сачларыны къап-къачлап тарткъычлады.

Оджапче артына чевирилиркен, талебелер чымчырт олдылар. Муаллиме озюни сыкъмай, эки мисальни формулагъа эсасланып, чезди, учюнджисини исе балаларгъа къалдырды.

— Къана, чоджукьларым, эсап — бу оюн, шакъа-къората дегиль де, бутюн фенлернинъ Алласыдыр. Оны бильген буюктен-буюк хазинеге саип олур, аята озь ёлуны догъру тапа билир! — деди о.

Талебелер хаял, фикир дюньясына чомып вазифенинъ эдасына кириштилер.

Къалгъан тарих, джогърафия, физика дерсликлеринде де Шевкет забт эткен ерини денъиштирмеди. Бутунъ о, кьызларны, огълан балаларны, атта озь оджаларыны тааджиПЛендирди.

Сонъки беден тербие дерси де битти. Чанъ садасы янгъырагъанынен, мектеп талебелери тюфек атылгъанда дут тереклеринден “пыр-пыр” этип учып къачкъан къушлар киби, чанталарыны эллерине алып, бири-дигерини итеклей-итеклей, къувана-къувана, зий -чув къопарып, илим дергяхыны терк эттилер.

Шевкет де омузына чантасыны илип, сыныфдашларынынъ пешинден яваш-яваш адымлап, эвлерине ёл алды. О машиналар къатнагъан кенъ ёлнынъ кенарындаки къалдырым бойлап кете эди.

Бирден кимдир, артындан: — Шевкет, Шевкет, токътачы бир дакъкъа! — деп къыгчырды. О, башыны сес кельген тарафкъа бурды. Бакъса — Ремзий чапып келе: — Достчыгъым, айт манъа, сени насыл ярамаз чибин тишледи? Эки афта мектепте корюнемдинъ, селям-келям о якъта турсын, эр кеснен лап этесинъ, манъа айланып биле бакъмайсынъ! — хытап этти о эеджаныны гизлеп оламай.

— Эх, сендай олан досткъа, не айтайым. Он гуьнден зияде район хастаханесинде инълеп яттым, дёрт гуьн исе — эвимде. Ич олмадым бир геречих гелип, алынъ недир демединъ. Эписи сыныфдашларым, сой-сопларым, хомшулар больница эм де эве гелип ёхлап дурдулар; чокъ сагъ олсунлар. Сен исе даа утан-

май агъызынъы долдурып “достчыгъым” дейсинъ. Сенинъ “Къуш къанатына ишана, инсан-достуна” деген аталар сёзюнден хаберинъ ёкъ, гъалиба.

—Багъышла мени, Шевкет достум, сен акълысынъ, къабаатымны бойнума алам! — деди Ремзий мас-мавы къысыкъ козылерини Шевкетнинъ сезилирли дереджеде азгъын чехресине тикип.

—Алла госьтермесин, я барып та мен олип къалгъан олсам, не япар идинъ?

—Шай деме, асабам, омюримиз энди башланаджакъта. Эр вакъыт сагъ-селямет бол, ич хастанма!

—Олюм деен шей яшха-харткъа бахармы?

—Кеч болса да, Шевкет достум, сенден афу истейим. Озюнь билесинъ: мен чокътан берли бокс секциясына къатнайым. Мешгъулиетлерни ташламагъа болмай. Шимди мен озъ чеким боюнджа Къырымда учюнджи джердем. Бу, эбет, мени къанаатлендирмей. Къырым чемпионы олып, алтын медальни илле алырым, деп ана-бабама сёз бердим.

—Сен башта чемпион дегиль де адам ол, къалгъаны, талап итсень, озъ-озюнден олур! Эгер джанынъ агъырмаса, Ремзий, юрегимде олгъаныны юзюнге бакъып, артган дегиль, сёйлейим.

—Айт, джурегинъде не болса — эписини айт, санъа джаным авурмаз, чюнки сен — достумсынъ.

—Айса, динъле, Ремзий, — сёзюни девам этти Шевкет: —Былтырки вакъианы эсле де бах. Эрте баръде сен хастаналанып ятханда, мен эр Алланынъ гуню гелип сени ёхладым. Геджелери, юхламай, хасевет чектим. Тамагъымдан аш-сув гечмеди, эп сенинъ хастаналыгъынъ акъкъында дюшпондим, хатырлайсынъмы о гунълерни? Танърым санъа пек худжур табиат эдие эткен. “Ларёхтан” конфет я да эльва сатын алсанъ, тек озюнь ашайсынъ, кимсая вермейсинъ

—Догъру, догъру, Шевкет, озюм ашайым, чюнки анам магъа пара бергенде: “Къысметинъни биревлерге ашатма, озюнь аша”, деп тенбиелей.

—Меним анам исе аксини япа: «Не алсанъ да, эвлядым, достларынънен пайлашып аша, ашагъан ашынъ незетли олур. Эсаплы дост айырылмаз. Эль арасында элли достунъ олсун, огълум», деп сыкъ-сыкъ насиат бере.

—Таа насыл чизгилерими бегенмейсинъ? — ялварды Ремзий достунынъ сёзлерини болип.

—Етер, етер, халгъан нухсанларыньа тохунсам, опькелев о яхта дурсун — отьчигинъ патлар!

—Башладыньмы, сонъуна чыкъ, арамызда ич кин сакълав болмасын, — зыкъарлады Ремзий, къолуны Шевкетнинъ сагъ омузына таяп.

—Экинджи менфий тарафынъ, достум, сен пек чох меним эвимде мусафир олдынъ, къонып халгъан куньлеринъни айтмайым, я сен бир геречих мени эвинъызге давет этмединъ, шаймы?!

—Бугъа да итиразым ёкъ, акъ сёз айттынъ, Шевкет, мен сени, инан, джан-юректен чагъырыр эдим, лякин анамдан сакъынам. О мени мектепке озгъаргъанда, къуйрукъ деген къуйрукъны эвге итеклеп кельме деп пармакъ саллай. Амма, сени корьсе эминим ки, къуваныр. Умумен, эвимизге пек сийрек мусапирлер келе. Кельселер де анам, чареси болса да, оларны тек бир къаймакъсыз къавенен аткъара. Бабамнынъ урувларыны бегенмей. Анам, апчем тарафындан кельген тувгъаналарымызгъа айрыджа мунасебетте булуна. Сопрагъа барыны-ёкьуны обалап сала.

— Бизде исе — эр Алланынъ гуню адам узюльмей. Дайым, эмджем, тизем, хомшулар, ана-бабамнынъ достлары сыкъ-сыкъ гелип хувандырыйлар. Анамнынъ энъ севген лафы: “Мусафирлернен эвимиз берекетли олур”. Биз, Ремзий, адамларгъа алыштых, кельмеселер эпимизде джан сыхысы олуй.

— Айды, джетер энди, Шевкет, сен мени сёзмен, акъыллы лапарынъмен пек арув “мат”, “нокаут” джаптынъ. Алтын медаль коксюме такъкъандай болдынъ.

— Къызышма, кене бир сучынъны айтаджам, Ремзий достум.

— Ичинъде буз къалмасын, алайыны тёк!

—Учюнджи “хасталыгъынъ”: мени я да Асан, Ленур — умумен “бизим” балларны “буюк агъаларнынъ” эдепсиз “хоразлары” акъаретлегенде, дёггенде, сен бизге ярдым этмейсинъ. Ич бир шей олмагъаны киби къайдадыр зувасынъ — ойлеми?

Ремзий панти бурнуны ишарет пармагынен къашып: — Бу лапынъда джан бар. Анам: “Санъа тиймеген джылан бинъ джыл яшасын, биревлернинъ дава-

сына ич къошгулма, эр вакъыт озь пайданъ ичюн чалыш?" — деп огютлей. Бугуньден ибарет, Шевкет достум, сен мен ишюн джетемен джылдызсынъ. Къа, джур бизим эвге, сени озюм, озюм мусафир этейим. Бугунъ бизде къонып къалырсынъ. Экимиз бир тѣшекте джатарыкъ. Анам, апшем сени кореджек болалар, — деп Ремзий Шевкетнинъ къолундан тутып чекти.

— Ёх, достум, башкъа сефер мытлах гелирим, эй-иси сен бизге юр, ахшам эвимизге мусафир гелед-жех, берабер бир тавланырых!

— Башта бир сен мени багъышладыньмы, ёкъмы, бильмек истейим.

— Бер къолунъны, Ремзий: меним ичимде "юк" къалмады. Боксенен огърашам, деп достлукъны унут-ма. Ярын кене биринджи раледе берабер отурырых! — сѣз берди Шевкет, амамда ювунып, киринден арын-гъан сераскер киби

Бу арада денъыз тарафтан эскен серин ельчик эки достнынъ арасында олгъан лафларны къайдадыр алып кетти.

Коктеки серсерий булутларны парчалап, кунеш корюнди. Орталыкъкъа алтын шавлелер сепильди. Санки дерсинъ рузгяр Шевкетнен Ремзийнинъ ваде-лерини, арзуларыны семаларгъа алып чыкъты. Эки осьмюрнинъ назик юреклерине кунеш киргендай олды.

Мен эминим ки, оларнынъ достлугъы бакъий де-вам этер. Эм къуванчлы, эм кедерли куньлерде бера-бер олурлар.

5.01.2003 с.

Иса АБДУРАМАН

ОКЪУЙЫДЖЫМА

Сизни бельки таныйдырым,
Танымайдырым бельки.
Бельки меним оджамдырсыз,
Бельки шегирт, талебем...
Оджам олмай,
Бельки манъа бергендирсиз дерс, бильги.
Бельки ёллар ачкъандырсыз артмасына гъалебем...

Не исе де къаршынъызда борджлу саям озюмни.
Сизге ич де тюкенмейджек узакъ омюр тилейим.
Къааръланем,
Мукъайтлыкънен язсам да эр сёзюмни.
Китабымнен элинъызге кече санки талийим.
Эбет, мени бар эткен де, ёкъ эткен де сизсинъиз.
Бахт, къуванчым, дерт ве агърым
черенъызде корюне.
Лякин бир кунь мен яраткъан ниметлерден
безсенъиз,
Бу энъ сонъки нокъта олур
Иджадыма, омрюме.

30.01.-2.02.2002 с.
Акъмесджит.

ДАИМ СЕВИП ЯШАЙЫМ

— Пек яш корюнесинъиз. Бунынъ себеби неде?
(Мухлислеримден бирининъ суали)

Айтчынъ манъа, айванлардан адам устюн
несинен?
Бельки дерсиз, акъылынен, козю, къашы, сесинен...

Инсан олып догъгъанларда
Чокъ, эльбетте, фазилет.
Устюнликнинъ эсасыны саф дуйгъуда корем мен.

Севги исе – саф дуйгъунынъ чечегидир, гулюдир.
Бу дуйгъудан марум киши –
Джаны олгъан олюдир.
Ойлелери арамызда кольге киби юрелер.
Олар ичюн беяз ренк ёкъ –
Тек къараны корелер.

Мен бульбулим.
Гуль къадрини бильдим, билем, билерим!
Омюрдеки лекелерни
Сильдим, силем, силерим!
Сафлыгъымнен гъалип олдым.
Кене енъерим дженкте.
Корьдим, корем, кореджегим
Он, юз ренкни бир ренкте!

Севдим, севем, севеджегим
Хор ве магърур халкъымны,
Ватанымны, онда олгъан сыджакъны ве салкъынны.
Юдже дагъы, багъ-багъчасы, денъизини, чёлюни,
Атта кимдир "сасыкъ" деген лайлы, тузлу голюни...

Севдим, севем, севеджегим
Тунни къувгъан акъ танъны,
Козю отъюр, мераметли, джумерт, мерт, пак
инсанны,
Шириетнинъ, музыканынъ муджизесин, тылсымын...
Самимьет, саделиктен къыдырмайым ич де мин.

Этрафымда эксильсе де севильгендай адамлар,
Чокълашса да зезрлилер, пахылджылар, арамлар,
Къальп, юзюмни тазертмекнинъ
ёлун тапам эр даим –
Нефретимни сынъырлайым,
Даим севип яшайым.

2 – 10.02.2002 с.
Акъмесджит.

БАГЪАЙ

Багъай, Багъай, айтувлы кой,
Бакъ, ким тура багърынъда?!
Исадырым.
Бельким агъры къошарым мен агърынъа.
Элли беш йыл кечип кетти.
Йыллар юкю, дердинен.
Бугунъ санъа баш эгмектем.
Къальбим тели чертиле.

Эфкярларнынъ дарбесинен
О яйгъара къопара.
Насыл, насыл тынч турсун я,
Онда бар да бинъ яра!
Ах, юрегим,
Пак юрегим!
О пек сызлай, агъыра.
Агъыраракъ, дюкюльдерек,
Кимлернидир чагъыра.

Кимлернидир, нелернидир къыдырмакъта козюм де.
Кимлернидир, нелернидир къыдырмакътам озюм де.
Къайда меним мында къалгъан кичкенечик
излерим?
Къайда манъа йыр йырлагъан чёчамийнинъ
козьлери?

Къайда меним ёлларыма тёшельген шень
чечеклер?
Арзу олуп къанат къакъкъан кучюк сырлы
боджеклер?
Къайда чалаш тёпесинде шувулдагъан джавунлар,
Бабамнынъ кенъ бостанында мендай
оськен къаунлар?..

Эеджанлар далгъасында
Этрафларгъа мен бакъам.
Корюнмейлер, корюнмейлер!
Теренликтен сес чыкъа:
— Огълум, огълум, бу сенсинъми?..—
Къа, кель, буюр бостангъа!
Дюльбер, джумерт.
О пек ошай сен яраткъан дестангъа...

Даа бир сес:

– Татлы балам!.. Балдай балам!..

Барсынъмы?

Чырайчыгынь пек-пек къачыкъ.

Озь юртунъда хорсынъмы?..

Олгъаныньа шукюр, огълум,

Сенде корем озюмни...

Агъыр кунълер кечип кетер.

Коп эзильме, тарсыкъма!..

Омюр киби бу сеслерни сакълагъансынъ.

Тешеккюр!

Эшиттирген, севиндирген Танърымызгъа

бинъ шукюр!

Санки манъа балалыкътан етип кельди бир нефес.

Сеслер синъген таш-топрагынь

Сёзсиз

Азиз,

Мукъаддес!

Мукъаддестир от-оленинь,

Сыджакъ, сувукъ аванъ да.

Татлы-татлы йылмайгъанда

Пек ошайсынъ анама.

Ойчан, джиддий бакъаркенсинъ,

Онда корем бабамны.

Геджелерде юрюп, сенден къыдырам танъ, сабамны.

Айырылыкънынъ аджджысындан

Чокъ ах чеккен Багъайсынъ.

Оксюз къалгъан кунълеринъни эслеп, але

агълайсынъ –

Джюкъларны энди тапмакъ кучъ экенин

анълайсынъ.

"Бельким..." дее, келеджекке кене умят

багълайсынъ.

Татлы умят.

О саф арзу–тилеклерге къатыла.

Туманларнынъ ичинде де огге адым атыла.

Нур къойнуна ынтылмакъта

Къарт да, яш да, бала да,

Озьлерине эм де санъа

Имдат тилеп Алладан.

1 –2.05.2000 с.
Акъмесджит – Багъай (Сакъ районы).

ТЮЗЕТМЕКЧЮН ЭСКИ ХАТАНЫ

Къанымызда Къара денъиз джошкъунлыгъы бар.
Чатырдагъдан кечкен бизге гъурур, ифтихар.
Къальбимизге боллукъ олып кирген къулан чель.
Къаршымызда шан оларакъ узангъан кенъ ёл.

Титретерек этрафтаки душманны, джатны,
Туягъындан атеш чыкъкъан биз минген атнынъ.
Паендазгъа чевирилген гульзар ве чимен,
Корьген заман бизден чыкъкъан муневвер затны..

Алдатылгъан етекчимиз ёл берген хата,
Эйат, бир кунъ эпимизни тюшюрди аттан.
Бу фурсатны нефес ютып беклеген душман,
Ал байрагъын тиклеп, уджюм башлады шу анъ...

Кечип кетти нидже йыллар, атта асырлар.
Силиндилер чокъ язылар,
Ачылды сырдар...
Денъишме чокъ.
Дигер рузгяр, еллер эсметке.
Лякин уджюм ич токътамай девам этметке.

Душман бизни ер юзюне тую киби септи
Ве къуванды, булар, дее, топланмаз энди.
Инатлыкънен топландыкъ биз,
Эп топланамыз.
Топланаракъ,
Бирлешалмай,
Агълай, янамыз.

Етер энди,
Тюзетмекчюн эски хатаны,
Юксеклерге котермекчюн миллет, иль шанын,
Козъни ачып,
Турайыкъ биз екаяне сафкъа!
Мерт йигитнинъ янчыгъындан ер алсын къарт да!

Ирадени къаршы къойып дарбе, агърыгъа,
Эр адымда медет тилеп юдже Танърыдан,
Токътамадан огге таба кетсек биз эгер,
Огюмизде шахыс дегиль, таш да баш эгер!

26.07.2001 с.
Акъмесджит.

ТЕК САФ ОЛЫП КЪАЛАЙЫМ

Истидатлы адамым, деп, гъурурлана эдим мен.
Бугунь исе пешман олдым бильмем

къачындыжы кере.
Достларымнынъ невбеттеки дарбесинден
титрей тен.

Раббим, озюнь сабырлар бер,
Косьер манъа нур, керем!

Эй, Аллахым, Сен озюнь ал алдымдаки седлерни.
Арамларгъа, алчакъларгъа къатылмагъа
ёл берме.

Озюнь менден узакълаштыр беляларны,
дертлерни.

Нелергедир иришмекчюн
Сатылмагъа ёл берме!

Умют иле азырлагъан янъы гъамлы китабым

Барсын шимди чыкъмай турсын –

Сабыр иле беклерим.

Барсын дертли юрегимде турсын отъюр хитабым,

Барсын къуванч ерин алсын шубелерим,

шеклерим.

Барсын манъа атылсынлар къуршун сёзлер,
язылар –

Истидатсыз четте къалсын,

Барсын мени сечсинлер.

Барсын меним медетимнен котерильген базаылар

"Алынъ насыл?" демесиндер,

Селям бермей кечсинлер.

Барсын гонълюм истегенин ашамайым, ичмейим,
Барсын язда ялынъыз арзу денъизинде ялдайым.

Санъа белли, ине иле къую къазам –

Ишлейим.

Барсын агъыр эмегиме бугунь акъ да алмайым...

Эписине даянырым.

Тек саф олып къалайым.

18.06. – 13.07.2002 с.
Акъмесджит.

КОККОЗЪ

Алтын юзюк, десек эгер Къырымны,
Сен ондаки эльмаз козьсинъ, эльмаз козь.
Тасвирлемек ичюн дагъынъ, къырынъны,
Лугъатларда сёз етишмей, инджи-сёз.

Нефасетке, незакетке байсынъ, Коккозь.
Кунъдюз Кунеш олсанъ, гедже Айсынъ, Коккозь.
Юрегимде атеш якъкъан тотайынънынъ
Эля козю устюндеки яйсынъ, Коккозь.

Сенинъ иле корюшерек ильк дефа,
Къучагъынъда сездим лезет, арарет.
Бир акъшамда багъышладынъ бинъ сефа.
Ич сонъу ёкъ алгъышымны къабул эт.

Нефасетке, незакетке байсынъ, Коккозь.
Кунъдюз Кунеш олсанъ, гедже Айсынъ, Коккозь.
Юрегимде атеш якъкъан тотайынънынъ
Эля козю устюндеки яйсынъ, Коккозь.

Зеиниме синъди сима, суретинъ.
Кендинъ кирдинъ пак къальбимнинъ тёрюне.
Заман кельди, тикпенмекте шуретинъ.
Отъкюр козьде келеджегинъ корюне.

Нефасетке, незакетке байсынъ, Коккозь.
Кунъдюз Кунеш олсанъ, гедже Айсынъ, Коккозь.
Юрегимде атеш якъкъан тотайынънынъ
Эля козю устюндеки яйсынъ, Коккозь.

7 – 13.06.2002 с.
Акъмесджит.

БААРЪ, ЯЗ ВЕ КЪЫШ

Сархош этип къокъугъа, назгъа,
Бааръ олып кирдинъ омрюме.
Сардынъ, дёнюп пек сыджакъ язгъа .
Ве ерлештинъ къальбим тёрюне.

Чокъ кечмеден олдынъ бам-башкъа.
Дёндинъ къышкъа,

Сёзлеринъ – ташкъа.
Ич бир чаре къалмады, эйхат,
Сени ташлап
Кетмектен башкъа.

Арамызда тура нидже йыл.
Омрюмизнинъ къалмакъта азы.
Худжур бир ал –
Мен къышны дегиль,
Хатырлайым баарни, язны.

21.07.1999 с.
Акъмесджит.

САЛГЪЫР БОЮНДА

Сечтим сени, эй, назлы къыз, бинълер ичинден.
Севдим сени отлу дуйгъу, юрек кучюнен.
Кель, гузелим, корюшейик Салгъыр боюнда,
Эм йырлайыкъ, эм тюшейик миллий оюнгъа.

Ер алайыкъ сарсылмайджакъ къавий сафлардан.
Лякин даим назик олсун темиз сезгимиз.
Яшайыкъ биз къол узатып азиз къартларгъа.
Елумызны айдынлатсын мешъаль севгимиз.

Арзуларны дёндюререк къанат, елькенге,
Кя учайыкъ, кя ялдайыкъ келеджек таба.
Къувет берип тувгъан халкъкъа, тувгъан улькеге,
Бахтиярлыкъ ис этейик эр кунь, эр саба!

Сечтим сени, эй, назлы къыз, бинълер ичинден.
Севдим сени отлу дуйгъу, юрек кучюнен.
Кель, гузелим, корюшейик Салгъыр боюнда,
Эм йырлайыкъ, эм тюшейик миллий оюнгъа.

4.03.2001 с.
Акъмесджит.

СЕВГИМНИНЪ ЧОКЪРАГЪЫ ЭП ДЖОШСЫН

Йыл кече, эп артыкъ сезиле,
Севгимнинъ къувети эксиле.

Пек кьоркъам дешетли екюнден.
Сакъынам бармагъа экимге.

Эй, Аллам, къулунъа ярдым бер озюнь,
Севгимден айырма, ачыкъкен козюм!

Севгимнен яшайым къыш, язда.
Севгимнен юрейим ёл-ызда.
Балкъылдап турсын о юзюмде.
Сезильсин лафымда, сёзюмде.

Эй, Аллам, къулунъа ярдым бер озюнь,
Севгимден айырма, ачыкъкен козюм!

Севгимнинъ чокърагъы эп джошсын!
Джошаракъ, кучюме кучъ къошсын.
Атеши къальбимде шень янсын.
Онынънен бинъ дуйгъум уянсын!

Эй, Аллам, къулунъа ярдым бер озюнь,
Севгимден айырма, ачыкъкен козюм!

0.09.2001 с.
Акъмесджит.

КОЗЬЯШЫМ ТЮБЮНДЕ САТЫРЫМ АГЪЛАЙ

Къалемдеш достум Эмиль Амитни хатырлап

Бир-бирин къувалап кечелер йыллар.
Ашыкъып,
Чокъларны эзелер таптап.
Арсызмы,
Айдынмы?..
Бакъмайлар олар.
Чапалар,
Бинъ къайгъы къалдырып артта.

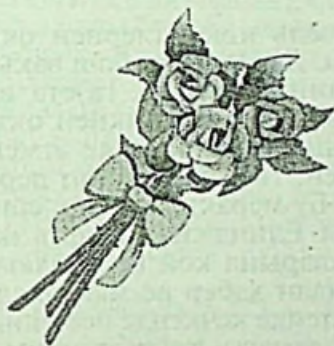
Оларнынъ ёлунда къопкъан тоз-думан
Ичинде къыдырам къыйметли затны.
Тапмайым.
Джоюкънынъ агърысын дуям,

Дарбесин ис этем –
Пек аджджы, къатты.

Вуджудым сарсыла,
Юрегим яна.
Козьяшым тюбюнде сатырым агълай.
Сыкылам –
Алемни тар къафес санам...
Сабырым зульметни зиягъа багълай...

Хатыра кокюне козь тикем ойчан.
Бир йылдыз йылмая.
Дей: "Бакъ, мен мындам!..
Бу сесми?...
Сес дегиль, пек отъкюр бир чанъ.
Сес ёлда...
Мен ондан
Алам кучъ, имдат...

11.05.2002 с.
Акъмесджит.

◆ Закир ҚЪУРТНЕЗИР

БИРИНДЖИ УСТАЗЛАРЫМ

Экинджи джиан дженки йыллары мектеп корь-меден, озь башына окъумагъа-язмагъа огренген, алман фашистлери Қъырымны запт этип, къол алтында туткъан девирде де латин арифлерини танып етиштирген, халкъымызнен берабер ана-Ватандан сюргон этильгенде, он яшыны кечкен бала эдим. Юк, айван ташылгъан вагонларда ярым айдан зияде ёл азабыны чекерек, Озбекистаннынъ Наманган виляетиндеки Мешан къышлагъына* тюшкенимиз себебинден, мектепте мааллий миллет тилинде окъумагъа сыра кельди. Асылында бундан башкъа ёл да ёкъ эди: бизлер яшагъан койнен рус мектеби олгъан район меркезининъ арасы онларнен километр узакъ эди.

Мектепте гузель ишаретлернен окъудым, «аля»-джылардан эдим. Дерслерден бош вакъытларда къол-тугъымдан бедийй китаплар, газета ве меджмуалар тюшмез, оларны буюк авесликнен окъур, окъутгъанларымны да башкъаларына икяе этмеге север эдим. Булар себебинден, тиль ве эдебият дерслерине зияде мейиль бердим. Бу меракъ, авеслик сонъундан элиме къалем туттырды. Единджи сыныфта экенимде район ве виляет газеталарына кой ве койлолер, мектеп ве талелелер аятындан хабер ве макъалелер язып башладым. Орта мектепке кечкенде исе, шиирчиклер (озбекче эбет) къараламагъа джурьят эттим. Илькиде олар сыныф ве мектеп дивар газеталарында дюнья юзюни коре эдилер. Бойледже, «mekтеп шаири» адыны къазандым. Мектеп директорымыз (о эдебият оджамыз

* къышлакъ — кой (озбекче).

да эди) мен киби авескярларны топлар, эдебият акъшамларында, ана-бабаларнынъ мектеп боюнджа топлашгубларында, чешит байрамларда, колхоз клубларында бизлерге озылеримиз язгъан шиирлерни окъутыр эди. Бу тедбирлер, шубесиз, бизлерни къувандыра, рух ве ильхам багъышлай эди.

Кунълерден бир кунъ район меркезиндеки озен бойлап кезинип юргенде, сувда ялдагъан бем-безд папийге козюм тюшти. Онынъ арскетлерини бир муддет сейир эткен сонъ, «Урдагим» («Папийим») адлы шиирчик яздым. Онда папийнинъ къылыкъ ве аркетлерини тасвирлемеге тырыштым. Арадан бир къач вакъыт кечкен сонъ, шиирни джумхуриет талелелер ве пионерлер газетасы «Ленин учкъуны»на ёлладым. Бахтыма о, газетанынъ 1951 сенеси январь 24-теки санында дердж олунды. Табий ки, бу ал менде, орта мектепни битирген сонъ, я Ташкенттеки, я да Самаркъанддаки университетлерден бирининъ филология шубесине кирип окъумакъ ниетимни даа зияде къавийлештирди. Лякин, чокъ языкъ ки, бу ниетиме наиль оламадым. Чюнки, о девирде халкъымыз даа комендант режимининъ алкъалары бугъавында эзиечече, джумледен, мен де, ай сайын имза къоймагъа къатнай эдим. Район комендантына не къадар ялварып-якъаргъанымызгъа бакъмадан, «виза» алып оламадыкъ. «Узакъкъа изин бермек меним элимден кельмей», — деди о бизге. Акъикъатен, о шеэрлерге бармакъ ичюм джумхуриет комендантындан изин керек эди. Меним джынжынгъанымны корьген комендант виляет меркези Наманган шеэриндеки оджалар институтына кирип окъумама рухсет эте биледжегини бильдирди. Чаресиз олгъан сонъ не япаджакъсынъ, разы олдым. Шимди себебини анылатып отурмайым, институтнынъ физика-риязиат болюгине окъумагъа кирдим.

Бир де-бир «хасталыкъкъа» огърасанъ, ондан къолайлы къуртулмакъ олмай, дегенлери киби, эдебияткъа севдалыгъым кет-кете артты, «дердим» теренлешти. Геджелери юкъум къача, этрафымдакилерни раатсызламамагъа арекет эткен алда, яткъан еримде къагъыт юзюни къаралайым: шиирчиклер уйдурам, газеталаргъа хаберлер, макъалелер язам. Энди чешит мевзуларда язгъан шиирлерим район, виляет газеталарында да басылып башладылар.

1953 сенесининъ язында институтнынъ биринджи курсыны битирип, яз татилине чыкъкъан сонъ, бабамнынъ тевсиесинен, Ташкент виляетине тюшкен сой-акърабаларымызны зиярет этмеге бармакъ ичюн, коменданттан изин сорамагъа къарар бердик. Бабам коменданткъа агъа-къардашлары, таталарынынъ бир къысмы Ташкент этрафындаки районларда яшагъанларындан, мектюп вастасынен, хабердар олгъаныны анылатты. Лякин, комендант экимизге бирден рухсет берип оламайджагъыны айткъан сонъ, бабам манъа: «Эр алда сен барып кель, огълум!» — деди.

Мен, изин бериледжекми, ёкъмы, даа бильмейим, амма хаялым энди Ташкент тарафларда долаша. Буюк къуванч ве эеджан ичиндем. Ницюн дегенде, биринджиде, еди-секиз йылдан берли асретликлерини чеккен эмдже, дайы, тизе, алаларым, оларнынъ къоранталарынен корюшеджем, дигер тарафтан да, шиirim басылгъан газета муарририетине барып, онынъ хадимлеринен таныш оладжам, янъы шиирлеримни косътереджем. Я мен ичюн бундан да буюк бахт ола билirmi!?

Иште, бабам мени «Наманган-Ташкент» поездине отуртып, сеферге озгъаргъанда, къальбим бойле эеджанлы, далгъалы эди...

Догърусыны айтсам, о вакъытларда бу шеэрлер арасындаки месафени поезд къач саатте басып кечкенини шимди хатырлап оламайым. Лякин, мензилге барып еткенге къадар геджелери козь юммадан сабаларны къаршылагъаным аля даа акъылымда. Кауфман (шимдики Янъыёл) станциясына якъынлашкъанымызда, вагон проводниги келип:

-Иигит, сен тюшеджек станциягъа аз къалды. Шимди Вревскийден кечтик. Азырлан. Айды, тувгъанларынъа менден де селям сёйлерсинъ, — деди, менле сагълыкълашыр экен.

* * *

Бу ерде сой-акърабаларымны насыл къыдырып тапкъаным, оларнен олып кечкен эеджанлы, козьашлы корюшювлерим акъкъында токъталып отурмадан, манъа тувгъан эдебиятымызны танытувда ильк оларакъ устазлыкъ япкъан эдиплеримиз акъкъында

кыска хатырлавларымнен пайлашмагъа истейим.

Сой-акърабаларымны зиярет этювим сырасында, 1953 сенеси августнынъ сыджакъ куньлеринден биринде Ташкентке ёл алдым. О вакъытта Янгъыёлдаки сойларымызда мусафирликте эдим. Эки шеэр арасы автобуснен 40-45 дакъкъалыкъ ёл экен. Газетанынъ адресини сорай-сорай, трамвайнен Ташкентнинъ буюк мейданына келип тюштим. Шеэр сокъақыларында этрафкъа бакъына-бакъына кезем: газета идареханесини араштырам. Ичимде эеджаннен берабер, къоркъу да бар. Милицияларны корьсем, озюмни аман четке алам. Чюнки, комендантнынъ элимдеки язма изини ялынъыз виляет районларында булунмагъа акъ бере. Барып да, мени Ташкент сокъақыларында токътатып: «Сен кимсинь?», — деселер, якъаланаджам. Бунынъ акъибети не иле битеджегини пек яхшы билем. Шунынъ ичюн де, сакъына-сакъына юрем.

Эр не иссе де, сорай-сорай газета ерлешкен бинаны таптым. О, Карл Маркс сокъагындаки 25-инджи эвде экен. Муарририет дёрт къатлы бинанынъ экин-джи къатында ерлешкен. Мердивенден тёпеге котерилип, «Муаррир» дие язылы къапудан ичери кирдим. Машинак башында отургъан орта яшлы къадымге къадынъга селям берип, озюмни таныттым.

-Э-э, Закирджансынъызмы!..-деди о, тебессюм иле. -Сизинъ хабер ве макъалелеринъиз меним элимден кече, мен машинкалайым...

Къадымге мени муаррир Рамз Бабаджаннынъ ода сына алып кирди. Чекине-чекине ичери кирдим. Селямлаштыкъ. О, отурмагъа ер косътерди. Аман эдебият болюгининъ мудири Якъубджан Шукуровны чакъырып, мени таныштырды. Бираз лакъырды эткенимизден сонъ, мудирнинъ одасына кечтик. Онынънен шиирлерим акъкъында фикирлештик. Къырымлы олгъанымны билъген мудир бираз тюшюнджеге далды ве:

-Закирджан, идареханемизге якъын ерде сизинъ белли языджыларынынъыздан бири Шамиль Алядин яшай. Онынънен таныш олмагъа истейсинъизми? — деди бирден.

Догърусы, бу теклифтен бираз шашмаладым. Ни-чюн дегенде, о девирлерде тувгъан эдебиятымызнен, озъ языджыларымызнен даа бир тюрлю танышлы-

гъым ёкъ эди, десем, янълыш олмаз: Заман ойле кельди, эбет. Шунунъ ичюн де, шимди бойле бир алельхусус имкянны эльден къачырмакъ олурмы!? Аман разы олдым.

— Эбет, истейим! — дедим, башыма эсимни топлап. Мудир Шамиль агъанынъ адресини бир къагъыт парчасына язып, элиме туттырды. Мен еримден турдым. Мудирнен сагълыкълашып, ашагъы тюштим.

Акъикъатен, Шамиль агъанынъ отургъан ери пек узакъ дегиль, шу мейдан этрафындаки алчакъ эвлерден биринде экен. Къолайлыкълан таптым. Къапуны къакъып, бир къач сание беклеген сонъ, ичериден узунджа бойлу, эсмери, кенъ мучели адам чыкъты.

— Шамиль агъанынъ эви бумы? — дедим, онъа эль узатып.

— Эбет, бу. Буюр, къардашым, ичери кир. Шамиль агъа да мен олам, — деди эв саиби. Кениш оданынъ тёрюндеки сетте отургъан къадын еринден турды. Бизлер танышмагъа башладыкъ. Мегер о Шамиль агъанынъ омор аркъадашы Фатма апте экен. Шамиль агъанен маса башында субетлешкен вакътымызда эв бикеси къаве азырлап кетирди. Башта Шамиль агъа бабаделеримнинъ Къырымнынъ нересинден олгъанларыны, шимди къаерде яшагъанымизны, не ерде, не ишнен огърашкъанымны сорады. Суаллерине тефсилятлы джеваплар бердим.

— Таньшкъанымиздан гъает мемнун олдым, — деди Шамиль агъа, кулер юзьнен. — Демек, газеталарда къа «Къуртназирова», «Къуртнезирова», къа «Назирова», базыда да «Назирый» имзаларынен басылаяткъан макъале ве шиирчиклер сенинъки экен де! Чокъ гузель, машшалла! Корюне ки, озьбек тилини кереги киби огренген, менимсегенсинъ. Бу — пек яхшы. Лякин, бундан бу яна ана тилимизни де темелинден огрен-

мек, бильмек, озь тилимизде де язмакъ керексинъ. Келеджекте бизге сен киби авескярлар лязим оладжакълар.

Бизлер яшайыш, эдебиат, иджат, тиль ве меде ниет хусусында баягъы вакъыт даа субетлешип отурдыкъ. Бу арада Фатма апте софрагъа аш кетирди. Шамиль агъа меним окъугъан ве яшагъан ерлеримнинъ адреслерини язып алыр экен:

-Билесинъми, Закир, сенинъ акърабаларынъ яшагъан Янъыйёл шеэри янындаки багъчаджылыкъ совхозында бизим языджылардан Абдулла Дерменджи, Ташкентте де шаир Решид Мурад яшайлар. Оларнен де корюшип, танышсанъ яхшы олур, — деди.

Мен, Шамиль агъанынъ теклифини къабул этип, бир къач кунъден эвге къайтаджагъымны, «изин»имнинъ муддети битмек узьре экенини бильдиререк, еримден турдым. Оларгъа мусафирченликлери, берген огютлери ичюн терен миннетдарлыкъ изар этип, кетмеме мусааде сорадым...

* * *

Янъыйёлгъа къайтып кельгенимнен, Абдулла Дерменджинен корюшмеге ашыкътым. Чокъ къыдырмагъа сыра тюшмеди. О, багъчаджылыкъ совхозынынъ демирёл четинде ишчилер къасабасындаки бараклардан биринде яшай экен. Энди экинди маали якъынлаша эди. Абдулла агъа иштен къайтып, эв огюндеки скемледе раатланмакъта. Мени самимийликнен къаршылады. Тышта да отурдыкъ, таныштыкъ.

Озь аятындан бираз икяе эткен Абдулла Дерменджи эдебиат, яратыджылыкъ акъкъында манъа бир сыра къыйметли огют беререк, сонъунда бойле насиат этти:

-Яратыджылыкъ, энъ

эвеля истидаткѡ багълы. Лякин, истидатны да тербие этмек керек. Дсмеге истегеним шу ки, кѡардашым, иджаткѡр инсаннынъ язмагаън, бир де-бир шей кѡараламагаън куню олмамалы. Эр кунъ бир шейлер язмалы. Эгер язып оламасаънъ, бедийй китап окъумалысынъ. Бусыз эсер дюнѡягъа кельмез, не шиир, не де икѡе догъар. Чалышмакъ керексинъ, чалышмакъ...

1957 сенеси «Янъыѡл» газетасына ишке авушкъан сонъ, Абдулла агъанен корюшювлерим даа сыкълашты ве тувгъан эдебиятымызнен танышувым эп теренлешти. Кимерде иштен сонъ онынъ эвине барам, янъы язгъан шиирчиклеримни косътерип, меслеатлар алам. О, эр бир шиирге тенкъытчи козюнен бакъа.

Шу йылы Ташкентте ана тилимизде газета чыкъып башлады. Абдулла Дерменджи, ильки вакъытларда анда месуль кѡтип, сонъундан муаррир муавини олып чалышты. Ташкентке кочъкенине кѡадар бизлер сыкъ-сыкъ корюше, эдебиятымызнынъ кечмиши ве келеджеги акъкъында субетлеше эдик. Бойледже, газетада ана тилимизде язгъан шиирлерим дердж олуна. Оларгъа окъуйджылар чешит фикирлер билъдирелер.

Абдулла Дерменджи эр йыл кечкен сенеде эдебиятымызда насыл эсерлер яратылгъаны акъкъында макъалелер яза, газетада басылгъан шиир, икѡе, повестылерни талиль эте. Бу макъалелерде меним адым да анъыла, шиирчиклеримнинъ дюрюст тарафлары, эксикликлери косътериле. Бу фикирлер, дигер авескъярлар киби, мени де шиирчиклерим узеринде даа джиддий чалышмагаъа давет этелер.

Булар — меним кѡырымтатар языджыларынен, тувгъан эдебиятымызнынъ белли, лякин мен даа билъмеген, векиллеринен олгъан биринджи корюшювлерим эди...

1954 сенеси институтны битирип (о эки йыллыкъ олып, еди йыллыкъ мектеплерге оджалар азырлай эди), Чартакъ районынынъ Нариманов кой советиндеки орта мектепке физика-риязиат оджасы оларакъ ишке ѡлланылдым. Бу девирде эм яшайышта, эм де мемлекет микъясында баягъы мусбет денъишювлер юзь берди. Олардан энъ муими — «халкъларнынъ бабасы» Сталин «геберди». Бундан сонъ, кѡырымтатарларнынъ узеринден комендант режимининъ баскъы-

сы бираз «зайыфлагъан» киби олды. Бу себептен, сой-акърабалар бир-бирлеринен къавушып башладылар. Бабамны Айше аламнынъ огълу Юнус агъам Ташкент виляетине, озьлери яшагъан Вревский (шимдики Алмазлар) къасабасына кочюрп алып кетти. Мен оджалыгъымны девам эттим. Мектепте окъув йылы екюнленип, эмек изнине чыкъкъанда, бабамларгъа мусафирликке кельдим. Табий ки, бойле фырсаат эльге кечкенде, устазларны да зиярет эттим.

Озбекистан Языджылары бирлигинде Шамиль Алядиннен субетлешип отургъанымызда (о вакъытларда Шамиль агъа Озбекистан Языджылары бирлиги кятибининъ ярдымджысы вазифесинде чалыша эди — З.Къ.) ашагъыдаки вакъианы куле-куле икяе этти.

-Былыр сен бизлерге келип къайткъандан чокъ кечмеден, одама языджылар бирлигининъ кятиби Вячеслав Костыря кирип, Наманган виляетине япкъан иджадий сефери, олып кечкен корюшювлерден алгъан теэссуратлары акъкъында эеджаннен сейлер экен, виляет районларында бир чокъ истидатлы озбек авескярлары яшагъаныны, базыларынынъ шиирлерини русчагъа чевиргенини айтты. Мен оларнынъ кимлер экенинен меракъландым, адларыны сорадым. О, къоюн дефтерини ачып, окъуй башлады: «Хамид Нурий, Тургъун Пулат, Джура Рахим, Садыкъ Даминов, Закир Къуртназир...» Адынъны эшиткенимнен, онынъ сёзюни больдим: «Я Закир Къуртнезир озбек дегиль, къырымтатар йигити де!» Костыря тарс токътады. Юзюнинъ ренки денъишкен киби олды. Мангъа тааджибли назар ташлады. «Эбет, эбет, — дедим мен текрар, — къырымтатар о». Костыря башкъа бир шей демеди. Бильдим ки, сенинъ ангидир газетада басылгъан шииринъни о бегенген олмалы, терджиме эткен...

Мен Шамиль агъагъа меселенинъ насыл олгъаныны анылаттым.

Юкъарыда къайд эткеним киби, институтнынъ биринджи курсыны битирген вакътымда район ве виляет газеталарында энди баягъы шиирлерим дердж олунгъан эди. 1953 сенеси июль 24-те Чартакъ район газетасында «Яш авескярлар яратыджылыгъы» рубрикасы алтында районда яшагъан бир группа эдеби-

ят авескярларынынъ шиирлери, левхалары, бу джумледен, меним «Сувджы кыызгъа» шиирим де дердж олунды. Тамам шу куньлерде Наманган виляетине Ташкенттен бир группа яызджы иджадий сеферге келе. Олар арасында рус шаир ве яызджылары Вячеслав Костыря ве Борис Пармузин де бар экенлер. Олар район газеталарында басылгъан авескярларынынъ шиирлеринден терджиме эте ве виляет «За коммунизм» газетасынынъ о сене август 5-те чыккыан санында «Литературная страница» сына кыоялар. Олар арасына меним «Сувджы кыызгъа» шиирим де тюше. Оны Вячеслав Костыря терджиме эте.

Шуны айрыджа кыайд этмеге истейим ки, иджадий фаалиетимде бу шиирнинъ шурети алельхусус олды. О район, виляет газеталарындан сонъ, Озбекистан Яызджылары бирлигининъ «Звезда Востока» меджмуасынынъ 1953 сенеси чыккыан 10-нджы санында «Творчество молодых» рубрикасы алтында, 1955 сенеси Озбекистан яш яызджыларынынъ «Тетрадь молодости» альманахында басылды. 1957 сенеси исе, Вячеслав Костыря озюнинъ «Ключи от синевы» шиирлер джыйынтыгынынъ «Из узбекских поэтов» деген болюгинде Гъафур Гъулам, Айбек, Мамарасул Бабаев, Хамид Гъулам (валлахи, бу исимлерни макътанмакъ макъсадында язмайм) киби белли шаирлерининъ шиирлери сырасындан «Девушка-поливальщица»гъа да ер берди...

* * *

1956. Бу сенеден миллетимизнинъ медений аятында, бу джумледен, шахсий аятымда, яратыджылыкъ фаалиетимде де, унутылмаз бурулышлар юзь берип башлады. Биринджиде, шу сене окъув йылы биткенинен, июль айында Ташкент виляетине, бабамлар, сой-акърабаларымыз яшагъан «Вревский» совхозына кочип кельдим ве бутюн татиле девамында Чиназ районынынъ бир де-бир мектебине ишке кирмек макъсадында, райОНО, облОНО, Озбекистан Мадариф назирлигине дефаларджа къатнадым. Бу эснада шиирлерим, макъалелерим дердж олунайткъан джумхуриет газеталарынынъ идареханелерине кирип, хадимлеринен танышмакыны да четте кълдырмайм. Айрыджа, озюмизнинъ яызджыларнен корюшюв-

леримнинъ файдасы буюк ола.

Июльнинъ сыджакъ куньлеринден биринде, Шамиль Алядиннинъ тевсиесинен, Решид Мураднынъ эвини барып таптым. Яныма, косътерип, меслеат алмакъ ниетинде, янъы язгъан бир къач шииримни де алгъан эдим. Эбет, олар ана тилимде ильки къараламаларым эдилер. Решид Мурад табиятча ярдымпервер инсан эксн, бутюн гедже юкъламадыкъ, шиириет хусусында субетлештик. О, манъа къырымтатар эдебиятынынъ озюне хас джеэтлери, кечмиште иджат эткен классик шаирлеримиз акъкъында икяе этти. Поэзиямызнынъ инджеликлерини анылатты. Бу арада шиирлеримни талиль этти, къыйметли опотлер берди. Анги шиирни гъайрыдан ишлемек керек олгъаныны косътерди. Эдебиятымызнынъ бутуни акъкъында фикирлешир экенмиз, Решид Мурад манъа бойле акъыл берди:

-Сен ана тилимизде де баягъы тюзгюн шиирлер язып башлагъансынъ. Энди оларны бир де-бир ерде бастырмакъ акъкъында тюшюнмеге вакъыт кельген. Бизим тилимизде исе, не газета, не меджмуа бар. Санъа бир меслеат: Москвагъа, СССР Языджылары бирлигине мектюп яз. Яшларнынъ эсерлерини бастырмагъа бир тюрлю ер ве имкян олмагъаныны билъдир. Эм де озюнь киби авескяр яшларнынъ баягъы олгъаныны къайд этмеге унутма.

Устазнынъ айткъаны киби яптым, 1953 сенеси июль 27-де СССР Языджылары бирлигининъ кятиби Алексей Сурковнынъ адына ариза язып ёлладым. Онынъ ильки сатырларында Къырымда догъгъанымны, къырымтатар олгъанымны билъдирген сонъ, 1948 сенесинден бу яна ана тилимде шиирлер, икяслер, левхалар язгъанымны, лякин оларны бастырмагъа не газета, не меджмуамыз олмагъаны себсбинден, олар эльязма алында къалгъаныны беян этерек, бу меселенинъ чезиливине ярдымджы олмасыны сорадым.

Арадан чокъ кечмеди, Решид Мурадан мектюп алдым. Решид агъа о куньлерде олып кечкен базы янъылыкълар акъкъында хабер берир экен, мектюпнинъ сонъунда шу сёзлерни иляве эте:

«Москвагъа ёллагъан мектюбинъ боюнджа СССР яш языджылар секциясы башы Василий Ажаевден буюк мектюп кельди. Санъа хабер этерлер...»

Акъикъатен, Москвада мектюбимдеки фикирлерге джиддийдже янашкъангъа бенъзейлер. Чюнки, СССР Языджылары бирлиги СССР халкълары эдебиятлары боюнджа комиссиясы реисининъ муавини С.Евгеновнынъ манъа ёллагъан 1956 сенеси август 6 тарихлы джевап мектюби бойле тюшюнмеге акъ бере беллейим. Ашагъыда мектюпнинъ аслыны дикъкъатынъызгъа авале этем:

Уважаемый тов.Хуртнезиров!

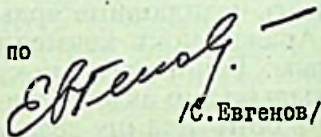
Пишу Вам ответ на письмо от 25/УП-1956 г.

При Союзе писателей Узбекистана будет организована, по всей вероятности, в ближайшее время секция крымско-татарских писателей, куда Вам и надлежит обратиться по всем интересующим Вас, как молодого писателя, вопросам.

В аппарате Правлений Союза писателей Узбекистана работает в качестве Заместителя Секретаря Правления, член Союза советских писателей СССР, бывш.руководитель СП крымских татар тов.Алядинъ И.С. Вероятно, Вы его знаете и через него также можете поставить вопрос о рассмотрении, оценке и использовании Ваших произведений.

Еще могу Вам дать один совет: сделайте подстрочные переводы на русский язык 3-4 Ваших самых лучших стихотворений и 2-3 лучших рассказов и пошлите в редакцию журнала "Дружба Народов" /Москва, Г-69, улица Зоровского, 52/. Все лучшее и достойное внимания из Ваших произведений будет художественно переведено и опубликовано в журнале.

Зам.Председателя Комиссии по
литературам народов СССР

/С.Евгенов/

" 6 " августа 1956 г.

191/нн

Шубесиз, бир иджаткяр оларакъ, бойле мусбет, юрекке ятыджы джевап къальбимни зияде эеджанландырды. Илериде насылдыр янъылыкълар, яхшылыкълар ола биледжегине умят догъурды. Аман Решид Мурадгъа янъылыкъларны билъдирмек, тюшондже ве ниетлеримнен пайлашмакъ макъсадынен, онъа мектюп яздым.

1956 сенеси август 13 бизлер ичюн тарихий бир кунъ олды. Аля даа хатырамда: акъшам устю мааллемизде яшагъан бутюн семетдешлер бир эвге топландыкъ. Вуджутларымызны къулакъкъа чевирип, радио-приёмникни динълемеге азырландыкъ. Иште, бутунъ акъшам саат 8-ден 15 дакъкъа кечкенде, сюртюнликте ильк оларакъ, Ташкент радиосындан къырымтатар йырларындан тертип этильген концерт бериледжек. О аныде ильки эзги янъгъырап башлагъанда, эр биримизни къаплап алгъан эеджанны, козылерде пейда олгъан яш дамлаларынынъ себебини шимди анылатмакъ, тариф этмек кучъ. Не демек олсун ки, сюртюнликнинъ 13-нджи йылында тувгъан нагъмелеримизни текрар динълемек насип олды! Арадан бир бучукъ саат кечкенде, Москва радиосындан бизим концерт берильди. Диктор эр бир йырнынъ русча метнини окъуй, эзгининъ манасыны анылата. Эр кересинде де «къырымтатар» сёзюни текрарлай. Буларны бутюн дюнья эшитти эбет!

Концертлер биткен сонъ, эвге къайтып, «Узбекистон маданияти» газетасына миллетимиз радиодан берильген концертлерни насыл къаршылагъаны, эеджанлары акъкъында хабер язып ёлладым. О, газетанынъ невбеттеки санында басылып чыкъты.

Заныма коре, энди тувгъан эдебиятымыз, эдиплеримиз ве медений аятымызда юзь берген дегерли бир вакъиа — Озбекистан Языджылары бирлиги янында къырымтатар эдебияты секциясынынъ тешкиль этилюви акъкъында тефсилятлыджа икяе этмеге фырсаат кельди. Огюнден шуны къайд этмек истейим ки, бу акъта не о вакъытларда, не де сонъундан, онынъ иштиракчилери тарафындан матбуат сайфелеринде бир эсабат, я да языджыларнынъ фикирлери басылгъаныны хатырлап оламайым. Ялы- нъыз Шамиль Алядиннинъ 1983 сене-

си чыкъкъан «Юксек хызмет» китабында шаир Решид Мурад акъкъында язган «Фааль усталыкъ» макъалесинде:

«...1957 сенеси (догърусы 1956 - 3.Къ.) сентябрьде Озбекистан Языджылары иттифагъында татар эдебияты болуги тешиль этильди...» (с.68) деп ташлана.

Языкълар олсун ки, бу иште мен де къабаатлым, ихмаллыкъ яптым. Арадан кечкен аман-аман 50 йыл девамында бу вакъиа акъкъында ич бир ерде бир сатыр биле язмадым, бир сёз айтмадым. Биринджиде, макътанган киби корюнирим, дие тошпондим. Экин-джиде, аятнынъ сонъки девирлеринде юзь берген къалабалыкълар, яшайыш телюкелери о вакъиаларны унуттырды биле. Эр алда, та о девирде сюрдю-ликтеки эдебиятымыз тарихында юзь берген (оны бельки эмиетсиз, дие къыймет кескенлер де тапылыр, амма мен ойле саймайым) муим бир тешкилий меселени бугунъ хатырамда сакъланып къалган левхалар эсасында, гъайрыдан тиклемеге арскет эттим.

Сёз сырасы, Шамиль Алядин юкъарыда анъылган макъалесинде бир сыра зиялыларымызнынъ, бу джумледен, шаир Решид Мураднынъ медениетимиз, эдебиятымыз огърунда, о чыкъымсыз девирде, япкъан хызметлерине, акълы оларакъ, мусбет къыймет кесе.

Муэллиф Озбекистанда халкъ йырларымызны топлав ишине иссе къошкъан аркъадашлар акъкъында сёз юрсетерек, бойле яза:

«...Мен Решид Мурадгъа менимнен берабер Бекабадгъа кетмекки теклиф эттим. О разы олды. Баиланылган джисдий ишимизни сонъуна къадар эда этиюзде Решид ишанчлы ве амелий ярдымджы олды... Решид Мурад бу иште гъает муим фаалиет косьтерди ве мени, меслекдешини, нек севиндирди. Халкъ ичюн файдалы иш талап этильген вакъытта Решид озюнинъ шахсий аятыны унутып, бутюнлей джесмаат хызметине берильди ве бу ишни буюк самиметле эда этти».

Шамиль Алядин девам этерек, Решид Мураднынъ Озбекистанда биринджи бедий китабымыз «Баарь эгилери»не эсерлер топлав, редактирлевде де буюк фаалиет косьтергенини яза:

«...Языджыларымызнынъ чешит ерлерде тапылган

ве чешит бедий севиели эски эсерлерини тюзетювде
ве тертипке чекювде кыйметли, намуслы ишлер япты.
Гедже демеди, кундюз демеди, чалышты.

Мен шу вакытларда Решиднинг редакторлык кба-
билетине сукуландым. Шимди биле яш шаирлеримиз-
нинг ве эдилеримизнинг эльязмалары узеринде узун, тик
арифлернен язылган тюзетювлерни корьгенде, Решид-
нинг кволуны дерьал таныйым».

Багъышланъыз, мевзудан бираз четледим, гъали-
ба. Сёз — Озьбекистан Языджылары бирлиги янында
кырымтатар эдебияты секциясынынъ тешкиль эти-
люви хусусында эди эбет. Москвадан С.Евгеновдан
алган мектюбимден сонъ, Решид Мурад август 15-
те язган мектюбинде секциянынъ тешкиль олунгъа-
ныны бильдиререк, шуларны язды:

«...Джума куню биринджи амелий меселелер аль
этиледжек. Сонъ халкъны (языджыларны — З.Къ.)
топлап, фикирлешимеге чагъырадъжакълар. Санъа да язар-
лар. Затен, бизим меселелер боюнджа муим лафлар бар,
лякин даа амелий ишлер ёкъ».

Арадан бир ай кечмеден, Решид агъадан невбет-
теки мектюпни алдым:

«Мераба, Закир!

Сентябрь 13-тен 16-гъа къадар Языджылар бирли-
гинде Кырым.языджыларынынъ топлашувы оладъжакъ.
Джесдвельде сен де барсынъ. Лякин, адресинъ ич кимсеге
малюм олмагъанындан, къарар эсабынен, Вревский мек-
тебинде дерс бередир белледик. Ве шу себептен, союз
адындан о мектепнингъ адына сени 3-4 куньге Ташкен-
тке ёлламасы ичюн официалъ мектюп язылды. Топла-
шувгъа мытлакъа кель. Муим лафлар оладъжакъ.

Салимий селям иле:
Решид».

Мектюпте денильгени киби, къасаба меркезин-
деки орта мектепке барып, Языджылар бирлигинден
кельген давет мектюбини алдым. Анда ашагъыдаки-
лер язылы эди:

«Директору школы!

Согласно решению вышестоящих органов, Правле-

ние Союза Писателей Узбекистана просит Вас командировать в гор. Ташкент тов. Куртнезирова З. сроком с 13 по 16 сентября 1956 г. по вопросу о создании при СП Узбекистана творческой секции крымско-татарской литературы.

*Секретарь Правления
Союза Писателей Узбекистана
Сарвар АЗИМОВ.*

11 сентября 1956 г.»

Аман мектюпни кыдырып таптым ве аджеле чалышкян мектебимнинь директорына чаптым. Меселени аньлаттым. О разы олды. Дерслеримни дигер оджаларгъа теслим этип, Ташкентке ёл алдым. Илык оларакъ Языджылар бирлигине, Шамиль Алядинге огърадым.

-Энди бир къач языджи кельди. Пушкин сокъагын-даки мусафирханеге ерлешеджексинь. Бу ерден чокъ узакъ дегиль, — деди Шамиль агъа, элиме адрес язылы кягъыт парчасыны узатып. Керчектен де, Языджылар бирлигинен онынъ арасы якъын олып, эки буюк ёл кесишкен ердеки бир къатлы бинада экен. Мусафирханенинъ юкъарысындан токътамадан, трамвай, автобус ве енгиль машиналар о тарафтан бу тарафкъа гедже-куньдюз юрелер.

Администратор къадындан манъа айырылгъан ода-нынъ анахтарыны алып, ерлешкен сонъ, Озбекистан-нынъ чешит ерлеринден кельген эдиплеримизнен корюшмеге ашыкътым. Олар бир одада топланып, озъара субетлешип отуралар. Къапу ве пенджерелер ачыкъ олгъанындан, лакъырдылары та софада эшитиле. Селям берип, босагъадан ичери адым аттым. Субет болюнди. Мен афу сорап, эр биринен эль алыштым. Кимлигимни бильдирдим. «Э-е, Закирджан олам де!» — дие кулюштилер. Бойледже, танышмагъа башладыкъ. Догърусыны айтсам, оларнынъ базылары эвельде корьмеген адамларым дегиль. Ялынъыз Шамиль Алядин ве Решид Мураддан адларыны эшиткен ола билирим. Амма, озълерини танымайым.

Бираз шашмалагъанымны корьген эдиплеримиз озълерини таныттылар: Алтанълы, Зиядин Джавтобели, Юсуф Болат, Энвер Селямет...

Эбет, зенаатдаш эки адам бир ерге кельсе, лакъырды мевзусы не оладжагъы белли. Я бир группа кырымтатар языджысы, онларнен йылдан сонъ, бир ерге кельсе

эдебияттан, яратыджылыкътан башкъа не хусуста лаф ола билир?! Субетдешлер арасында энъ яшы олгъанымдан ве эдебий яратыджылыкъта да энди биринджи адымларымны атып башлагъанымдан, устазлар къонуша, мен эп динълейим. Затен, эдебиятымызнынъ тарихынен де айтыладжакъ дереджеде таныш дегилим. Мен ичюн эр шей, эр бир сёз янъылыкъ, меракълы. Къабартма олмасын, базыда озюмни къайсы алемде олгъанымны биле унутам. Я бойле девреге ильк кере тюшкен инсаннынъ вазieti башкъа тюрлю ола билirmi?! Бойле субетлерни, бу сымаларны унутмакъ мумкюнми?! Эфсанелердеки киби бир ал!

Бойле эеджанлы, унутылмаз аят дёрт кунъ девам этти. Эп берабермиз, лакъырды — тек эдебият, яратыджылыкъ акъкъында. Устазлар арада-сырада меним озьбекче ве ана тилимизде язгъан манзумелеримни эллерине алып окъуйлар. Бази сёзлернинъ, атта сатырларнынъ астына сыза, кимерсининъ къаршысына «?», кимерсининъ къаршысына да «!» аляметини къоялар. Булардан «Буны тюзелътмек, гъайрыдан ишлемек, денгиштирмек керек, бунысы гузель», — деген маналарны анълайым. Юрегимде аджайип дуйгъулар далгъалана, эеджанлангъанымдан, богъазыма бир шейлер тыкъылгъан киби ола.

Ташкентте булунувымызнынъ, музакере ве мушаверелеримизнинъ нетиджеси оларакъ, аджеле «Баарь эзгилери» адты бир китапны неширге азырламакъ, онъа эдебиятымызда чешит девирлерде яратылгъан эсерлерден кирсетмек, айры языджыларнынъ русча, къырымтатарджа джыйынтыкъларыны чыкъармакъ, «Узбекистон маданияти»нинъ бир санында къырымтатар языджыларынынъ эсерлеринден ибарет бир сифе илян этмек къарарына келинди. Газетагъа ана тилимизден озьбек тилине терджиме этеджеклернинъ джедвелине Решид Мураднен мен де кирсетильдик.

«Татар языджыларынынъ эдебий эсерлер джыйынтыгъы» — «Баарь эзгилери»нинъ тертип этиджилери оларакъ Шамиль Алядин, Абдулла Дерменджи ве Эшреф Шемьи-заде, муаррири оларакъ да Юсуф Болат тасдиқландылар. Джыйынтыкъкъа эсерлер топлав, оларны редактирлев ишлери баягъы вакъытны алды. Ниает, 1957 сенеси, экинджи джиан муаребеси башлангъандан бу яна кечкен он алты йылдан сонъ,

дургъунлыкъ девирини башындан кечирген эдебиятымыз тарихында сюрюнликте ана тилимизде биринджи китап нешир олунды.

Китап тертип этиджилернинъ «Кириш сёз»юнден гъайры, «Несир эсерлер» ве «Шиирлер» деген эки буюк болюктен ибарет олып, ондан 30 муэллифнинъ несир ве назм эсерлери ер алдылар. Олар арасында меним «Янъьер» шиирим де бар эди.

Ишбу шииримнинъ «Баарь эзгилери»нден ер алувында белли шаиримиз, эсерлерини текрар-текрар окъудыгъым Эшреф Шемъи-заденинъ, тертип этиджилерден бири оларакъ, хызмети буюк олгъанына зерре къадар шубем ёкътыр. Чюнки, о 1977 сенеси нешир олунгъан «Халкъ хызметинде» адлы эдебий макъалелер китабында «Яш къалем аркъадашларымызнынъ шиирий яратыджылыкълары акъкъында» серлевалы макъалесинде, джумледен, бойле язды:

«Сонъки несиль яш языджыларымыз арасында, эдебият саасында Озбекистанда ильк адым аткъан аркъадашларымыздан бири Закир Къуртнезир олды. 1956 сенесининъ ильк айларында, Советлер Бирлиги Коммунист партиясынынъ XX съездинден сонъ, Юкъары тешкилятларнынъ теклифинен, биз «Баарь эзгилери» намынен бир эдебий джыйынтыкъ азырламагъа киришкен эдик. Шу эдебий джыйынтыкъта яш авескъар достларымыздан, ялынъыз, сонъки несиль шаирлеримизнинъ бири Закир Къуртнезирнинъ «Янъьер» серлевалы шиيري дерджэ этильди.

Бу яш эдебият авескъарынынъ озь ана тилинде язгъан терен мундериджели бу ильк манзум эсерини бу ерде кетирмек истеймиз...».

* * *

Бойле бакъкъанда, эдебий джерьян бир ёлгъа

минмек узьре киби эди. Лякин, эр биримизнинъ, алельхусус, уйкен несиль эдиплеримизнинъ къальплеринде Ватан асретлиги дуйгъулары кеттикче алевлене. Буны мен устазларнен эр сефер корюшип-субетлешкенде, мектюплешкенде зияде дуям. Бу фикрлериме делиль оларакъ, Решид Мураднынъ 1957 сенеси январь 29-да язгъан мектюбини мисальге кетирмек кяфидир:

«Мераба, Закир!

*Мектюбинъни алдым. Джеван язам. Янгъылыкъ со-
райсынъ. Янгъылыкъ шу: композитор Ильяс Бахшыш январь 10-дан кзырымтатар ансамбли тизмеге башлады. Март айында бу ансамбль ишке башлайджакъ.*

Дюнь Москвадан, партия меркезий комитетининъ къарары кельди: бизим тильде газета ве альманах чыкъаджакъ.

«Дружба народов» журналынынъ декабрь айы сонъки номеринде (№12-1956) меним эки шиирим русча басылып чыкъты. «Знамя» ве «Звезда Востока» журналларынынъ да 3-нджи ве 4-нджи номерлеринде бир къач шиирим чыкъаджакъ. Бундан сонъ, Москвадаки «Молодая гвардия» нешрияты 1957 йылында меним шиирлер джыйынтыгъымны русча чыкъарувны озъ планына кирсетти.

Лякин, бу эписи инсанны сукъландырмай. Озь эсерлеринънинъ ана тилинде чыккъаныны истейсинъ. Беклейик, бельки о кунълер де келир!

Шимдилик яваш-яваш «Муштум»да («Юмрукъ» сатирик журналы — З.Къ.) чалышып юрем. Ондан да бездим. Инсан озъ халкъына хызмет этмесе, эр шейден тонъюле экен. Якъында медениет министрлиги меним текстлерим эсасына Шерфединов музыка язгъан учъ йырны къабул этип алды. Озьбек эстрада артистлери йырлайджакъ эмиш. Лякин, мен шахсен озюм, бу йырлар Къырым топрагъында, бабалар мезары кългъан ерлерде йырлангъаныны истер эдим. Не япарсынъ, бу бахыттан аджизмиз.

Сенинъ ишлеринъ ве омюринъ насыл? Яз, токътмай яз. Бир кунъ ола эписи керекеджеск...

Урьмет иле:

Reşid».

Решид Мураднен эдебиат саасында, умумен, аятта устаз-шегиртлик мунасебетимиз бу тарзда башлады ве узун йыллар, онынъ омюрининъ сонъуна къада девам этти.

«Муштум» сатирик журналы мектюплер болюгинде чалышкъан йылларында меджмуа саифелеринде меним бир сыра фельетон, тенкъидий макъалелеримнинъ басылувына онынъ буюк ярдымы токъунганыны миннетдарлыкънен анъмакъ ерлидир.

Юкъарыда къайд эткеним киби, эдебиат секциясы тешкиль олунгъан куньлерде илериде япыладжакъ ишлер сырасында озьбек тилинде чыкъкъан матбуат саифелеринде къырымтатар шаир ве языджыларынынъ эсерлеринден нумюнелер басмакъ акъкъында да фикирлер бильдирилъген эди. Бу ишке медениет назирлиги ве языджылар бирлигининъ органы «Узбекистон маданияти» газетасы биринджилерден олып тешеббюс косътерди. Газета о девирде кутълесвий матбуат неширлеринден олып, буюк колемде, 4 саифе чыкъа эди.

Куньлернинъ биринде муарририеттен манъа мектюп кельди. О вакъыткъадже газета саифелеринде чешит мевзуларда баягъы хабер ве макъалелерим басылгъаны себебинден, хадимлернинъ чокъусы мени таный эди. Анда бильдирилъгенине коре, газетанынъ якъын вакъытларда чыкъаджакъ санларындан биринде къырымтатар языджыларынынъ эсерлеринден нумюнелер басыладжакъы бильдирилип, меним бир де-бир эдипнинъ икяесини терджиме этмем риджа олуна. Мен аман Шамиль Алядин ве Решид Мураднен корюшип, меселенинъ темелини бильдим ве Юсуф Болатнынъ «Гуль байрамы» икяесини озьбекчеге чевирмекни къарарлаштырдыкъ.

-Икяе пек буюк дегиль, -деди Решид Мурад. — Санъа бир афта вакъыт етер беллейим. Терджимени сонъундан берабер бакъып чыкъармыз.

Устазнынъ айткъаны киби яптым. Бельгиленген кунде оны Ташкентке алып бардым. Бакъып чыктыкъ, Решид агъа базы ерлерини редактирледи. Икяенинъ астына терджиманлар оларакъ экимизнинъ имзамыз къоюлды. Арадан чокъ кечмеден, мени муарририетке давет эттилер: саифени окъумакъ керек

экен. Бардым. Эдебият бологининъ хадими газетанынъ басмахане боясы кьокъуп тургъан «оттискасы»ны (ильки нусхасыны) огюме кьойды. «Сёз — татар языджыларына» деген «шапка» (умумий серлева) алтында Шамиль Алядиннинъ «Эдебиятымыз акъкъында эки агъыз сёз» серлевалы юз етмиш сатырлыкъ макъалеси, Эшреф Шемьи-заде, Сеитумер Эмин, Решид Мурад, Фетта Акимнинъ шиирлери, Юсуф Болатнынъ икяеси, Раим Тынчеров, Абдулла Дерменджи, Юсуф Болат ве Решид Мурад маса башында «Баарь эзгилери» джыйынтыгына кирсетиледжек эсерлерни музакере этип отургъан вакъытлары тасвирленильген, Сервер Селимов чыкъаргъан фоторесим, янгы тешкиль олунгъан эстрада ансамблимиз акъкъында «Истидатлы коллектив» деген хабер ерлештирилген. Шаирлеримизнинъ шиирлерини белли озыбек шаирлери Ильяс Муслим ве Ахмад Бабаджан терджиме эткенлер.

Муарририет адындан берильген «врезка»да (изатта) бойле дениле:

«Бундан бир йыл эвель Озбекистан Языджылары бирлигинде кьырымтатар эдебияты секциясы тешкиль этильген эди. Бундан сонъ республикамыз матбуаты саифелеринде татар языджыларынынъ янгы эсерлери басылып башланды.

Шимдики кунълерде кьырымтатар языджылары да озыбек эдебияты ве санаты декадасына азырланалар. Озбекистан бедий эдебияты нешрияты декада мунасебетинен татар языджыларынынъ поэзия, проза ве драма эсерлерини татар ве рус тилинде «Баарь эзгилери» адынен топлап нешир этмекте. Бунынъ киби де, шаир Решид Мурад ве языджы Шамиль Алядиннинъ айры джыйынтыкълары неширге азырланыла. Газетамызнынъ бугуньки санында кьырымтатар языджыларынынъ озыбек санаты ве эдебияты декадасы мунасебетинен язгъан базы шиир ве икяелери басылды».

Саифе газетанынъ 1957 сенеси декабрь 4-те чыкъкъан санында дердж олунды. Эбет, бу — кьырымтатар языджылары эсерлерининъ, сюргюнликтен сонъ, топлу алда басылгъан (озыбек тилинде олса да!) биринджи эдебият саифеси эди.

Лякин, газетанынъ «Баарь эзгилери» китабы рус тилинде де чыкъаджакъ деген хаберни «куф» олып чыкъ-

ты. Чюнки, ойле бир джыйынтыкъ о йыллары дюнья юзюни корьмеди.

Решид Мурад акькъындаки хатырлавларымны девам эттиререк, онынъ яш къалемлернинъ яратыджылыкларына айрыджа дикъкъат эткенини, Эскендер Фазыл, Билял Мамбет, Иса Абдураман ве даа нидже эдебият авескярлары иджатларынынъ шекилленовинде буюк тесири олгъаныны айрыджа къайд этмек джаиздир.

Къырымгъа авдетимизден бир къач йыл эвель Ташкентте корюшкенимизде, Ватангъа авушмакъны зияде арзулагъан Решид Мурад о ниетине де етти. Арзулагъаны киби, озь йырларыны Къырым радиосындан, озь артистлеримиз иджрасында динълемек онъа насип олды. Кочюп кельген сонъ, та сонъки нефесинсдже, Акъмесджит сокъакларында кезди. Озю окъутгъан нумоневий татар мектеби янындан кечкенде, талебелик ве генчлик йылларыны хатырлаяракъ, «Янъы дюнья» газетасы муарририетинде, дивангъа яслангъан алда, бувланып тургъан къавени иче-иче шегиртлерине — шимди 60-70 яшкъа баргъан къалемдешлерине икяе этип отургъанына дефаларджа шаат олгъандырым.

— Ана, корьдинъми, Закир, — деди о, сонъки корюшювлеримизнинъ биринде, бу куньлерни де корьдик. Бизлер бахтлы инсанлармыз... Къана, насыл янъы бир шейлер яздынъ?

...Устаз вефат этти, о арамыздан эбедий айырылды. Онынъ дженазеси Акъмесджит шеэри меркезиндеки Кебир джамиде къылынды. Бир къач инсан, бу джумледен, язиджы Иса Абдураман сёзге чыкъты. Устазгъа багъышлап язгъан мерсие-шиирини окъуды. Башларымыз тёбен алда устазны сонъки ёлгъа озгъардыкъ. Онынъ джеседи «Абдал» къабристанында топракъкъа берильди. Мен эвге келип, элиме къалем алдым. Шаир акькъында, гъамлы дуйгъуларнынъ тесири алтында, бир къач сёз яздым. О языларым, бираз кечикип, 2000 сенеси февраль 12-де «Янъы дюнья» газетасында дердж олунды:

«ЭЛЬВИДА, УСТАЗ!

Январь айынынъ 19-ы эди. Телефонда хабер бердилер: «Эшиттинъми, Решид Мурад вефат этти», — дедилер. Мен къатып къалдым. Манъа бу хаберни айткъан инсаннынъ сонъра нелер сёйлегенини эшитмек къабилиетим

дэжоюлды, хаял-фикирим о, кэальби дерья, бу сене сексен беиш яшыны толдурадэсагына бакмадан, аля гонъюли генч, сёзлери эм татлы, эм де кэанаатлендиридэжи Шаир иле ильк ве девамлы корюшювлериме дёнди.

Эй-вах! Шаир ольди. Мен киби алтмышындыжы селелерде тувган эдебиятымызга адым атмазга башлаган бир чокэ авескярларга кыйметли вакытыны аджымадан, усанмадан шириетимизнин инджеликлерини тантиминен огретмеге тырышкан, сюрдюнлик шараитинде ябанджы тилли генч авескярларымызнын ана тилимизде кэралаган ильк шиирчиклерини элине кэалем алып, келишимеген сёзлер ве сатырларны тюзеткен, сонъундан оларны озю окъуярак: «Мына, шиир бойле олмалы» деп тенбиелеген ве уйдурган шиирлеримиз барып да «Ленин байрагы»нын саифелеринде басылса, бизлерге кёшулып севинген Устаз Решид Мурад аялтан козь юмды. Бу бизлер ичюн, эдебиятымыз ичюн буюк бир кэайгыдыр, гэайыттыр.

Элли-алтмыш километр ёлдан келип, Ташкент сокэакларында онын алчакэ эвчигини кыдырып юргенлеримни, эвинде геджелеп, «Янъьер» шииримни, сюрдюнликте ана тилимизде ильк кере нешир олунган эдебий дэжыйынтыкэ «Баарь эзгилери»не кирсетиледжсек дереджесеге кетиргендэже отурганымызны, о куньден башлап, арамызда Устаз-шегиртлик йиглери багланганыны, сонъундан узакэ девам эткен субетлеримиз девамында Устазнын Кзырымдан халкэымыз сюрдюн олунмаздан эвель «Генчлик шаири» оларакэ итибар кэзанганыны сёйлегенинде, кэальбимде Онъа нисбетен севги ве сайгы кэат-кэат арткэаныны, онларнен шиир, повесть, роман ве балладалар китапларыны нешир эттиргенини хатырладым.

1990 сенеси Кзырымга кочюв арекети фааллешкен девирде бир субетимизде:

«Решид ага, Ватанымызда миллий неширлеримиз кене чыкгар да, бизлер де оларда чалышыр экенмизми?» - дегенимде, о кэатиетликнен: «Нечюн рухтан тюшесинь, Ватанда бу ишлерни сизлер девам этмессенгиз, кимлер беджереджсек!» — деген эди. Эм онын дегени киби де олды.

Устаз иле сонъки кере «Янъы дюнья»нын шимдики бинасында корюштик. Ёлда аякларыны бираз суйреп адымласа да, аля бу ерге озю келе, идэяткяр достла-

ры ве шегиртлеринен корюше, субетлеше эди.

Эй, сени дюнья! Омюр бойле экен: несиль келе, несиль кете.

Эльвида, Решид агъа, эльвида, Устаз!

Яткъан еринъиз нур олсун, Аллах рахмет эйлесин!»

* * *

Эшреф Шемби-заде.

Эшреф Шемби-заде... Бу исимнинъ мен ичюн не къадар азиз ве къыйметли олгъаныны анълатмагъа аджет ёкъ. Акъикъатен, эдебиятымызнынъ айдын йылдызларындан бири, аэнкли назм эсерлеринен бинълердже мухлислерининъ къалыплерини запт эткен Шаир, эдебиятымыз, медениетимиз ве халкъымызнынъ тарихыны та къадимий девирлеринден терен бильген, эр даим миллетининъ такъдири акъкъында тюшюнген ве эсерлеринде халкънынъ

истек ве арзуларыны беян эткен бу сыманынъ адыны эр сефер анъгъанда, козылеримнинъ огюнде онынъ Янъгъёл шеэриндеки эвинде олып кечкен корюшювлерим джанлана, аят ве эдебият акъкъында айткъан огютли сёзлери къулакъларымда янъгъырайлар.

Бу аджайип инсаннен танышлыгъым 1956 сененинъ язындан, Ташкент виляетине кочкен ильки кунълеримден башланды. Эдебият секциямыз тешкиль олунгъан вакъытта бир-биримизни даа якъындан бильдик. О девирде Пушкин сокъагъындаки мусафирханеде булунып, субетлешкенимизде манъа:

-Бир де-бир тюзгюн шей язмакъ ичюн, тильни яхшы бильмек, бунынъ ичюн де ана тилинде чокъча окъумакъ керек. Сенинъ базы шиирчиклеринъде тиль зайыфлыгъы дуюла. Эгер Янъгъёл тарафларгъа ёлунъ тюшкен киби олса, бизим эвге кир, менде базы ки-

таплар тапыла билир. Алыр, окъурсынъ, — деди.

Эбет, бойле ярдымны ким ред этер?! Кунълернинъ биринде Эшреф Шемъи-заденинъ эвине бардым. О йыллары шаирнинъ къорантасы Янъыёл шеэрининъ, янъылмасам, Калинин сокъагъындаки бир эвде кирада яшай экен. Эвни кыдырып таптым, амма Сайде апте Эшреф агъанынъ Ташкентке кеткенини айтты. Мен, кельгенимнинъ себебини бильдирип, дефтернинъ бир япрагъына учъ-дерт агъыз сёз язып къалдырдым.

Эртеси куню, Эшреф агъадан бойле мектюп кельди:

«Къардашым Закир!

Кягъытчыгъынъны алдым. Дюнъ корюшалмагъанымызга нек яндым. Ташкентте ишлерим тез битмеди. Шилди менде бир тюрю китап ёкъ. Базы бир китап-лар бар эди, аркъадашлар алып кеттилер. Илериде корюшкендэсек базы бир китап-лар тапарман.

Шииринъ ичюн гонорарны Узгосиздатнынъ бухгалтериясына барып алмакъ керексинъ. Анда ведомость бардыр.*

Селямнен: (имза).

8.08.1956".

Ниает, арадан бир къач вакъыт кечирип, текрар Эшреф Шемъи-заденинъ къапусыны къакътым. Бахтыма эр кес эвде экен. Джамлы софада отурдыкъ. Эшреф агъа мени къоранта азаларынен таныш этти. О заман огъуллары Айдын ве Вильдан окъуй эдилер. Бираз лакъырды эткен сонъ, Эшреф агъа ичери кирип, манъа ваде эткен китап-ларны алып чыкъты.

-Мына, къардашым, — деди о, — санъа бир къач китап таптым. Ичинде шиирлер джыйынтыгъы да, драма да бар. Оларнынъ базылары латин арифлери-нен. Окъуп оласынъмы?

-Окъуйым, Эшреф агъа, окъуйым, -дедим мен, маса устюндеки китап-ларга бакъаркеним.

-Ал, окъу, -деди о, -санъа файдасы токъуныр...

Китап-ларны бирер-бирер, мукъайтлыкънен элиме алдым: Алтанълы. «Осюм адым-лары», Вл.Маяков-

*Бу ерде айтылган гонорар — «Бааръ эзгилери» китабына кирестилген шиириме бериледжек къалем акъкъыдыр.

ский. «Сайлама шиирлер» (Алтанълынынь терджимелери), Умер Ипчи. «Душман» (пьсса), Энвер Селямет. «Алтын балта» (масал), даа бир къач китап. Оларнынъ муэллифлери, адлары басылгъан джылтлары, биринджи саифелери ёкъ, йыртылгъан. Бу китапларнынъ муэллифлери кимлер олгъаныны Эшреф агъанынъ озю анылатты. Джыйынтыкъларнынъ эксерие-ти отузынджы сенелери нешир олунгъан, шиирлер 28-30-нджы йылларда язылгъан.

Эшреф агъанынъ эвинден санки бир къучакъ алтын алгъан киби, къуванч иле чыкътым.

Бу эдиелерни йыллар девамында текрар-текрар окъудым ве аля даа окъуйым. Оларны эр сефер элиме алыр экеним, Эшреф Шемъи-задени буюк миннет-дарлыкъ иле анъам, рухына дуалар окъуйым. Шубесиз, устаз айткъаны киби, бу китаплар манъа дерслик хызметини одеди ве одейлер.

Мен Вревский мектеби оджалыгъындан «Янъы-ёл» район газетасына ишке авушкъанда, Эшреф Шемъи-заде даа Янъыёл шеэринде яшагъаны себебинден, онен бир йыл къадар даа сыкъы багъ туттым. Язгъан янъы манзумелеримни онъа косътерир, керекли меслеат, ярдымлар алыр эдим. Сонъундан о Ташкентке кочъти ве о ерде чалышып башлады. Бу себелтен, бизим корюшювлеримиз эвелькинден багъы сийреклешти...

* * *

1962 сенеси. Сентябрь 11. Вревский къасабасында мектепте оджалыкъ япып юрген вакъытларым. Сабалейин почтальон элиме телеграмма туттырды:

«Куртнезирову Закиру решением союза писателей вы включены в число участников семинара молодых писателей тчк Просьба 11-го прибыть открытия Расходы наш счет.

Рамз Бабаджан».

Элимде телеграмманен мектеп директорынынъ узурына кирдим, меселени анылаттым. Эвге барып, ана тилимде, озъбекче язгъан бир десте шиирлеримни алдым да, Ташкентке ёл туттым. Эбет, бу ишнинъ тешевбюсчиси Шамиль Алядин олгъаны белли эди. Чюнки, къырымтатар эдебятъ секциясы тешкиль

олунгън куньден онъа реислик япа эм де Языджылар бирлиги идаресинде чалыша. Бунынъ ичюн догъру онынъ огъоне бардым.

-Келип чыкътынъмы? — деди о, мени кършылап ве аджеле суретте анылатмагъа башлады. -Семинар он кунъ девам этеджек. Озбекистаннынъ бутюн виляетлеринден 100-ден зияде авескяр кельди. Эсасен озбеклер, руслар. Бир къач дигер миллетлерден де барлар. Бизлерден — ялынъыз сенсинъ. Ачылыш мерасими Языджылар бирлигининъ буюк залында оладжакъ. Ярындан жанрлар боюнджа секцияларда мешгъулиетлер башлайджакъ. Бу секцияларнынъ ишине белли языджылар реберлик япаджакълар. Булардан гъайры, корюмли озбек, рус эдиплеринен корюшовлер, субетлер тешкилятландырыладжакъ. Сен бу тедбирлернинъ эписинде фааль иштирак эт. Файдасы буюк олур. Айры языджылар озылерининъ яратыджылыкъ «сырлары»нен пайлашаджакълар. Бунынъ киби де, базы авескярларнынъ эльязмалары музакере этиледжек. Семинарнынъ сонъки куню кене буюк залда «Бир шиир акъшамы»нда семинарда иштирак эткен авескяр шаирлернинъ эр бири бирер шиир окъуйджакъ. Сен де бунга азырлан, шиирлеринъ ичинден бирини сеч, ана тилимизде окъурсынъ...

Яш языджыларнынъ бойле семинарлары эвель де кечирильгенинден, матбуат вастасынен, хабердар эдим. Лякин, онынъ ишине шахсен къатылмакъ бахтына наиль олгъанымдан, къуванчым ичиме сыгъмай. Аджайип ис-дуйгъулар сарды мени. Чюнки, биринджиде, эсерлерини ялынъыз газета ве меджмуалардан окъугъан бир сыра яшлар ве орта мектепте, институтта эдебият тегереклеринде берабер иштирак эткен къалемдеш достлар иле корюшмек, экинджи-де, белли языджыларнынъ о я да бу эсери устюнде насыл чалышкъаны хусусындаки икяелерини динълемек — мен ичюн кыйметли бир имкян эди.

Шамиль агъа тенбиелегени киби, семинарнынъ ишинде фааль иштирак этем: секцияларнынъ мешгъулиетлеринден, шиириет акъкъындаки мунакъшалардан, языджыларнен олгъан корюшовлернинъ ич биринден къалмайым. Ара тапкъанда, де Шамиль Алядиннинъ, де Эшреф Шемъи-заденинъ (о девирде Эшреф агъа эдебият ве санат нешриятында чалыша

эди) иш ерлерине чапам, ана тилимизде я да озбекче язып, терджиме эткен шиирлеримни косьтерем, меслеатлар алам.

Семинар мен ичюн, акьикъатен, гурьдели, файдалы кечти, бир мектеп киби олды. Баягъы яш истидатларнен таныштым. Самаркъандлы Раим Фархадий, наманганлы эски достларым — Джура Рахим, Нуриддин Бабаходжаевлернен теджелери козь юммадан, шиир, шиириет акъкъында субетлеше, бааслешемиз. Къыскъасы, эдебий алемнинъ ичиндемиз. Шаир Миртемир, языджи Абдулла Къаххар киби белли эдиплернен олып кечкен субетлер, суаль-джевапларнынъ дегери ве къыйметини шимди анылатмагъа аджизим. Бу субетлер ве корюшювлерде залгъа адам сыгъмагъан эди. Семинар иштиракчилеринден гъайры, бир чокъ языджи ве шаирлер де бу тедбирлерде иштирак эттилер.

Бойлеликнен, он куннинъ насыл кечкенини дуймай къалдыкъ. Он кунъ эдебият адлы дерьяда ялладыкъ. Бутюн вакъыт ялынъыз шиир, шиириет акъкъында тюшюндик, тартыштыкъ.

Ниает, сонъки, онунджи кунъ. Уйледен сонъ «Бир шиир акъшамы» оладжакъ. Эпимиз бельгиленген вакъытта залдан ерлеримизни алдыкъ. Семинарнынъ тешкилятчылары санада узун маса башына ерлештилер. Олар арасында Шамиль Алядин де бар. Залдакилернинъ эписи я шаир, я да несирджи. Эбет, оларгъа шиир бегендирмек къолай дегиль. Гузель окъумагъа да бильмек керексинъ.

Авескярлар невбетинен минберге котериле, бирер шиир окъуйлар. Мени текмиль эеджан къаплап алды. Бойле девреде биринджи кере шиир окъуйджам. Месулиетим буюклигинден гъайры, ана тилимде окъуйджакъ шииримни анылар, догъру къыймет кесер экенлерми?! Бойле тюшюнджелер эскенджесинде чекишип отургъанда, акъшамны алып барыджы илян этти: «Невбет — Закир Къуртнезирге». Еримден турдым. Санагъа догъру адымлайым. Лякин, аякъларым менимки дегиль. Минберге насыл барып чыкъкъанымны шимди тариф ве тасвир этип оламам. Бутюн вуджудым эеджан ичерисинде эди.

Не де исе, минберге чыкътым, машинкада басылгъан шиирни огюме къойдым. Залгъа бир назар бы-

ракътым, амма, бир кимсени корьмеген кибим. Та-
магъымны къырдым, бир де юткъунып алдым ве
озюмни дедиль тутмагъа арекет этип, окъумагъа баш-
ладым: «Къуруджы ве шаир»...

Бундан сонъ даа бир сыра авескярлар шиир окъу-
дылар.

Шиириет акъшамына, бунынънен берабер, семи-
наргъа екюн чекильди. Устазлар авескярларгъа иджа-
дий ишлеринде мувафакъиетлер тиледилер. Мен Ша-
миль Алядиннинъ янына бардым. О, эеджанлангъа-
нымны дуйып, тынчландырмагъа арекет этти:

-Гузель шиир, яхшы окъудынъ, — деди. -Зал бе-
генди, самимий эльчырптылар.

Меним бойле муим ве файдалы тедбирде ишти-
рак этиовиме себепчи олгъан Шамиль Алядинге са-
мимий миннетдарлыгъымны бильдирип, сагълыкъ-
лашыр экеним, о:

-Яз, калям, яз. Чокъча яз, — дие озгърды мени.

* * *

стазларнен биринджи корюшювлеримден
сонъ он йылдан зияде вакъыт кечти. Бу арада
озенлерден нидже сувлар акъты, аятта да чешит янъ-
ылыкълар юзъ берди. Языджыларымыз яратыджы-
лыкънен баягъы фааль огърашып башладылар. 1957
сенеси майыс 1-ден ана тилимизде чыкъып башлагъ-
ан «Ленин байрагъы» газетасы эпимиз ичюн бир
иджат мейданына, мектебине чевирильди. Мен киби
авескярларнынъ эсерлери сыкъ-сыкъ басылып баш-
лады, сырларымыз артты. Энъ муими — устазлары-
мызнынъ янъы-янъы эсерлерини газета вастасынен
окъумагъа, яратыджылыкъ сырларыны огренмеге
имкян догъды...

Эдебият секциямызнынъ топлашувларына Ша-
миль Алядин мени де давет эте. Бу себептен, тувгъан
эдебиятымызнынъ вазиетинден белли бир дередже
хабердар олам, Шамиль агъа чешит вазифелер бере,
оларны беджерем.

Секциянынъ 1967 сенеси олып кечкен бир топ-
лашувунда къырымтатар эдебияты акъшамыны ке-
чирмеге къарар берильди. Бу акъта языджыларымыз-
гъа хабер этильди. Махсус ренкли афиша чыкъарыл-
ды. (Афишанынъ нусхасы невбеттеки саифеде басылды).

1957 сенасы
октябрь

31

ХАМИД АЛИМДЖАН адына
ЭДЕБИЯТЧЫЛАР ЭВИ
(Ташкент, Хотелл Сувейхасел селлагы, 20)

1957 сенасы
октябрь

31

ОКТАБРЬ РЕВОЛЮЦИЯСЫНЫҢ
50 ЙЫЛЛЫГЫНА БАГЪЫШЛАНГЪАН

КЪРЫМ-ТАТАР ЭДЕБИЯТЫ АКЪШАМЫНА БУЮРЫНЪЫЗ!

ШАИРЛЕРДЕН:

Эшреф Шемьн Заде
М и р т е м и р
Черкез-Али Аметов
Амет Мефаев
Решид Мурат
Ш у х р а т
Энвер Селямет

Сент-Умэр Эмин
Зекир Къурт Незир
Риза Фааыл
Эскендер Фазыл
Билл Мамбет
Амет Адиль-
овъ эсерлерия окъудханълар

Акъшамда, композитор Ильяс Бахшышнынъ
бедий рехберлиги алтындаки

„ХАЙТАРМА“ АНСАМБЛИ
иштиряк этеджек

Акъшам соат 7-де башлай

|||

Озбекстон кыдмилар етизи

Бельгиленильген вакъытта эпимиз — языджылар, шириет мухлисleri Ташкентнинъ Хадича Сулайманова сокъагындаки 29-нджы бинада ерлешкен Эдебиетчылар эвине топландыкъ. Эгер янъылмасам, Ташкентте бизим тилимизде бойле эдебиет акышамы ильк кере кечирильди гъалиба, залда отурмагъа ер ёкъ эди. Чокъ саметдешлеримиз атта аякъ устюнде къалдылар.

Эдебиет акышамы пек меракълы, мундериджели кечти. Оны Шамиль Алядин алып барды. Устазлар шиир окъугъан минберге оларнынъ шегиртleri де котерильдилер. Невбетинен Шамиль агъа мангъа да сёз берди, адымны илян этти. Лякин, не ичюндир биль-мем, афишадаки янълышны текрарлады.

Минберге чыккып, ашагъыдаки шиирни окъудым:

ТАМЧЫ

<i>Бойле бакъсанъ,</i>	<i>Ерге тюшсе,</i>
<i>Бир тамчы -</i>	<i>Синъе кете -</i>
<i>Не деген сёз?</i>	<i>Къалмай из.</i>
<i>Къай бир вакъыт</i>	<i>Лякин тамчы</i>
<i>Эсамеси</i>	<i>Эксик олса -</i>
<i>Окъулмай.</i>	<i>Голь толмай.</i>

Бу къадар, къыска. Саде ве анълайышлы сёз ве сатырлар. Лякин, мен бу шиирчикнинъ бойнуна агъыр юк юкледим. Онынъ вастасынен эр бир зерринъ, эр бир адамнынъ, кучюк олса да, эр бир халкънынъ бу дюньяда озъ ери, озъ вазифеси, дегери олгъаныны анълатмагъа аракет эттим. Даа догърусы, миллетимизнинъ о кунълердеки такъдирини шу бир тамчы иле къыясладым. Чюнки, совет девлети къырымтатарларны шу тамчы къадар коръмей, эзиеглемеге, ашшаламагъа ёл араштыра эди (асылында шимдики кунюмизде де вазиег ойле пек зияде денъишке-ни ёкъ беллейим). О заман залда булунгъанларгъа, сонъундан «Фиданлар» китапчыгъымдан бу шиирни окъугъанларгъа, меним нелер декегистегенимни анълатып олгъандырыммы, ёкъмы, бильмейим, амма бу сатырлар къальбимнинъ тёрюнден чыккъаныны текрар къайд этмеге истейим.

Минберден тюшип, келип ериме отургъан сонъ, Шамиль Алядинге, адымны догъру илян этмегенине, афишада да янълыш язылгъанына «итираз» биль-

диререк, кыскъа язы язып узаттым. Бираздан о манъа бойле язылы джевап берди:

«Закир калям!

Мен адынъны айткъанда шашмаладым. Айып этме! Бир риджа: Бу акъшам акъкъында «Медениет»ке бир отчёт язаджакъ экенсинъ. Аскъад айтты».

Шириет акъшамында бир сыра озьбек эдиплеринен берабер, «Узбекистон маданияти» газетасынынъ баш муаррири, белли языджы Аскъад Мухтар да иштирак эткен эди. Бу себептен, о акъшам акъкъында бир эсабат язмамны сорагъан. Мен риджаны буюк истекнен ерине кетирдим. Хабер газетанынъ небеттеки санында басылып чыкъты.

Бу акъшам, акъикъатен, кырымтатар эдебиятынынъ байрамына чевирильди, эдебиятымызнынъ, сюргюнлиткте олгъанына бакъмадан, дургъунлыкътан сонъ юкъудан уянып, джанланмагъа башлагъаныны ачыкъ-айдын нумайыш этти.

* * *

Эбет, Языджылар бирлигинде чалышкъаны, эдебиятымыз секциясына реислик япкъаны себебинден, иджадий фаалиет саасында Шамиль Алядиннен сыкъсыкъ корюшмеге сыра келе эди. Гъафур Гъулам адына эдебият ве санат нешриятында кырымтатар эдебияты болуги ачылгъан сонъ, дигер къалемдеш достларымда олгъаны киби, менде де, шиирлеримни топлап, бир китапчыкъ нешир эттирмек ниети догъды. Амма, о девирлерде китап нешири саасында бутунъки сербестлик къайда дейсиз?! Чыкъаджакъ китап, эвеля плангъа кирсетильмеси, бунынъ ичюн де, Языджылар бирлигинден тевсиенаме, эки-учъ языджыдан да эльязма акъкъында такъриз яздырып алынмасы мытлакъа шарт эди. Мен де аракетке кириштим. Бегенген шиирлеримни топлап, бир папкъагъа къойдым ве оны къолтыкълап, догъру Шамиль Алядиннинъ узурына бардым. Ал-эвал сорашып, бираз субетлешкен сонъ, келювимнинъ макъсадыны айтып, папканы онъа узаттым. Шамиль агъа папканы ачты, шиирлерни бирер-бирер бакъып чыкъты. Сонъра папканынъ йиплерини багълар экен, манъа джиддий тавурнен:

-Закир, калям, санъа урьметимиз буюк. Сенинъ

киби адамларымызнынъ озьбек джемиетлерине ре-
берлик япкьанлары, озьбек тилини мукеммель биль-
генлери чокъ гузель. Район газетасына редакторлыкъ
япувынъ да такъдирлемеге ляйыкълы. Лякин, джанынъ
агъырмасын, кьач сенедир, шиир язасынъ. Ана ти-
лимизни де баягъы дюрюст билесинъ. Я шиирлер кьа-
на? Бу юфкьа папкадакилерни етерли санасынъмы?
Олар даа нешриятта редактор тарафындан бакъыла-
джакъ, сайланаджакъ. Акъылындыады, бир вакъыт-
лар мен санъа: «Яз, чокъча яз», — деген эдим. Шаир
олмагъа истеген адам токътамадан язмасы лязим...
Айды, яхшы. Буларгъа тевсиенаме язып, нешрияткъа
озюм теслим этерим. Огютлеримни унутма, — деди.

Мен ичюн бойле тенбие ве насиатлар эшитмек не
къадар агъырлыгъыны яхшы анълайым, амма не чаре,
чалышкьан ишим, район газетасындаки фаалиетим
ана тилимизнен, иджадий. ишнен даимий суретте,
темелли огърашмагъа имкян бермей. Ондан сонъки
йылларда да газетагъа муаррирлик япмакъ кьолай
олмады — гедже-кунъдюз иш башындасынъ, де топ-
лашув, де конференция. Эписинде иштирак этмеге
борджлуйым. Чюнки, олар акъкъында газетада мыт-
лакъа эсабат басылмасы шарт. Буларнынъ эписине
вакъыт керек. Эр не исе де, арекет этем, чапам-чап-
къалайым. Ара тапкъанда, элиме кьалем алып, кьаль-
бимни далгъаландыргъан дуйгъуларымны кягъыт бе-
тине тёкем...

Лакъырдымыз китап нешири акъкъында эди эбет.
Шамиль агъа эльязмаларымнынъ нешрине тевсие
язып берген сонъ, нешрият болюгинде иш кене ча-
наламагъа башлады. Андан-мындан эшиткен хабер-
лериме коре, шиирлеримни даа бир авескярнынъ
шиирлерине кьошып, бир китап алында нешир эт-
меге кьарар берген эмишлер. Лякин, не ичюндир
бильмем, бунъа мен разы олмайым, озь китапчы-
гъымны айры оларакъ корьмеге истейим.

Чаре кьалмады, вазиятни Шамиль Алядинге биль-
дирдим. О, бу меселени юкъары партия тешкилятла-
рынен чезмек кереклигини айтты. Къыскъасы, мер-
кезий комитет медениет болюгининъ мудири М.Шер-
мухамедовгъа ялвармагъа сыра тюшти. Бундан сонъ,
меселе чезильди ве «Фиданлар» адлы биринджи ши-
ирлер китапчыгъым 1969 сенеси дюнья юзю корьди.

Такъдир ойле экен, кель заман-кет заман, 1982 сенесининъ февралинден биваста Шамиль Алядиннен берабер чалышмагъа къысмет олды. О девирде устаз «Йылдыз» меджмуасынынъ баш муаррири эди. Мени онъа муавин тайин эттилер. Догърусы, устазшегиртлик мунасебетлеринен, бир муэссиседе о инсангъа ярдымджы вазифесинде чалышмакънынъ фаркъы ве месулиети бам-башкъа олгъаныны пек яхшы аныласам да, мен иш фаалиетимдеки бу денъишювден мемнюн эдим. Илериде огюме чешит кыйынлыкълар чыкъаджагъына козюм сткен исе де, бойле устазнынъ реберлигинде чалышмакъны, энъ муими, тувгъан эдебиятымызгъа хызмет этмекни эр шейден устюн коръдим.

Ойле олып чыкъты ки, мен меджмуагъа ишке кельгенден бир къач ай кечкен сонъ, Озбекистан Языджылары бирлиги Шамиль Алядиннинъ 70 йыллыкъ юбилейини кечирмек акъкъында къарар къабул этти. Бу къарар муджиби, юбилей комиссиясы тизилип, оннынъ эркъаны тасдикъланды. «Гулистон» меджмуасынынъ баш муаррири языджы Мирмухсин комиссиягъа реис, мен де кятиби оларакъ тайинлендик. Ишлерим баягъы чокълашты: эм «Йылдыз»нынъ янъы санларыны азырламагъа иссе къошмакъ, эм де юбилей тедаригинде иштирак этмек кереким. Не япаджакъсынъ, эр шейни беджермек керек. Бу себептен, де о якъкъа, де бу якъкъа чапам. Базы меселелерде юбиляр инджерсе, кимерде де Мирмухсин «тонуны терс кие». Экисининъ табияты бир-бирининъкинден пек фаркълы дегиль. Мен оларнынъ араларыны узлаштырмагъа, экисининъ «сувыны тапмагъа» чарелер къыдырам. Бунъа кяде иришкен киби олам, кяде де эки тарафнынъ тазирини эшитем. Лякин, къызышмайым. Басыкълыкънен иш корем, эп меселелерни ятыгъынен анылатмакъ, чезмек ёлуны тутам.

Юбилей Ташкентнинъ дюльбер биналарындан бири — «Бахор» концерт залында кечирильди. Языджылар, эдебият мухлисleri сёзге чыкъып, Шамиль Алядиннинъ аяты ве эсерleri акъкъында самимий сёзлер айтты, юбилярны хайырлады, эдиелер багъышладылар.

Языджынынъ юбилейи мунасебетинен, Озбеки-

стан телевидениесининъ биринджи каналындан Шамиль Алядиннинъ аяты ве яратыджылыгына багышлангъан косътерюв тешкиятландырылды. Программаны алып бармакъ манъа авале олунды. Шамиль агъа, не себептендир, косътерювде шахсен иштирак этмеге разы олмады. Косътерювге шаир Тураб Тула ве языджынынъ шегиртлеринден бири, Гъафур Гъулам адына Эдебият ве санат нешрияты къырымтатар боллогининъ хадими языджы Урие Эдемованы давет эттим. Шамиль агъанынъ эвинден, экрандан косътермек ичюн, бир талай ресимлер, китаплар алдыкъ.

Косътерювни языджынынъ аяты ве яратыджылыгы акъкъында къыска икяе иле башлап, онынъ шиирлерини эм ана тилимизде, эм де озьбекче окъудым. Тураб Тула ве Урие Эдемова онынъ яратыджылыгы, муаррирлик фаалиети акъкъында икяе эттилер. Косътерювден сонъ, Уриенен берабер Шамиль агъанынъ эвине бардыкъ. Программаны бутюн къоранта азалары сейир эткен, бегенгенлер. Къапудан киргенимизнен, Фатма апте бизлерни «къытыкъламакъ» макъсадынъда:

-Озьбекче тамам бульбуль киби отесинъыз я! — деди де, огюмизге къаве кетирип къойды.

-Иншаллах, Ватанымызгъа къайтсакъ, андаки юбилейлеринде ана тилимизде отермиз, — дедим мен.

Эр кес:

-Аллах насип этсин! — деди.

Такъдирге инанмамакъ мумкюн дегиль. 1992 сени, июль 12-де, Шамиль Алядин даа Ташкентте экенде, онынъ шегиртлери — мен ве Урие языджынынъ 80 йыллыгы мунасебетинен, текрар телеэкрангъа чыкътыкъ. Бу кересинде — Къырымда! Вадемизге коре, языджы акъкъында телесейирджилерге ана тилимизде икяе эттик. Языкъ ки, Шамиль агъа бу косътерювни сейир этип оламады. О, Къырымгъа бир къач йылдан сонъ кочюп кельди ве 84 яшында азиз топракъта дефн олунды.

Бу ерде шуны айрыджа къайд этмеге истейим ки, Шамиль агъа иле «Йылдыз»да берабер чалышкъан вакътымда о манъа эм аятымда, эм де эдебий фаалиетимде акъикый бабалыкъ япты. Устаздан тилимизнинъ инджеликлерини огрендим, эсер узеринде чалышув алышкъанлыгыны эльде эттим.

— Санъа озыбекче язув услуби ойле синъ-ген ки, — деген эди о, бир субетимиз вакъ-тында, — эгер зияде дикъкъат этильмесе, онынъ фаркъына бармакъ пек кыйын. Лякин, бизде джумле къурулушынынъ къаиделери озыбекчеден бираз фаркълы. Сен бунъа дикъкъат этмелисинъ.

1984 сенеси къалемимни несирде сынап бакъмагъа ниет эттим. Озюмнинъ аятымнен багълы «Сагъ олунъыз, адамлар!» адлы повесть Къырымда, язы-джыларнынъ Коктебельдеки яратыджылыкъ эвинде язылды. Ташкентке къайткъанымнен, машинкалатып, Шамиль агъанынъ фикрини алмакъ макъсатында, онъа окъумагъа бердим. Кунълернинъ биринде, повестьнинъ такъдирини бильмек ичюн, одасына кирдим. Бакъсам, окъумагъа девам эте, энди ярысындан кечкен. Бир шей демеден, башкъа меселелер акъкъында бираз субетлешип чыкътым. Дуйгъаныма коре, эсерни басувгъа азырлай. Эгер бегенмеген олса, ойле джиддий тюзетип отурмаз, къусурларыны айтып, озюме къайтарыр эди. Асылында Шамиль агъагъа бир де-бир эсерни бегендирмек пек кучъ эди.

Бираз вакъыттан сонъ, Шамиль агъа мени узурына чагъырып:

— Повестинъни бакъып чыкътым, базы ерлерине къалем токъундырдым. Машинкалатып, джыймагъа бер. Келеджек сененинъ биринджи санына къоярмыз, -деди.

Эсер акъкъында озюме бир шей демеди. Лякин, хадимлерден кимгедир:

— Закир яхшы бир иш япкъаныны озю де дуймагъандыр, — деп ташлагъан.

Повесть 1985 сенеси меджмуанынъ 1-нджи санында басылып чыкъты. Устазнынъ шу бир сёзюни эшитмек мен ичюн буюк бахшыш эди. О, меним янъы мевзуларны къалемге алувыма себепчи олды, ильхамландырды. Шамиль Алядиннинъ къалеми токъунгъан о эльязманы аля даа сакълайым, вакъты-вакътынен къыйметли къайдларына козь ташлайым...

Иште, мухтерем окъуйыджы, манъа тувгъан әдәбиятымыз саасында, яратыджылыкъ фаа-лиетимде биринджи оларакъ устазлыкъ япкъан сы-малар акъкъындаки хатырлавларымны сизинъ дикъ-къатынъызгъа авале эттим. Шубесиз, бу хатырлавлар шахсен меним аятым, яратыджылыкъ фаалиетим иле багълы олгъаны себебинден, истер-истемез, озюм акъкъымда да икяе этмәге меджбур олдым. Заныма коре, бу — жанрнынъ озюне хас бир услуби, тала-бы олмалы.

Языларым базы хатырлавлардан ибарет олып чыкъты. Чюнки, бу ердеки языларымдан макъсат — устазларнынъ аят ве фаалиетлери акъкъында толу ве там бир икяе яратмакъ дегиль эди. Аллах насип этсе, омюр, сагълыкъ берсе, олар акъкъында илериде язы-ладжакъ шейлер даа дюнья къадар. Адларыны анъып, хатырлап кечкен устазларымнынъ эписи бакъий дюньядалар. Оларны Аллах рахмет эйлесин!

Шимдилик — бу къадар.

*Шумхай (Заречное) кою.
2003 сенеси, март-апрель.*

◆ Сейран СУЛЕЙМАН.

БИР ЭРКИНЛИК ДУЯРЫМ...

(ВЕРЛИБР)

*“Джаны дарагъачта олгъан бир адам ичюн
дуанынъ кучю буюктир”*

Дж. Дагъджы.

1.

Джаным бугунъ
Кене дарагъачта.
Ким оны аскъан?! Сен дегильсинъ кок,
Сен дегильсинъ ана, сен дегильсинъ баба.
Озюм, озюм астым.
Бильмей, истер-истемезден
Сокъур батакъларгъа батып.
Бинъ кере янъылып, якъылып, тирилип...
Талдым. Де къалкъмакъ, де батмакъ.
Алдым къалем. Тюштим сёзлер дерьясына.
Дым къаранлыкъта не язабилем?!
Къан акъызып, агъламаса юрек,
Анълармы недир – бугъавлы юрмек!

2.

Джаным бугунъ
Кене дарагъачта.
Кене кокте бугунъ талыкъ кунеш.
Кене рузгяр узакълардан келе
Ёл-ызларда тоз-чѣпни обалап,
Четке ташлап, ёлун девам эте.

3.

Джаным ярын
Олмаз дарагъачта.
Мен инанам. Танъ аткъанда турып,
Джаным седжде этмез батакъларгъа.
Мени гъамдан азат эйлер

Серин ава. Нурлы саба...
О ань, —
Мен шу табиятнынъ озю киби,
Сынъырсыз бир эркинлик дуярым.

БУГУНЬ СЕНИ КЕНЕ ХАТЫРЛАДЫМ

(ВЕРЛИБР)

Къаранфиль башын эгди.
Мен онъа бакъып,
Сени хатырладым.
Коктен нурлар акъкъанда
Мен шу нурларны
Санъа ошаттым.
Уфакъ къушлар нелердир
Иырлай эдилер.
Буюк севги акъкъында
Олса керек.
Ким биле. Бельки де ойледир.
Мен оларны динълеп,
Сени тюшюндим.
Баре къол узатып да,
Сарып алса эдим белинъни.
Алып опъсе эдим эллеринъни,
Леблеринъни...
Ич олмадым бир бакъса эдим
Козълеринъе...
Сен гонълюмни алдынъ —
Къайтармадынъ.
Къайтарсанъ да алмаз эдим.
Эвелькиси киби...
Кель, биз эвелькиси киби
Берабер олайыкъ.
Олсун руюларда, олсун бираз сонъра
Амма берабер,
ян-яна,
омуз-омузгъа,
эль-эльге...

Бугунъ сени кене хатырладым,
Кене къувандым, агъладым.
Иени анъгъан бир Саф* киби -
Сени, ве тек сени хатырладым.

*Дженгиз Дагъджынынъ "Янсылар" хатырлавларында бир-бирине ашыкъ олгъан къараманларнынъ адлары.

СЕН ГУЛЬДЕН СОРАМА...

Сен гульден сорама
Кузь келир джояр о
Сен менден сорама
Эр бир ёл догърудыр
Сен кульге ошама,
Бар экен къуветинъ
Тар ёлда кенишлик
Гуныхкъа баткъан сонъ
гузеллигини.
озеллигини.
догъру ёл къайда,
озюнье файда.
атеш ол, сёнме.
бахтынъны комме.
булмакъ пек къыйын,
пак къалмакъ къыйын.
Сен эльден къачырма
Биль ки, о къуветинъ, —
Сонъ кунюнь кельгендже
Къул дегиль, гъазы ол
мераметинъни.
ат заметинъни.
беклеме, чалыш,
еньмеге алыш.

ДЕРТЛИ ЮРЕК

Толгъун айнынъ аэнкине
Къулакъ салды дертли юрек.
Талгъын сесни динълеерек,
Ойгъа далды дертли юрек.

"Шу къаранлыкъ ичерсинде
Мен бир озюм, - деди юрек —
Мевлям да ай киби озю,
Онда да бар дертли юрек.

Акси алда эр бир гедже,
Ай агъламаз эди бойле...
Дейлер, йылдыз тюшсе ерге
Бир арзу эт, олур илле.

Тюшти йылдыз. Насыл арзу?
Бир арзу уйдурмакъ керек!
Сагълыкъ? Кимге?! Онъа, бунъа...
Яшасын мейвалы терек!

Тынчлыкъ? Къайда корьдинъ оны,
Тынчлыкъ бар бир ерде, о да –
Дженнет. Пара?! Пара керек.
Фукъареге ондан файда.
(Амма къайда?)

Бельки бираз намус? Онъа?!
Я онда бар эди намус!
Дейсинъ, къалды кечмиште?
Ярдым этсин азрет Юнус!

Бильги! Эбет, бир арзум бар, -
Санъа, манъа азчыкъ бильги.
(Сырадан къалмайыкъ, етер!)
Бу, Гаспралынынъ тилеги.

Къомшунъ онъса, сен де къуван,
О огренсе, сен де огрен.
Биль ки, сени буюк миллет,
Бош бир ерде теременген...

Толгъун айнынъ аэнкине
Къулакъ салды дертли юрек.
Джумле алем юкълагъанда,
Талгъын бир сес динълеерек.

Таир КЕРИМ

МУДЖИЗЕ

Аман бошлыкътан пейда олунып,
Мелюль назарымны эсир эткенсинъ
Кумюш, алтын зиясында янып,
Дертли гонъюлимни якъып кеткенсинъ.

Кумюш йылдызлы сиях антеринъ,
Бир индже, шеффафлы орюмчек киби
Сарып гизлетир ап-акъ теринъни,
– Ким экен, бу муджизенинъ сахиби?!

СЕН КЕТТИНЪ...

Кузьгюси къырыкъ къую киби къальбим,
Кунештен махрум зиндангъа чевирильди.
Сен кеттинъ...
Ичимде дюнья тереги девирильди,
Омюр вапурымнынъ сёкюльди къалыбы.

Къап-къара къаргъалар киби эфкярларым,
Къафатасымны тешип мийимни талай.
Сен кеттинъ...
Ёлунъ къан тамгъаны уруп манълайыма,
Оксюз къорайны дай сатты рузгярларгъа.

23.11.-7.12.2002.

ЧЫРАКЪНЫНЪ ТАЛИЙИ

Пенджеренинъ кошесинде
Орьме сачлы чыракъ агълай.
Тильсиз зенджи оракъ къайрай,
Семаларнынъ къуббесинде...

Юкъла коюм, юкъла шеэр,
Тюшинъ олсун бал ве шекер.
Бу гедженинъ бахты къыскъа
Оксюз къалгъан къара къызгъа.

ГЕСТАПОНЫНЪ БИНАСЫНДА

Мен къаялар, къарлар севем,
Джан сызлаткъан йырлар севем,
Кене баарь кельди къайтып¹
Ешилленди джылгъалар.

Бир шей истемейим сенден,
Севмеге кучь ёкъ менде.²
Къычырырым, сесим чыкъмаз, ятарым,
Козьлеринъден козьяш олып акъарым.³

Нидже йыллар, нидже девир
Отти сенинъ башынъдан.⁴
Сачларынынъ сен не ичюн
Боямайсынъ къарагъа?⁵

Пек муляйим йылмайдынъ сен,
Чыкъкъаны ёкъ лякин сесинъ...⁶
Къанатларым къуру кемик
Севем сени, севем сени⁷
Гестапонынъ бинасында.⁸

¹ Шакир Селим. "Баарь кельди сен де кель"

² Черкез Али. "Йыр"

³ Юнус Кандым. "Яваш, яваш авдарылыр устуме"

⁴ Идрис Асанни. "Эй, майлы, сай"

⁵ Эшрэф Шемъи-заде.

⁶ Иса Абдураман. "Демирдагъ"

⁷ Юнус Кандым. "Севгилимс"

⁸ Эшрэф Шемъи-заде. "Козьлешюв".

Нияра КЪАЙМАКЪАН

А. КРЫМСКИЙ: “ЭЙ, МУСУЛЬМАНАЛАР, МЕН СИЗИНЪКИМ!”

*“Эр бир халкының медениети кыйметлидир.
Мен арапларның медениетини таргып этювен,
озь халкымының медениетини зенгилештирем”.*

Агатаңгел Крымский.

XIX асырның соңу ве XX асырның башында Шаркынен меракъланув эп артувы саесинде бир сыра белли шаркышынас алимлер етишип чыкты. Лазарев адына Шарк тиллери институтының профессоры, академик Агатаңгел Ефимович Крымский де шу девирнинъ корюмли векиллеринден биридир.

Крымский 1871 сенеси январь 15-те Къырымдан келип чыккъан адий оджа къорантасында догъды. Онынъ сойады да бунынънен багълыдыр. Алимнинъ эджатларындан бири Къырым ханынен дарылып молла рутбесинден вазгече де, Къырымны терк'эте !.

О, Постолитада Польша-Литва речининъ о вакъытта теркибий кысымы олгъан, шимди Белорусиенинъ Мстислав шеэрини келип ерлеше. Улу литва князи Витовт (1392-1430) укюмранлыгы девиринде Литва ве Къырым арасында муаджирлик алякъалары мевджут олып, о, кырымтатар аскерлерини арбий хызметке мемнюнликнен къабул эте эди.²

А. Крымский эдждатлары кырымтатарлары олгъаныны, фукъаре къорантасына менсюплигине ич бир вакъыт афсусланмай, кедерленмей, утанмай эди, эдждатларынен гъурурлангъан А. Крымский акъыл-балик олгъанда шойле язгъан эди: "Меним озюм адий мешан несилинден олып, демократизм менде менимнен берабер догъды, бойле ашагъы табакъанынъ тарафдары олып кельдим ве шай да олып къаладжам"³.

Алим эдждатларынынъ ватаны Къырымдан ич бир вакъыт кери чекильмеди, ондан узакълашмады. Къырымда сыкъ-сыкъ булунды, шаркънынъ буюк маарифчиси Исмаил Гаспринскийнен эмекдаш, меслекдеш олды, кырымлы талелелерге къолтутты; кырымтатар языджыларынен достлашты. Лякин миллий мунасебетлерде озь принципери бар эди. Исмаил Гаспринскийнинъ "Мен русым, айны заманда мусульман ве татар олып къалырым" деген ихтирафыны хатырлагъанда айретленип: "Исмаил Гаспринский менимнен, анълы украиннен къонушувларда, озюни ич бир вакъыт "русым" деп айтмады", деп язмады.²

А. Крымскийнинъ Иван Франко, Леся Украинка, Михаил Коцюбинский ве дигерлери киби бир чокъ семетдешлеринде Шаркъкъа меракъ уянтты. И. Крачковскийнинъ язгъанына коре, онынъ Шаркъ акъкында ильмий эсерлери "чешит шеэрлерде кениш ве чокъ микъдарда таркъалгъан олып, Русиенинъ энъ чет улъкелери ве кийик койлеринде биле белли эди"⁴. Лев Николаевич Толстой биле "Къуран"ны А. Крымский"ден огренген", "Максим Горький Шаркънен багълы меселелерде А. Крымскийнен меслеатлашкъан".

А. Крымскийнинъ иджадий мирасы бир чокъ текъикъатчылар тарафындан огренильди ве огренильмекте. Шаркъ асырлар девамында Гъарп ичюн гуя бир сыр, тылсым эди. Христианлыкъ Ислямгъа къапа-

къаршы къойыла эди. А. Крымский шаркъ ве гъарп медениетлерини якъынлаштыргъан, бири-бирине бенъзеген джеэтлерини тедкъикъ этиов муаммелесинден биринджилерден олып огърашып башлады. Лякин онынъ зенгин мирасы земане алимлери тарафындан кереги киби огренильмеди. Онынъ тедкъикъатларына шовинистик мунасебет бунъа себеп олды.

Корюмли шаркъшынас Г. Гурницкийнинъ ильмий эсерлеринде, И.С. Смилянскаянынъ макъалелеринде ве дигер алимлернинъ тедкъикъатларында бу мевзугъа усть-усттен янашылды. А. Крымскийнинъ медениетлерининъ озъара мунасебетлери акъкъында эсерлеринде исе бу проблема онынъ эдебий-ильмий тедкъикъатларынынъ контекстинде айрыджа ер тутуа. Бу, А. Крымский иджадынынъ самимий мухлис А. Веркалецнинъ “Шаркъ — А. Крымский языджылыкъ ильхамынынъ чокърагъы”, “Гъыджакъ (чалгъы аleti, шаркъта кеманенинъ бир чешити) бульбульге зиль тутуа” деген макъалелеринде къайд олуна. Олар бизни меракъландыргъан муаммени ачыкъламагъа пек якъын муляазалардыр.

Бизим тедкъикъатнынъ макъсады исе алимнинъ эдебий-ильмий араштырувларынынъ маиетини тиклевге хызмет этеджек зенгин янъы архив материалыны ильмий алангъа кирсетювдир.

1896 сенеси Москва дарульфунуныны битирген яш алим Лазарев адына Шаркъ тиллери институтынынъ магистри ола ве эки йылгъа (1896-1898) Сурие ве Ливангъа ильмий сеяткъа кете. Бу ерде о шаркъ тиллеринден билъгисини теренлештирювнен бирликте, арапларнынъ медениети ве турмушыны дикъкъатнен огрене. А. Крымскийнинъ гъает козетювченлик табияты шаркъ халкъларынынъ тарихы, медениети ве турмушы боюнджа кениш материал топлав, талиль этиов, онынъ фааль шаркъшынас олып етишмесине ярдым эте.

Алим Сурие ве Ливанда булунгъанда тек арап лекжелерини огренювнен къанаатленмей, архивлерде чалыша, масаллар, аталар сёзлери, айтымлар, риваетлерни, урф-адетлерни язып ала, христианлар ве мусульманларнынъ озъара мунасебетлеринен меракълана. Озюнинъ “Сурие христианлары ве мусульманларынынъ умумий зиярет ерлери мунасебетиле” де-

ген къайдларында шойле яза: “Ислям, белли олгъаны киби, Эски ве Янгъы Заветнен берабер, бир сыра азиз затларны таный. Эски Завет патриархлары Аврам, Моисей, Исай ве дигерлери мусульманлар да Алланынъ пейгъамберлери деп билелер. Иса, яни Иисус Христос да олар ичюн буюк пейгъамбер (лякин Алла дегиль), онынъ анасы Биби Меръем (Дева Мария, Батуль Марьям) Къуранда ве мусульманларнынъ кунъделик турмушында да буюк урьмет ве итибарнен аныла. Ислям атешперест падишалардан джебирленген христиан шейтлерини таный. Мукъаддес Георгий де, эбедий юкьуда булунгъан еди эфес осьмюр де бу ерде сайгъы ве итирама саибидирлер.”³

А. Крымский Сурие ве Ливанда чешит диндеки инсанлар арасындаки, озъара мунасебетлер, урф-адетлер, ахлякъ чизгилерини къайд этип, язып алды. Онынъ тувгъанлары ве шаркъшынас алимлерге ёллагъан “Ливандан мектюплери”нде (1896-1898) бойле козетювлер тафсилятлы суретте тасвирленильди. Оларны окъугъанда медений джеэттен мытлакъа билъмеген мемлекетинънен танышасынъ. Алим дюльбер той мерасимлери, дженазе джеръянлары, къоранта омюр тарзы киби урф-адетлерге дикъкъатны джелъп этти.

Олсун христианларда, олсун мусульманларда той мерасимлери чешит-чешит олып дебдебели ве садедже отъкерилелер. Авропалашкъан Бейрут шеэринде бу мерасим пек адий тешкиятландырыла. Эвде ниякъ окъула ве пек аз мусафир давет этиле ве оларгъа зияфет бериле. Дагълы Бейрутта ве къомшу Ливанда христиан тойларында эски адетлер сакъланып къалгъан, оларда киев ве онынъ тувгъанларынынъ къуда тарафкъа келин алмагъа чалгъынен йырлап бармалары адет олгъан. Бойле адетни мусульманларда, бу джумледен къырымтатарларында да расткетирмек мумкюн, оларда бу мерасимнинъ меркезинде чалгъы ве йыр булуна. Буны Украина койлериндеки той мерасимлеринен къыяс эткенде, оларнынъ арасында да айтаджакъ киби фаркъ олмагъаныны коремиз. Эр экинде келин-киевнинъ башлары узъре якъылы чыракъ тутула, ана-бабалар оларны туз ве отъмекнен къаршылай, фатиха берелер. Чешит медениетлернинъ, урф-адетлерининъ бири-биринен диний чатышувла-

ры бойле мерасимлерде зияде сезиле. Карпатта киев алмагъа кельгенде, шойле йырлайлар:

Алтын аз, пек аз,
Джебинъизни ачынъыз,
Акъчанъызны чыкъарынъыз....

Бейрутта да бойле мерасимде “Чокъча пара бер де, сонъ келинни алырсынъ” деген сёзлерни эшитмек мумкюн. Къырымтатарларында да шойле сёзлер къулланыла: “Келин къапыгъа сыгъмай. Адагъынъызны беринъиз”. Эр эки тарафнынъ ана-бабалары арасында келин алууда шойле алыш-вериш лакъырдысы ола, деп яза А. Крымский. Араплар оны “вино” деп адландыргъанлар. Украинадаки лехджелерден биринде ана-бабалар къызларына азырлагъан джиезге де “вино” дениле.

Бутюн Шаркъта “къадын” (женщина) сёзюни къуullanув медениетсизлик сайыла. Арап сёйлешюв адетлеринде исе аля бугунъ Украинада къулланылгъан “къартый” (старуха) сёзю бар. Олар келинни ябаний козь ве назардан сакъламакъ ичюн шу сёзни къуullanалар.

Бундан корюне ки, арап урф-адетлери украин ве къырымтатарларнынъкине чокъ джеэттен бенъзей ве якъынлар. Месея, къызны тойгъа азырлагъанда, оны сарымсакъ тындырылгъан сувнен ювундыралар, Украинада исе къызны нане сувунда ювундыра да, сачына сарымсакъ япыштырып орелер. Месея, Михаил Коцюбинскийнинъ “Унутылгъан эждатларнынъ кольгеси” повестининъ баш къараманына джин, шейтан тиймесин деп, онынъ къушагъына сарымсакъ гизлейлер.⁶

Арапларда украин ве къырымтатар адетлерини анъдыргъан бир чокъ аляметлер бар. Месея, эвнинъ сачагъына юва ясагъан лейлек къоранта имаеджиси эсап этиле, къарылгъач юва ясагъан такъдирде дуракъкъа бахыт келе эмиш. Одагъа учып кирген кобелек эйи янъылыкъ хаберини кетире. Эгер копек башыны юкъары котерип, кокке бакъып улуса, эвден мевта чыкъаджагъыны беклемек лязим.

Шам (Дамашкъ) озюнинъ юзюминен мешур олып, онынъ чокъ джыныслары бар. Беяз ве татлы

юзюмге “шкaм” дениле. Къырымда “дамский пaльчик” (къадын пармачыгъы) джыныслы юзюм Шамда “джeннeт юзюми” адынен белли. А. Крымский юзюмнен багълы шойле бир эфсанени хатырлай: “Мухаммед пейгъамбер Алланынъ огюнде бриллиант табакъта юзюм коре. Тангърымыз ондан бираз ашай да, къалгъаныны Ерге ташлай. Ерге ондан “джeннeт юзюми” осип чыкъа. Бу эфсане февкъулядий бир алдыр, - деп къайд эте алим, чюнки арапча “фирдавсий” сёзю тек “джeннeт” дегиль, “багъ-багъча” манасыны да бильдире. Шамнынъ къапыларындан бири нафиле ерде “Дал ель-фарадис”, яни “багъча къапысы” деп адландырылмагъан.

Ягъмурлы яз кунълеринде балалар йырынынъ шу сёзлерини ким эшитмеди дейсиз.

Ягъмур, ягъмур, токътаса,
Биз кетермиз Иордангъа.....
(Дождик, дождик, перестань,
Мы поедем в Иордан...)

А. Крымский Суриeде булунгъанда бунгъа бенъзеген йырчыкъларны язып алгъан, чюнки арапларда да, украинлерде де, бизлерде де сёзнинъ тылсымлы къуветине ишанув пек къудретлидир.

А. Крымскийнинъ языларында шойле бир вакъиа къайд олунгъан:

“Сидонда (Ливандаки шимдики Сайда худудында) къургъакълыкъ узун сюрген. Адамлар буюк джамиге топланып, дуа эткенлер, сонъ яваш-яваш адымлап шеэрден тышкъа ёл алгъанлар. Руханийлер башларыны ашагъы эндирип гъамлы йырны иджра эткенлер, джемаат оларнынъ пешинден кетип “Мухаммедге алгъышлар”ны кедернен текрарлагъанлар. Сидондан кечип алангъа кирип баргъанлар. Йыр нагъмеси эп юкселе. Сабаннынъ сапындан туткъан бириси учъ ёлакъ топракъ сюре. Бекленильмеден кокни къара булут къаплай, шувулдап ягъмур ягъып башлай.³

Украинада адамлар ягъмурдан чапып къуртулгъанда, ягъмур къоркъкъанындан токътайджагъына ишаналар. Украин койлюлери; ягъмур ягъгъанда, ондан къачмагъа ашыкъмакъ, атларны аджеле айдамакъ керекмей, дейлер.

А. Крымский Шам майданында Каин Абельни ольдюрген дагыда олгъан. Риваетке коре, Алла бу ернинъ балчыгындан Адамны ясагъан эмиш. "Мааллий сакинлер, — деп окъуймыз алимнинъ куньделигинден, — бу балчыкыны ашайлар. Мысыргъа алып барып саталар. Бу оларнынъ ифтихары сайыла."³

Мусульман озъ динининъ къануны муджиби, ябаний диннинъ мукъаддес ибадетханелерине, шифалы иконаларгъа, базы христиан байрамларынынъ мукъаддеслигине инанмамакъ лязим. Лякин Суриде Шаркъ ве Авропада диний медениетлернинъ бирибиринен чатышув алларыны расткетирмек мумкюн.

А. Крымский озъ къайдларындан биринде шифалы хусусиетлеринен дюньягъа мешур Георгий монастырына ве Суриде екяне Сайданай къадынлар монастырына эм христианлар, эм мусульманлар бирдайын сыгъынгъанларыны, итирам косътергенлерини хатырлай. Сайданайда Иисус Христоснынъ анасы Биби Мейрем (Богородица Дева Мария) муджизеси акъкъында шойле эфсанени язып алгъан. "Мусульман къоранталарындан биринде аякълары агъыргъан огъланчыкъ юралмай экен. Кимдир баланынъ анасына Шамдан бир къач саатте барылгъан ерде Сайданай монастырына барып, Биби Мейремге ибадет этмекни тевсие эте. Бичаре ана Сайданайгъа барып, икона огюнде баласына шифа сорап, ибадет эткен. Арадан бир къач саат кечмеден, бала турып, юрип кеткен. Бала тюшюнде къара кийинген къадынны коръген. О баланынъ тизлерине эллеринен тийгенинен бала тюзельген. Баланынъ аякъларында къадын пармакъларынынъ изи къалгъан. Бойледже, бу къадын Биби Мейрем, Иисус Христоснынъ анасы эди демеge эсас ола билир, дейлер.

Къайд этмели ки, А. Крымский бойле эфсане ве икяелерге мистик тарзда мунасебетте олмагъан, оларны астраль характердеки къанунларнен анылаткъан. Дюньянынъ белли алимлери бойле вакъиаларны шимди шойле анылатсалар, земане илими оларгъа насыл мунасебетте булуныр эди?

Якъында Киев ибадетханелеринден биринде рессам ягълы боянен ишлеген Биби Мейремнинъ бет сымасы, гуя онынъ джанлангъан образы сыфатында къайд олунгъан. Бир сыра экспертлер оны ильмий

анълатмагъа тырыштылар, амма бундан аджиз эдилер. Бу — ерден тыш къуветлер арекетининъ нетиджеси, деген фикирге къолтутмагъа меджбур олгъанлар.

Табиатнынъ джанлангъан адиселери та къадимден, адамлар оларны джанлы ве джансыз затларгъа больген девирлерден берли дюнья халкъларына хас белли хусусиетлердир. О вакъытлары эр шей джанлы олып, яхшылыкъ ве яманлыкъ ракъип олгъан аланда белли бир вазифени эда эткен. Эгер бу дюньяда эр шей къапа-къаршы зыддиетлер саиби экенини акъикъат оларакъ къабул этсе, Алла ве Иблис, ярыкъ ве къаранлыкъ къуветлерининъ мевджутлыгъына ишанмакъ мумкюн дегиль. Бойле мевджутлыкъ тек халкъ агъыз яратыджылыгъында дегиль, ондан баягъы сонъки эдебиятта биле акс олунгъан. А. Крымский шиирининъ шу сатырларыны хатырлайыкъ:

Молвят люди: "Когда лепил человека,
Бог оросил водою пересохшую глину;
Да подкрался демон; высушивши воду.
Подмесил он слезы в людскую природу"....⁷

Халкънынъ козетювчен табияты шейтан булунгъан ерлерни абайлап, олардан насыл мукъайт олмакъ кереклигини анълата. Бойле ерлерде бир чокъ эфсанелер ве риваетлер догъа. Лазарев адына институтнынъ талелелеринден бири Фазий Хурий А. Крымскийге тувгъан коюнинъ янындаки муджизевий чокъракъны косътерген. Сихем чокърагъындан афтада алты кунъ сув атылып тура, базар куню исе кунеш батаджакъта къайнап башлай. Фелестинли бильмирлер Сихем чокърагъынынъ сырынен яхшы таныш экенлер. Эбет, табият сырларыны бильмек къолай дегиль, бизим сынъырлангъан акъылымыз киббарлыкъны дегиль де, кок, ер ве сувнынъ энъ къудретли яратыджысы Алланынъ акъылданелигинен багълы олып, олар бизден эбедий гизли олып, биз оларнынъ огюнде седжде этмеге борджлумыз" деп къайд эте озюнинъ меракълы эсеринде М. Веркалец.⁶

Суриели сакинлер Георгий монастырындан чокъ узакъ олмагъан къоба тюбюнде булунгъан чокъракънынъ чокъ тылсымлы сырыны айталар. Зияретчилерден бирининъ айткъанына коре, чокъракътан аты-

лып чыккыян сув ерастындан кѡаерге акып кеткени тек Аллагъа беллидир.

Буны тасдикъламакъ ичюн шойле мисаль кетирелер: насылдыр бир ѳлджу Ефрат ялысындан кечейткѡанда, озенден сув алмакъ истей. О, тюбюне алтын сакълагъан савутынен сув алмакъ ичюн озенге эгильгенде, о элинден тюше ве тез аккыян далгъа оны шу заман узакъларгъа алып кете. Ёлджу мусульман олып, чокъ сюрген сеферден сонъ Суриеге кѡайтып келе де мукъаддес Георгий монастырында ибадет этмек истей. Кѡобагъа якъынлагъанда, ондан атылып чыккыян сувда, Ефрат озенинде далгъа алып кеткен савутыны коре. Шундан Суриедеки чокъракъ ерастында Ефрат озенинен бирлешкен деген хулясагъа кельгенлер.⁶

Рус зияретчилери бойле арап эфсанесини Киев-Печера лаврасы худудындаки кѡюнен багълагъанлары да пек меракълы. Мукъаддес Сава Освящениеде чокъ йыллар булунгъан бир монах 1844 сенеси архимандрит Порфирийни Иордан озени бир ирмагъынен дженнетке акъса, дигеринен Киевге акып келе, деп ишандырмагъа тырышкыян. Буны шунынънен тасдикъламакъ истеген: насылдыр бир рус сеятчысы Иордан озенинде ювунгъанда элиндеки савутны сувгъа тюшюрген, оны баягъы вакъыттан сонъ лавра кѡююсындан тапкыян, шундан берли кѡую Иордан, деп адландырылгъан.

Христианлар да, мусульманлар да, — деп кѡайдэте А. Крымский, бир ана топракынынъ бир Алланынъ эвлятларыдыр. Оларнынъ арасында бири-биринден фарккъа нисбетен кѡардашлыкъ чизгилери зиядедир. Шунынъ ичюн де оларнынъ бири-бирлерине кѡапа-кѡаршы турмагъа, асылында душман олмагъа ич бир аджет ёктыр.

Иисус Христос догъгъан Вифлием кѡобасыны зиярет этмеге христианлар да, мусульманлар да самимий дуанен келелер. Италиялы аббат Марита 1869 сенеси язып кѡалдыргъан кѡайдларгъа коре, мусульманлар хасталангъанда бу ерге ялынаякъ кирселер, шифа буладжакъларына инаналар. Польша князи Николай Раздивил “Мукъаддес топраккъа зиярет” (Харьков, 1928) китабында онынъ топракъларгъа сеяатында, бу ерден кечкен мешур сеятчы татар кѡа-

дыны Шамдан кечкенде Меккеге барып аджылыкъ борджуны эда этмезден эвель Вифлиемде, Христос догъгъан къобада олмакъ, бойледже, эки азиз ерге седжде этмек къарарына кельгенини икье эте ⁶.

Триполиден чокъ узакъ олмагъан ерде Бейрут метрополиясынынъ бакъымында Хаматур адлы Успения Богородица шеревине къурулгъан монастырь булуна. А. Крымский шу этрафтаки шиит мусульманлар, эгер хаста адам бу ерде чокъунув мерасимини кечирсе, тюзеледжегине ишангъанларына айретленген. Айретлениледжек ери де шунда ки, мусульман шойле япкъан такъдирде биле христианлыкъкъа кечмеген, мусульман оларакъ къала экен.⁶

Эбет бунда тааджиплениледжек шей де ёкъ. А. Крымский къайд эткени киби, Алла христиан ичюн де, мусульман ичюн де екянедир. Атта мукъаддес китаплар — Инджиль ве Къуранда чокъ умумийлик мевджут. Къураннынъ кириш суреси (“Фатиха”) христиан дуасы “Танърымыз” (“Отче наш”)ны анъдыра: “Рахмет ве Рахим олгъан Алланынъ адынен Хамд олсун алемлернинъ Рабби, Рахим, дин кунюнинъ янъгъыз саиби Аллагъа, ялынъыз Санъа ибадет этермиз, ялынъыз Сенден ярдым истермиз. Бизни догъру ёлгъа, озьлерине нимет бергенлернинъ ёлуна къой, гъазапкъа огърагъанларнынъ, гъаразлыкъларнынъкине дегиль” (Хамд) макътав ве макъталув ялынъыз (алемлернинъ Рабби) олгъан Аллагъа махсустыр. О, Рахман ве Рахимдир (шефкъатлы ве мерхаметлидир). Къыямет кунюнинъ маликидир (падишасы, саибидир). “Аллам, анджакъ санъа ибадет этер ве ялынъыз Сенден имдат беклермиз. Бизни догъру ёлгъа-ниметинъе ирдирдигинъ кимселернинъ ёлуна ириштир, гъазапкъа огърагъанларнынъ ве сапкъанларнынъ ёлуна дегиль”. Амин. (Къураннынъ 1-нджи суреси).

Христианларнынъ “Инджиль” китабындан “Танърымыз” (“Отче наш”) аети исе шойледир: “Отче наш, Иже еси на небеси! Да святится имя Твое. Да приидет царствие Твое, на будет воля твоя, яко их на небеси и на земли. Хлеб наш насущный дай нам днеси и остави нам долги наша, якоже и мы оставляем должникам нашим и не введи нас во искушение. Но избави нас от лукавого”.

А. Крымский Къуранны телкъин этерек, аятнынъ

Аллагъа нисбетен мунасебетининъ абсолютлыгъыны, о дигер бир шейге таби олмагъаныны, онынъ башы ве сонъу ёкълугъыны, вакъыттан ве бошлукътан тышлыгъыны ве эки ярымгъа болюнгенини къайд эте. Биринджиси дюньявий, фаний ве кечиджи. Дигери тек, яни о бир дюньядаки омюрден ибареттир. Къуран ве дигер диний талиматларда, инсан рух ве тен бирлигидир. “Эгер онынъ руху, — деп къайл эге алим, — ердеки омюр саесинде озъ муитинен вакътынджа айырылып, инсан юзюнде мустакъиль ола, сынавдан кече. Ердеки аяты девамында о озюни джанлы тарзында акъыллы мевджудат оларакъ косьтере. Акъыл эйиликке, эеджан ве дуйгъу маддий дюньянынъ хусусиети оларакъ яманлыкъкъа ынтыла”⁷. Эйилик ве яманлыкъ арасындаки эбедий башлангъыч куреш бельки де бунынънен анылашылыр.

“Ислям, — деп девам эте А. Крымский, — янында дигер диннинъ булунмасыны бегенмеген дин сыфатында телькъин этиле. Араплар айны заманда ислямнынъ екянелигини таныйлар да, озылерини христиан къардашлыгъынен миллетдеш эсаплайлар”¹⁰.

А. Крымский озюнинъ миллий дуйгъуларыны бир чокъ шиирлеринде ифаделеди, “Гъурбетликте Тарас байрамы”, “Бир радикалнынъ ильки чыкъышлары” икяеси ве дигер эсерлеринде миллий дуйгъулар гъает къуветлидир. Лякин, А. Крымскийнинъ умумен бутюн иджадыны козьден кечиргенде, онынъ миллий дуйгъуларында эки чешитлик укюмранлыгъыны сезмемек мумкюн дегиль. О, арапларны, татарларны, гурджилерни ве украинлерни бирдайын сева. “Мусульман дженнети” сечиминдеки шиирлеринден биринде шойле сатырларны окъуймыз:

И вот, когда дышу воздухом

Пахучим весенним.

Из груди моей вырывается искренний голос:

“Я ваш, о мусульмане!”

“Христ душманынынъ тюши” шииринде бейнелмилель шаир эр кесни озъара урьмет ве диний бирибирини аныламагъа давет эте, чюнки Алла дюньяда екяне, мусульман ве христиан ичюн де умумийдир:

Тот Бог един — он отче, что над нами;
Он хочет, чтобы все были братами.
А недругам своим ты все прости,
— Так Сыном Божиим сделаешься ты.⁷

Бу проблеманы тедкыикъ этювден хуляса чыкьар-макьтан эвель онынъ истикъбалини козьден кечирей-ик. Бу, А. Крымскийнинъ ливан девиринен багълы “Пальма пытаклары”, “Бейрут икяелери” ве дигер эсерлерини эсаслы ве эр тарафлы талиль этмеге тырышувнен зенгин архив материалларыны темелли ве эр джеэттен талиль этювнен багълыдыр. Олар шаркъ халкълары фольклорынен ашлангъан эсерлердир.

А. Крымский дюньянынъ юзден зияде халкънынъ тилинде сербест лакьырды эте ве яза, тарихий менбаларгъа дала, чешит проблемаларгъа сербест токьуна эди. Шунунъ ичюн де “совет халкъы” деп адландырылгъан терминнинъ большевик селекционерлери Агатангел Крымскийнинъ пек кыйметли ильмий эсерлерини дюньяда энъ дешетли империянынъ таркъалувындан къоркъып КГБнинъ махсус фондларында онларнен йыл девамында сакъладылар.

Земане арап языджысы Михайло Нуайме, украин языджыларынынъ огюнде чыкьышта булунып, А. Крымский украин халкъындан башкъа бутюн дюнья халкълары арасында Москванынъ шовинистик сийасети саесинде белли олгъаныны къайд этти. Джеза органлары алимнинъ омюрини къыскъартып, джеседини Кустанай тюрьмесинден узакъ олмагъан ерге комюп, адыны халкъ афызасындан сиймеге тырыштылар. Лякин А. Крымскийни джисманий ёкъ этюв, онынъ рухий гъайып олмасына кедер этмеди.

Бутуньде къувгъунгъа огъратылгъан А. Крымскийнинъ архивини огренмеге кимсени якъын ёлламагъан Совет империясы йыкьылгъан сонъ онынъ арап тилиндеки тедкыикъатларыны талиль этюв контекстинде бойле мешур алим иджадынынъ туткъан ери ве эмиетини бельгилев гъает муимдир. Образлы этип айткъанда, бу мевзудаки чокътан-чокъ зенгин мирасны талиль этюв зарур, бу исе А. Крымскийнинъ ички дюньясыны аныламагъа, эдебий-ильмий араштырувларынынъ маиетини тиклемеге имкян берир.

А. Крымский Шаркъ ве Гъарп арасындаки доста-

не мунасебетлер шекилленювининъ шааты олды, Авропа ве Асия халкълары алякъаларынынъ маиетини яхшы анълады. О озюнинъ ильмий фаалиетининъ башында, халкъына шаркъ цивилизациясынынъ къазанчларыны ачып косътерюв, оларда бири-бирине бенъзеген идеалларны тапув, адамлар рухуны диний ве ыркый менсюплигинден къатий назар къардашлыгъыны тасдикълав киби агъыр вазифени огюне къойды.

Бизим несиль тарихий ве медений хазинемиздеки бу бошлукъны толдурмакъ лязим. Гений девир укюмине бойсунмай. Академик А. Крымскийнинъ иши ольмеди, о яшай ве девамджыларынынъ федакар эмеклеринде семерели инкишаф эте.

Файдаланылгъан эдебият:

1. "Терджиман" газетасы. 1915 с. 16 сентябрь.
2. Ivan Kuras, Agatangel Krymskiy — prominent Ukrainian scientist-humanist //Crimean studies. Informational bulletin № 2—3 (8-9) 2001.
3. Украина Миллий Илимлер академиясы Меркезий Миллий китапханеси Эльязмалар болюгининъ фондлары.
4. И. Крачковский, "Очерки по истории русской арабистики", М., - Л., 1950 г.
5. В. Борисенко, "А. Крымский как фольклорист и этнограф", / "Народное творчество и этнография"./ 1991, № 3.
6. М. Веркалец, "Гиджак вторит соловью" / "Нация на ордынских воловодах"/. Киев: Школяр, 2001.
7. М. Веркалец. "Восток — источник писательского вдохновения А. Крымского" / "Нация на ордынских воловодах"/ Киев: Школяр, 2001 г.
8. П. Успенский, "Книга бытия моего". Т. 11.
9. Словарь Брокгауза и Ефрона. — Т.31
10. "Столичная молва". Москва, 1912, № 276.

Русчадан
Сафтер НАГАЕВ
терджиме этти.

◆ *Doç. S.V. Sorokin*

UKRAYNA TÜRKOLOJİSİNDE İŞLEVSEL DİLBİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

Yazının konusu. Günümüz dilbiliminde en önde gelen araştırma yaklaşımı, dil olgularının işlevsel bakımdan incelenmesi, yani konuşma sırasında nasıl kullanıldıkları ve ne gibi işlevler gördükleri ile ilgili araştırmalardır. Söz konusu araştırmalarda, konuşma işlevinin dilin en önemli işlevi olduğu esas kabul edilmiştir. Dil, her şeyden önce bir konuşma aracıdır ve bu yüzden yabancı dili, öğretim yöntemlerini geliştirmeyi ve o dili günlük konuşmalarında kullanan yabancılara kolaylık sağlamayı amaçlayan bir dil bilginin en önemli vazifesi, incelemekte olduğu dil olgularının işlevsel özelliklerini en ince ayrıntılarına kadar araştırmaktır.

Maalesef, günümüz Ukrayna Türkolojisi, her hangi bir dilin ilk önce önemli bir konuşma aracı olduğunu henüz anlayamamış ve bu yüzden sözcükbilimsel, dilbilgisel araştırmalarda işlevsel yaklaşımı öncelikli araştırma yöntemi olarak değerlendirmeye henüz başlayamamıştır. Halen hem bilimsel Türkolojide hem de Türkçe öğretim yöntemlerinde dilin, esasında yazılı metinlerin bulunduğu matematik ve lojik bir sistem gibi kabul edildiği

görülmektedir. Bu yazılı metinler incelenip öğrenilirken de çoğu halde dilbilgisi kuralları ve formülleri ortaya çıkarma yoluna gidilir. Yani Türkçeye, konuşmalarda kullanılabilen bir araç olarak değil, yalnızca yazılı biçimde var olan bir matematik sistem gözüyle bakılır. Böylece dilbilgisi kuralları ve tercüme özellikleri, bilimsel araştırmanın ve öğretim sürecinin birer başlıca amacı haline gelmiş olup, öğretmenlerin, bilim adamlarının, öğrencilerin dilbilgisi kuralları ve sözcükleri bildikleri halde, monolog ve diyalog biçimlerinde hazırlıklı ve hazırlıksız konuşma yetileri olmadığı ve her şeyden önce tercüme özelliklerine odaklaşmaya çalıştıkları için gerçek bir konuşmada sahip oldukları bilgileri uygulayamadıkları görülür. Eski Osmanlıca, Eski Özbekçe gibi ölü diller öğrenilirken, yazılı metinleri inceleme ve tercüme yöntemi mümkün olan bir tek yöntem olarak ortaya çıkmakta çünkü bu diller yine de ölü ve günlük hayatta kullanılmamaktadır. Fakat anılan yöntemlerin, var olan ve Ukrayna üniversitelerinde öğretilmekte olan dilleri incelemek ve öğrenmek amacıyla kullanılması yanlış olur.

Ülkemiz de dahil olmak üzere Türkolojinin gelişme yolu pek de kolay olmamıştır. Türkolojinin kökleri, orta çağlara kadar uzanmaktadır. Bu arada, 15-18. yüzyıllarda İtalyan, Alman seyyahları, daha sonra da Polonyalı, Macar, Rus kısmen de Ukraynalı bilim adamları tarafından yazılmış kaynakları hatırlamadan edemeyiz. Her gelişim aşamasında, o dönemin bilimine ve bilim adamlarının amaçlarına uygun olarak değişik araştırmalar yapılmıştır. Fakat bilimsel Türkolojinin başlangıç tarihi olarak [1] dünyaca meşhur Türkologlar olan V.Radloff'un, M.Kazem-Bek'in, V.Gordlevskiy'in vb. [2] yapıtlarının yayımlandığı 19. yüzyılın ortaları - 20. yüzyılın başları kabul edilebilir. Dilbilimde, gençdilbilim ve sonra da yapısal dilbilim yakaşımının hüküm sürdüğü 20. yüzyıl başlarında ve ortalarına doğru Türkoloji, dönemin dilbiliminin en önde gelen dallarından biriydi. Çok sayıda etimolojik, tarihi, yapısal araştırmalar yapılmaktaydı ama, dilbilimin yapısal yaklaşımdan uzaklaşarak işlevsel dilbilime eğilim göstermeye başlamasıyla Türkolojinin ülkemiz bilimindeki rolü azalmış, Türkçe araştırmaları giderek arka plana çekilmişti. Türkoloji alanındaki araştırmaların yeni koşullara uygun hale getirilmesi çalışmaları zaman zaman baş göstermişti [3] ama, bu çabaların pek başarılı olduğu söylenemez.

Ukrayna'da Türkolojinin epey genç bir dilbilim alanı olduğunu söyleyebiliriz, bu yüzden Türkçe araştırmaları yapan uzmanların sayısı pek az. Yapılmakta olan araştırmalar çoklukla Türkiye Türkçesi ve Kırımatarca üzerinde yoğunlaşmakta olup, her şeyden önce sesbilim ve sözcükbilim düzeyleriyle sınırlıdır [4]. Osmanlıca ve etimoloji gibi bilim dalları da gelişmektedir [5]. Tabi ki böyle araştırmaların Ukrayna'daki doğu bilimleri için önemli olduğuna itiraz etmek mümkün değildir ama, yapılmakta

olan çalışmaların profiline bakacak olursak ülkemizdeki Türkolojinin hâlâ belki de gençdilbilim düzeyinde değil ama, en azından yapısal dilbilim seviyesinde kalmış olduğunu söyleyebiliriz.

Daha önceleri yani 50-70'li yıllarda yapılmış araştırmalar göz önünde bulundurularak günümüz Türkçesinin yapısı bakımından iyice incelenmiş olduğu halde işlevsel açıdan da hiç gelişmemiş olması göze çarpmaktadır. Bu durum da, üniversitelerde ve başka öğrenim kuruluşlarında Türkçenin bir konuşma aracı olarak öğretilmesini ve öğretmenler, tercümanlar başka uzmanlar tarafından pratikte uygulanmasını imkansız kılmaktadır. Türkçenin hem temel (fundamental) hem de uygulamalı yönlerini birleştirecek biçimde çok yönlü incelenmesi yapılmadıkça bu dil, örneğin İngilizce, Fransızca ya da Almanca gibi, onu öğrenmekte veya günlük yaşamlarında kullanmakta olan Ukraynalı'ların ağızında eksiksiz bir konuşma aracı haline gelemeyecektir. Bu da tüm Türk dilleri ve lehçeleri için aynı derecede geçerlidir. Bu yüzdendir ki, Türkçenin işlevsel incelenmesi, en öncelikli araştırma yönlerinden biri sayılmaktadır.

İşlevsel araştırma metodoloji ve yöntemleri. Antroposentrik yaklaşım. Dil olgularına işlevsel yönden yaklaşımın en önemli teorik esası, fonksiyonel alan (*functional field*) kavramıdır. Böyle bir alan çerçevesinde aynı tipteki işlevler ve bu işlevleri konuşmada gerçekleştiren araçlar toplanmaktadır. Böylece, işlevsel bir araştırmanın amacı, bir fonksiyonel alanın (gelecekte de dilde mevcut olan tüm fonksiyonel alanların) yani mümkün olan tüm işlevlerin, konuşma sırasında bu işlevleri gerçekleştiren bütün araçların her yönden incelenmesidir. Sonuçta da Türkçe İşlevsel Dilbilgisi ya da Konuşma Dilbilgisi oluşturulması amaçlanmaktadır.

Türkçenin, işlevsel bakımdan incelenmesinin en önemli noktası, bütün fonksiyonel alanları arasında ön önemli unsur konumunda bulunan "zaman-aspekt-modalite" fonksiyonel alanının araştırılmasıdır. Böyle öneminin sebebi de, zaman, aspekt ve modalite işlevlerinin konuşmada eylem (ya da eylemliler) aracılığıyla gerçekleşmesidir. Eylem de (yüklem, predikat) her cümlelerin (yargının, düşüncenin) en önemli ögesidir; çünkü cümlede söylenmek istenenlerin hangi zaman diliminde, nasıl (ne biçimde) yapıldığını – bu da aspekt ulamı – ve konuşanın söylemek istediklerini, konuşma konusu durumu nasıl değerlendirdiğini – bu da modalite ulamı – gösteren ekleri içeren öge, eylemdir. Bulduğumuz aşamada, söz konusu fonksiyonel alana giren geniş zaman (aorist), öğrenilen geçmiş zaman (absentif-perfekt) gibi bazı unsurların incelenmesi yapılmış durumdadır. Bu araştırmaların sonuçları en yakın bir gelecekte bilim dergilerinde yayımlanacaktır.

Yapılacak olan bu araştırmanın hareket noktası, konuşma

işlevinin, dilin en önemli işlevi olduğunun kabul edilmesidir. Aynı zamanda geriye kalan bütün işlevler – ki bunların sayısı bilim adamının görüşüne bağlı olabilir – doğrudan doğruya konuşma işlevine bağlıdır. Çalışmamız çerçevesinde konuşma işlevinin üç ayrılması teklif edilir. Konuşma her şeyden önce birinin bir başkasına bir şeyle (bir konuyla) ilgili haber vermesi olduğuna göre [6] konuşma işlevinin en önemli kısmı bildirme (informatif) işlevidir. Her bildirme-konuşmada konuşanın (adresant), dinleyicinin (adresat) ve hareket, olay, süreç, durum biçimindeki bir bildirme konusunun bulunması öngörülmektedir. Bildirme işlevinin dışında dilbilgisi araçları (biçimleri) için, gerçekleştirildikleri işlev daha bulunmaktadır. Bunlar şunlardır: 1) etkileme (impresif) işlevi – konuşanın dinleyiciyi etkilemesi; 2) duyguları ifade (emotif) işlevi – konuşanın duygularını, kendi kendini ifadesidir.

İşlevsel araştırmanın metodolojik esası, antroposentrik (yani insana yönelik) olmasıdır [7]. İşlevsel ve antroposentrik yaklaşıma göre, geleneksel dilbilgisinde ve sözcükbilimde bir veya birbirine benzeyen birkaç anlamın verildiği dil ulamlarının, konuşma durumu (kontekst), konuşanın amacı (propozisyon), konuşma konusunu nasıl değerlendirdiği, (bk. C.Bally çalışmalarındaki diktum ve modus kavramları [8]), konuşanların sosyal durumları gibi birçok sebebe bağlı olup, konuşma sırasında değişebildiği ve farklı işlevsel özelliklerinin ortaya çıkabildiği kabul edilmektedir.

Dil olgularının işlevsel bakımdan incelenmesinin bir teorik esası daha, dilin işlevsel bakımdan asimetrik olduğu alayışı (S.A.Kartsevski'ye göre, anlam ve şekil bildiren dil birimleri arasında benzerliğin olmadığını ileri süren “dil işaretlerinin asimetrik dualizmi (ikililiği)” prensibi)dir. Herhangi bir dil aracının konuşma sırasında birçok işlevinin olabildiği, herhangi bir işlevin de birkaç ve hatta birçok dil aracı yardımıyla gerçekleşebildiği kabul edilmektedir. Böylece, işlevsel inceleme, araçtan işleve ve tersine işlevden araca olmak üzere iki yolla yapılmış olabilir. Aynı zamanda dil biçimlerinin işlevsel incelenmesi bakımından her iki yaklaşımın da doğru olduğu kabul edilir. Bunlardan ilki, dinleyiciye yönelik olup, haberin (bildirinin, yazının, konuşma konusunun) deşifre edilmesinde kullanılır. İkincisi de konuşana yöneliktir ve bildirinin (cünlenin, yazının) şifre edilmesinde, üretilmesinde kullanılır. Genelde söz konusu iki yaklaşım L.V.Şçerba'nın “pasif”ve “aktif” dilbilgisi [9] çerçevesinde yorumlanabilir.

Bunun yanı sıra biçimden (araçtan) işleve (anlama) – ki bu araştırmanın ilk aşaması – ve işlevden (anlamdan) araca (biçime) – ki bu araştırmanın ikinci aşaması olmak üzeri her iki yaklaşımı birleştiren bir kopmle yöntem de vardır. Yukarıda sözü geçen “zaman-aspekt-modalite” fonksiyonel alanının incelenmesi,

komple işlevsel ve anlambilimsel yöntem esasında [10] yapılacak. Böyle bir araştırma iki aşama olarak yapılacak: 1) Araştırmanın hareket noktası, bir dil biçimi (araç)dır. Söz konusu araç için, konuşmada gerçekleştirdiği işlevlerin bütünü çıkarılır. 2) Bu surette çıkarılmış bulunan işlevler için de, onları gerçekleştiren araçların bütünü çıkarılır. Bu yöntem, sistem yaklaşımı üzerine kuruludur çünkü bir yandan konuşma sırasında gerçekleşen ve her ne kadar çeşitli olursa olsun bütün işlevleri çıkarmayı, öte yandan da konuşmalarda şu veya bu işlevi gerçekleştiren işlevlerin tümünü bulmayı mümkün kılar. Bu arada en önemli unsurlar olarak, konuşma durumu (konuşma koşulları) ve insan etkeni (yani konuşanın bildirdiği ya da bilirmek istediği olayı/ haberi nasıl yorumladığı/ değerlendirdiği kavramı) ortaya çıkmaktadır. Yukarıda bahsedildiği gibi bu tez genelde antroposentrik yaklaşım çerçevesinde yorumlanır. Günümüz dilbilimi, bildiri-haberin üretilmesinde insan etkenini en önemli unsur olarak görmektedir. Şu veya bu biçimin işlevlerinin incelenmesi, incelenmekte olan bir işlevi gerçekleştiren araçların ortaya çıkarılması; dilbilgisel anlambilim [11] gibi birçok araştırmada kullanılan ve 1967 yılında Anna Vejbitska tarafından eylem aspektinin anlamını tasvir etmek amacıyla uygulanmaya başlanan işlevsel ve anlambilimsel yorum (*functional and semantic interpretation*) yöntemi doğrultusunda yapılır.

İşlevsel yaklaşımın en önemli kavramlarından biri de, konsept terimidir. Dilin etrafımızdaki dünyayı dolaylı olarak yani konuşan insanın konuşma konusu olan gerçek olaylar (nesneler) ile ilgili kişisel anlayışları doğrultusunda yansıttığı bilinir.

Bu yüzden dil, gerçek dünyadan farklı olarak öznel bir olgudur. Gerçek dünya da tam tersine nesneldir. İnsan, etrafındaki olayları, nesneleri kendi anlayışları ve yorumları doğrultusunda algıladığı, konu anlayış ve yorumlar insandan insana değiştiği için dilde, gerçek olay ya da nesneleri değil kendi anlayışlarını yansıttığı iddia edilir. İnsanın dilde (konuşmada) yansıttığı anlayışlarına konsept denir. Değişik konseptler ve konsept bütünleri, bu dili konuşan insanların konsept dünya tablosunu oluşturur. Konsept dünya tabloları, özellikle de değişik dilleri konuşan insanların konsept konuşma tablolarının karşılaştırılmalı analizi çok ilginç bir araştırma konusudur. Üstelik, böyle bir araştırma Türk dilleri esasında ve de Hint-Avrupa ve İslav dilleri ile karşılaştırılarak yapılsa çok ilginç ve tüm dilbilim için yararlı bir araştırma olurdu.

"Zaman-aspekt-modalite" fonksiyonel alanının incelenmesindeki en önemli unsurlardan biri de, hareket noktası (ya da izleme anı) kavramıdır. Bu kavram ilk önce G.Reinbach tarafından uygulanmış olup, perfekt biçimlerin incelenmesi için kullanılmıştı. Sonra da Y.D.Apresyan'ın deiksis ile ilgili çalışmasında [12] uygulanma alanı genişletilerek ve izleyici figürü

ile bağlantı kurularak daha geniş anlambilimsel araştırmalarda kullanılmaya başlanmıştır. Hareket noktası kavramı, Y.V.Paduçeva, Anna Zaliznyak, A.D.Şmelyov [13] olmak üzere anlambilimsel araştırmalarda bulunan bilim adamlarının çalışmalarında kullanılmıştır.

Sonuç. Dil olgularının işlevsel bakımdan incelenmesi (işlevsel yaklaşım) günümüz Türkolojisinde en güncel ve geniş perspektifi görülen bir araştırma yöntemi sayılabilir. Söz konusu yaklaşıma göre dil araçları ve bu araçlar yardımıyla konuşmada gerçekleşen işlevler, fonksiyonel alanlar halinde gruplandırılır. Günümüz Türkçesindeki fonksiyonel alanlardan en önemlisi, içinde zaman, aspekt ve modalite ulamlarını toplayan bir fonksiyonel alandır. Anılan fonksiyonel alanın incelenmesi, Türkolojinin en güncel amaçlarından biridir. Çünkü zaman, aspekt ve modalite işlevleri, konuşmada eylem ve eylemlilikler aracılığıyla gerçekleşir, eylem de (predikat, yüklem) cümlelerin (bildiri-haberin) en önemli unsurudur. Hareketin ne zaman, ne biçimde yapıldığını ve konuşanın o hareketi nasıl değerlendirdiğini, nasıl yorumladığını gösteren ekleri içeren cümle (bildiri) ögesi, eylemdir. Sözü geçen araştırma, yukarıda tasvir edilen yöntemler esasında yapılır. Bu yöntemler şunlardır: işlevsel ve antroposentrik yaklaşım, dil işaretinin asimetrik dualizmi (ikililiği), anlambilimsel yorumlama vb. Araştırmanın esasında, araç (biçim)den konuşmada gerçekleştirdiği işlevlere ve tersine işlevden, onu konuşmada gerçekleştiren araçlara gidilmesini öngören komple işlevsel yöntem yatmaktadır. İşlevsel yaklaşımın en önemli unsurları, konsept ve hareket noktası (izleme anı) kavramlarıdır. En yakın bir gelecekte yapılması planlanan “zaman-aspekt-modalite” fonksiyonel alanı araştırmaları, aspekt anlamının invariant ve varyantları, geçmiş zamanın hikayesi (pluskvamperfekt), geçmiş zaman (preterit), şimdiki zaman (presens ve progressif), gelecek zaman (futurum), modal anlamlar, aspekt işlevlerini gerçekleştiren araçlar ile ilgili olacaktır.

Kaynakça:

1. Türk Dili Tarihi araştırmaları için bk.: *Кононов А.Н. Очерк истории изучения турецкого языка.* — М., 1976.
2. Aynı kitap. — ? 97-113 (eski SSCB’de çalışan türkologların çalışma listesi).
3. *Иванов С.Н. Курс турецкой грамматики. Ч. 1. Грамматические категории имени существительного.* — Л., 1975, *Иванов С.Н. Курс турецкой грамматики. Ч. 2. Грамматические категории глагола.* — Л., 1977, *Любимов К.М. Семь значений турецкой словоформы уязmış // Советская тюркология.* — 1971. — № 6. — С. 50-55, *Кузнецов П.И. Система функциональных форм глагола в современном турецком языке // Советская тюркология.* — 1981. — № 1. — С. 3-14 та ill.

4. Меметов А. Порівняльний аналіз фонетичної будови та лексико-семантичної системи турецької та кримськотатарської мов. Автореферат канд. філол. наук. — К., 2001, *Підвойний В.М.* Турецька лінгвістична термінологія. Автореферат канд. філол. наук. — К., 2001, *Підвойний В.М., Сорokin С.В.* Проблеми походження, розвитку та лексикографічної фіксації турецької лінгвістичної термінології. — К., 2001, *Меметов А.* Порівняльний аналіз голосних і приголосних звуків турецької та кримськотатарської мов // *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка.* — 1998. — Вип. 1. — С. 21-25, *Підвойний В.М.* Способи та засоби творення турецьких лінгвістичних термінів // *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка.* — 1998. — Вип. 1. — С. 25-28, *Підвойний В.М.* З історії розвитку лінгвістичної термінології турецької мови // *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка.* — 1999. — Вип. 2. — С. 50-53, *Підвойний В.М.* Лексико-семантичний аналіз турецької лінгвістичної термінології // *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка.* — 2000. — Вип. 3. — С. 52-60, *Підвойний В.М.* Джерела турецької термінологічної думки та етапи розвитку концепції творення термінологічних систем у турецькому мовознавстві // *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка.* — 2000. — Вип. 4. — С. 40-45, *Джасемілов А.А.* Лексика предметів побуту кримськотатарської мови // *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка.* — 2001. — Вип. 5. — С. 28-32, *Абдураманов Е.К.* Терміни конярства в кримськотатарській мові // *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка.* — 2001. — Вип. 6. — С. 9-12, *Саттарова З.М.* Омоніми та полісемія в сучасній кримськотатарській мові // *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка.* — 2001. — Вип. 6. — С. 37-41.

5. *Халимоненко Г.* Тюркізми в термінології конярства української мови // *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка.* — 1998. — Вип. 1. — С. 3-6, *Халимоненко Г.* Тюркізми в українських назвах одягу та взуття // *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка.* — 2001. — Вип. 6. — С. 5-9, *Дрига М.* Дослідження османотурецьких текстів на Балканах // *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка.* — 2000. — Вип. 3. — С. 41-48.

6. *Штелиг Д.А.* Грамматическая семантика английского языка: Фактор человека в языке. — М., 1996. — С.5.

7. Dilde "insan etkeni" ile ilgili araştırmalar için bk.: *Штелиг Д.А.* Грамматическая семантика английского языка: Фактор человека в языке. — М., 1996; *Кубрякова Е.С., Шахнарович А.М., Сахарный Л.В.* Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи. — М., 1991.

8. *Балли Ш.* Общая лингвистика и вопросы французского языка. — М., 1955.

9. *Щерба Л.В.* Языковая система и речевая деятельность. — Л., 1974.

10. *Бондарко А.В.* Функциональная грамматика. — М., 1984. — С.6-20.

11. *Падучева Е.В.* Семантические исследования. — М., 1996. — С.3.

12. Апресян Ю.Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира // Семантика и информатика. — Вып.28. — М., 1986. — С.5-33.

13. Зализняк Анна А., Шмелёв А.Д. Введение в русскую аспектологию. — М., 2000.

Розглядаються проблеми методології та методики лінгвістичних досліджень у сучасній українській тюркології. Обґрунтовується актуальність дослідження мовних явищ на основі функціонально-комунікативного підходу. Аналізуються перспективи майбутніх досліджень із застосуванням описаних методологічних положень, зокрема при комплексному вивченні категорій темпоральності, аспектуальності та модальності, які в сукупності визнаються ключовим функціональним полем сучасної турецької мови.

The article deals with the methodology and methods of linguistic research in modern Ukrainian Turkology. There has been substantiated the urgency of research made on the base of functional and communicative approach. There have been analyzed perspectives of the future research by means of application of the described methods and approaches, in particular within complex investigation of the categories of tense, aspect and modality which are considered to be the most relevant functional field in the modern Turkish language.

Гаяна ЮКСЕЛЬ, ◆

Къырым девлет муэндис-
педагогика университети
къырымтатар тили ве эде-
бияты кафедрасынынъ мюса-
быгъы (соискатель).

КЪЫРЫМТАТАР ИДЖРЕТ МАТБУАТЫ

*(Ичтимай-сиясий ве медений “Эмель”
меджмуасы 30-нджы сенелерде)*

Башта Русие чар акимиетининъ, сонъра Совет-
лер девлетининъ Къырымнынъ асыл халкъы
къырымтатарларгъа нисбетен серт сиясети шу халкъ-
нынъ ярымада топрагъындан кутълевий суретте идж-
рет этмесине себепчи олды (1).

Къырымтатарлар ана юртуны терк эткенлерине
бакъмадан, тарихий Ватанларынен багъларыны узь-
медилер. Ана Ватанларында олып кечкен вакъиалар,
къалгъан ватандашларынынъ такъдири, халкъ ола-
ракъ сакъланмакъ арзулары, бу ве дигер проблема-
лар гъурбетликте чыкъарылгъан неширлерде акс эт-
тириле.

1918-1919 сенелери Истанбулда къырымтатарлар-
нынъ Тюркиедеки диаспорасынынъ “Къырым” адлы
меджмуасы чыкъарыла. Меджмуанынъ муаррири С.Су-

ди эди. Ичтимаий-сиясий ве эдебий нешир, профессионалларнынъ айткъанлары киби “къалын меджмуа” талиль материаллар, эдебий эсерлер баса эди. Меджмуада басылгъан материаллар къырымтатар тилинде арап уруфатында языла эди. Меджмуанынъ саифелеринде кейфиетли ресимлер басыла эди. Ал-азырда И. Гаспринский адына джумхуриет китапханесинде 1918 сенеси майыс 2-ден 1919 сенеси апрель 24-кедже чыкъкъан бу меджмуанынъ 22 саны булунмакъта.

1931 сенеси март 1-де “Йылдырым” (“Молния”) газетасы дюнья юзюни корьди. Шу вакъытлары олып кечкен белли бир сиясий вакъиалар бу газетаны чыкъармакъ ичюн себеп олдылар. Месселя, Романияда чыкъкъан “Универсул” неширинде, бираз вакъыттан сонъ “Румыния” газетасында (саиби къырымтатар муаджири Исмаил Зандаллы) арды-сыра къырымтатарларны коммунист тешвикиатында къабаатлагъан макъалелер басылды. Бу ал, Романияда яшагъан къырымтатар ве тюрклер арасында наразылыкъ къозгъады. 1931 сенеси майыс 10-да коммунист режимине ве шу режимге къолтуткъан къырымтатарларгъа къаршы 3 бинъ тюрк шиарлар иле митингге чыкътылар. Тюрклер ве къырымтатарлар арасында къапа-къаршылыкъ ве айырылыкъ телокеси догъды. Онынъ ичюн къырымтатарларнынъ акъикый фикирлерини анълаткъан мухалифлернен мунакъашалар алып баргъан матбуат органы керек эди. Бойле орган — “Эмель” меджмуасынынъ малие ве иджадий ярдымынен чыкъарылгъан “Йылдырым” (“Молния”) адлы газета олды. Газетагъа къырымтатар миллий парламентининъ сабыкъ азасы Мехмет Нури муаррирлик япты. Макъалелернинъ чокъусыны о озю азырлай эди. Газетада басылгъан кескин джеваплар, изаатлы макъалелер саесинде къырымтатар джемаат эрбапларыны коммунист тешвикиатында къабаатлавлар токътатылды. Эписи олып бу газетанынъ 150 саны чыкъарылды. Костендже шеэринде (Романия) 1936 сенеси “Халкъ” (“Народ”) адлы газета чыкъып башлады. Бу нешир къырымтатар диаспорасы “Эмель” меджмуасынынъ илявеси олгъаны ичюн газетанынъ принциптери меджмуанынъ принциплерине уйгъун келе эди. Эр афта 2 матбаа табагъы кӧлеминде чыкъкъан нешир окъуйджыларгъа тюрк ве румын тиллеринде азылгъан

макъалелерни теклиф этти. Газетанынь муаррири адвокат Амди Нусрет (Орлу) эди.

Иджрий матбуатнынъ, шубесиз, энъ парлакъ неширлеринден бири (эсасчысы белли адлиеджи, джемаат эрбабы Мюстеджиб Улькюсал (1898-1996 с.с.) олгъан “Эмель” меджмуасы эди. Чокъусы Мюстеджиб Улькюсалнынъ ичтимаий-сиясий ве матбуаджылыкъ фаалиети саесинде дюнья Къырым ханлыгъынынъ шанлы тарихы, 18-20 асырларда халкънынъ агъыр вазияти, 1944 сенесининъ фаджиалы сюрюнлиги, 20 асырнынъ орталарында ве сонъунда халкънынъ тарихий Ватанына къайтувы ичюн куреши акъкъында язды. Улькюсалнынъ ана-бабасы, бинълернен къырымтатарлар киби чар Русиенинъ къатты сиясетинден къачып Романиянынъ Пазарчик шеэринде ерлештилер. Амма гъурбетликте де Ватанларыны унутмадылар, ана топракъларына олгъан севгини Мюстеджибге де ашладылар, о та балалыгъында онынъ Ватаны — Къырым олгъаныны яхшы биле эди, оськен сайын ана юртунда халкънынъ кечмиши ве бугунюнен меракъланды.

“Эмель” меджмуасыны чыкъармакъ къарарына Мюстеджиб Улькюсал ве онынъ бир группа меслекдешлери олгъан къырымтатар муаджирлери — 1929 сенеси ноябрьде кельдилер.

Бу ишнинъ башында оджа Рыфат Митхат, Тахсин Ибрагим, Кязим Сейдахмет, иш адамлары Эмин Зекерья, Решит Алиосман, Мусса аджи Абдуллах ве дигерлери тура эдилер. Оларнынъ эписини я озылери, я да эдждатлары Къырымдан олгъаны, озы тамырларыны унутмамакъ, гъурбетликте дигер бир халкъ ичинде дагъылып кетмемек истеги бирлештирди.

“Миллий Фиркъа” партиясынынъ етекчилеринден бири, Къырым укюметининъ тышкъы ишлер назири укюмет дагъылгъан сонъ Тюркиеге иджрет эткен Джафер Сейдамет Къырымэр меджмуанынъ чыкъарылувына къолтутып, озю де онынъ саифелеринде языларыны сыкъ-сыкъ басып турды (3).

Меджмуанынъ адыны о вакъытларда Романияда яшагъан къырымтатар шаири, журналист Мехмет Ниязий теклиф этти. Меджмуанынъ тешкилятчылары онъа мектюпнен мураджаат эткенинен, кечикмей-

ип джевабыны алдылар. Мехмет Ниязий-бей газета дегиль де, эр ай, я да 15 куньде бир кере чыкъкъан меджмуа чыкъармакъны, адыны да “Эмель” къоймакъны теклиф этти. Бу теклифни тешкилятчылар джан-юректен къабул эттилер ве 1930 сенеси январь 1-де янъы меджмуанынъ биринджи саны дюнья юзю корьди.

Меджмуанынъ сиясий ве маневий-ахлякъий принципери ифаде эткен 14 маддеден ибарет Низамнаmesi язылды. Неширнинъ сиясий позициясы акъкъындаки маддесинде “меджмуа ич бир сиясий партиянынъ тарафдары олмайджакъ” дениле эди (4). Эсас вазифеси — тюрк дюньясынынъ, шу сырада, къырымтатар халкъынынъ ичтимаий-сиясий ве медений омюри акъкъында малюмат ве хаберлер бермек эди. Бундан да гъайры, муаррирлер оглерине тувгъан халкъынынъ такъдирини къайгыргъан адамларны бирлештирмек макъсадыны къойдылар. Бу макъсадгъа етмек ичюн чешит-тюрлю ишлер планлаштырыла эди: гъурбетликте яшагъан къырымтатар яшларына эмиетли олгъан миллий арекет акъкъында анълайышлы эдебият чыкъарув, миллий байрамларны къайд этюв, спектакллер саналаштырув, къырымтатар йыр ве оюн акъшамлары отъкерюв, дернеклер тешкиль этюв, миллий арекетке омюрлерини багъышлагъан ве бу ёлда эляк олгъан адамларнынъ рухларына дуалар кечирюв. Муаррирлернинъ тюшюнгенлерине коре меджмуа тек тувгъан халкъынынъ проблемалары акъкъында язмакъ дегиль де, миллий арекетте фааль иштирак эткен адамларны бирлештиреджек эди. Эсас макъсад исе — “мустакиль тюрк мемлекетлерни тешкиль этмек ве бир Буюк Тюрк конфедерациясына (5) бирлештирмек”. “Бутюндюнья мусульманларыны, шу джумледен тюрклерни бирлештирюв гъаеси XX асырынъ (6) башларында реаль корюне эди ве Исмаил Гаспринскийден башлап бутюн къырымтатар зиялыларыны раатсызлай эди.

Биринджи саннынъ баш макъалесинде, янъы неширнинъ муарририети окъуйджыларгъа олгъан мураджаатында бойле сёзлер айтыла: “Кенди мукъаддератыны кендилери тайин этмек акъкъы ичюн кеткен ёлда, озюнинъ макъсадларына иришмек ичюн тырышкъан халкъ (къырымтатар халкъы — муаррир) ёл косътериджи нургъа мухтадж (7).

Меджмуа тюрк дюнъясынынъ бутюн халкълары-ны бирлештирмеге тырыша коммунист режимининъ демир зынджырлары артында къалгъан ватандашларынен сыкъы багъны тиклемеге аракет этеджек (муаррирининъ терджимеси).

Неширнинъ Низамнамесинде “Эмель” меджмуа-сы къар алмакъ ичюн чыкъарылмайджагъы, шунунъ ичюн тэсисчилер ве хадимлер бедава чалышаджакъ-лары къайд этиле. Лякин басмахане ве редакцион масрафларыны къапатмакъ ичюн китап, брошюра-лар ве дигер девир неширлери чыкъарып сатмакъ планлаштырыла эди.

1930 сенеси январь 1-де чыкъкъан “Эмель” медж-муасынынъ сигнал саны 18 x 30 см 8 матбаа табагъы колеминде эди. Неширнинъ биринджи саны 1500 нусха тиражнен басылды, 1200 нусхасы абунеджилерге ёл-ланды. Басмахане эски тюрк тилининъ арифлериненъ язылгъан шрифтлер, серлевалар ичюн буюк шрифт-лер махсус матрицалар агъачтан япылды. 5 айдан сонъ девлет басмаханесинде 2 килограмм янъы чешит ко-лемдеки арифлер алып кельмек ичюн Мюстеджиб Улькюсал махсус Истанбулгъа командировкагъа ёл-лангъан эди.

Бойлеликнен, неширнинъ басылувы бираз енгил-лешти ве тезлешти. Бираздан сонъ меджмуанынъ ко-леми денгъишти — энди о 15 x 23 см колемде чыкъып башлады.

Маддий къыйынлыкъларгъа бакъмадан, меджмуа мунтазам суретте эки афтада бир кере чыкъты.

Сонъра неширнинъ колеми 40 матбаа табагъына-дже артты. Бойле колемде меджмуа экинджи джиан дженкинедже чыкъты. Дженк башлангъанынен муар-ририет Тюркиеге иджрет этмеге меджбур олды. Эпи-си олып Романияда “Эмель” меджмуасынынъ 154 саны чыкъты. Тюркиеде исе бу меджмуанынъ гъай-рыдан чыкъувы 20 йылдан сонъ тешкиятландырыл-ды.

Шуны да къайд этмели ки, наширджилер медж-муанынъ эски сайысыны сакъламадылар ве 1960 се-неси ноябрь 1-де Анкъарада “Эмель” меджмуасынынъ кене де биринджи саны дюнъя юзю коръди, лякин джылт саифесинде “чыкъув йылы” деген еринде Ро-манияда 11 йыл басылгъаны къайд этиле.

Сиясетчи Джафер Сейдамет Къырымэр, шаир Мехмет Ниязий, профессор Едиге М. Къырымал чешит йыллары меджмуанынъ фааль муэллифлери олдылар. Меджмуада И. Гаспринскийнинъ, Шефикъа Гаспринскаянынъ, А. Озенбашлынынъ, Бекир Чобанзаденинъ, А. Гирайбайнынъ, А. Одабашнынъ, Н. Челебиджиханнынъ, А. Лятиф-заденинъ, У. Ипчининъ, А. Къадри-заденинъ ве дигер белли адамларнынъ эсерлери басылды.

Меджмуада бизим куньлерде де эмиети буюк олгъан тарихий макъалелерни тапмакъ мумкюн. Меселя, 1931 сенеси та 1736 йылда Фетхи-Гирай II-нинъ сарайында хызмет эткен тарихчы ве сиясетчи Ибраим бей язгъан эсери басылды. Бу эсерде муэллиф Осман империясынынъ Русиеге нисбетен этрафлыджа тюшюнильмеген сиясетини тенкъид этип, Русининъ Осман империясы ве тюрк дюньясы ичюн хавфлы олгъаныны кунъ-эвельден айта билъди.

Меджмуа озь окъуйджыларына Къырымда олып кечкен сиясий вакъиалар акъкъында хаберлер, Къырымдаки къырымтатар ве тюрк матбуатынынъ дайжестини баса эди.

Сиясий вакъиалар акъкъында акъиъкий малюматлар бере эди. Буны къырымтатар миллий парламентаининъ сабыкъ азасы Джафер Сейдаметнинъ Къырымдаки ве дигер тюрк регионларында 1917-1918 сенелери миллий арекет акъкъында тафсилатлы, толу хаберлер берген “Иш”, “Къырым истикълякъ дава-сы”, “Къурултай ве Къырым истикълялы”, “Азербайджан истикълялы” макъалелери исбат этелер. Меджмуанынъ саифелеринде къырымтатар халкъынынъ урф-адетлерини, анъанелерини акс эттирген пьесалар, къырымтатар халкъынынъ миллий къараманлары акъкъында эсерлер окъумакъ мумкюн (8).

1931 сенесинден 1933 сенесине къадар чыкъкъан санларында Неджиб Фазылнынъ къырымтатарларнынъ нишан ве тойлары, оджа Алим Вани Мехметнинъ “Къартман джаш арасында той, байрам, одек” пьесалары къырымтатарларнынъ анъанелери, урф-адетлери ве къартларнынъ ве яшларнынъ дюньябакъышларынынъ чешитлиги, кене Неджиб Фазылнынъ “Къырым” адлы пьесасы — Добруджагъа кочкен къырымтатар къорантасы акъкъында, оларнынъ

ана Ватанларына олгъан асретлиги, Халиль Абдуль-хакимнинъ “Бора” адлы пьесасы кырымтатарлар-гъа большевиклерден эзиет чеккенлери, амма сонъун-да большевиклер Къырымдан къувулгъанлары, Къу-рултай кечирилгени акъкъында, “Байрам” пьесасы ичкиджилик, диний ве-миллий байрамларнынъ ракъы-шарапнен къайд этилгени акъкъында, тюрк халкъынынъ миллий къараманы Чорабатыр акъ-къында пьеса “Эмель” меджмуасында басылдылар. 1933 сенеси “Эмель” меджмуасынынъ фааллери Па-зарчик шеэринде “Добруджа тюрклерининъ медений джемиети” (“Dobruca Türk Hars Birligi”) адлы яшлар тешкилятыны мейдангъа кетирдилер. Сонъра бу дже-миетнинъ кысымлары Романиянынъ дигер шеэрле-ринде де ачылды. Джемиетнинъ азалары юкъарыда анъылгъан пьесаларнынъ эписини саналаштырдылар. Спектакллер Романияда яшагъан кырымтатарлар та-рафындан буюк эеджан ве къуванчнен къабул олун-дылар (9).

1931 сенеси меджмуада шаир Мехмет Ниязийнинъ шиирлери басылды, сонъра олар “Сагъ иш” (“Правое дело”) адлы айры джыйынтыкъ олып чыкъарыл-ды. 1935 сенеси Костендже шеэринде меджмуа темели узеринде “Къырым шиирлери” шиирлер джый-ынтыгъы нешир олунды. 1930 сенеси большевиклер тарафындан вахшийдже ольдюрильген Амди Гирай-байнынъ “Къырым эдебиятына кыска бир бакъ-ыш” адлы диссертациясы джыйынтыкъкъа кириш сёзю оларакъ кирсетильди.

Джыйынтыкънынъ эксерият эсерлери — ана-Ва-тан Къырымгъа олгъан севги акъкъында олгъаны сер-леваларындан корюне — М. Нузет “Къырымгъа”, К. Джаманакълы “Къырым дагълары”, “Къырым чёл-лери”, О. Рухий “Гузель Къырым”, М. Ниязий “Доб-руджадан сагъа-селям кетирдим”, Темирджан “Юр-дум” ве дигерлери (10).

Бойлеликнен, “Эмель” меджмуасы кырымтатар медениетининъ четэльдеки хазинеси олды. 30-нджы йылларда, коммунист диктаторлыгъы вакъытларын-да, матбуаткъа, эсасен пропаганда ролю айырыл-гъан вакъытында Къырымдан узакъта яшагъан кы-

рымтатарларнынъ акъыкий тарихы, медениети акъкъында макъалелер баскъан бойле бир нешир тешкиятландырылгъан эди.

Файдаланылгъан эдебият:

1. См. к примеру : Ахмет Озенбашлы. Роль царского правительства в эмиграции крымских татар//Крым. — 1926 г. №2- стр. 143-146; Он же. Къырым фаджиасы: (Трагедия Крыма: Изб.труды).-Симферополь: Таврида, 1997.-256 с.
2. Müstecib Ülküsal. Kırım yollunda bir ömür. Hatıralar. Ankara.1999.s 147.
- 3.См.о нем к примеру: Cafer Seydamet Kırımer. Bazı Hatıralar. Istanbul.
4. Müstecib Ülküsal. Kırım yolunda bir ömür. Hatıralar. Ankara. 1999 s.148.
5. Müstecib Ülküsal. Kırım Türk-Tatarları (Dünü-Budünü). Istanbul. 1980. — s.276.
6. В. Ганкевич. На службе правде и просвещению. Симферополь. 2000 г.— с. 53.
7. Emel. — 1930 s. — №1.
8. Керимов И. Къырымтатар эдебияты. Симферополь. 1995 . — с. 345.
9. Müstecib Ülküsal. Kırım Türk-Tatarları (Dünü-Budünü-Yarını). Istanbul. 1980. — s.274-280.
10. Керимов И. Къырымтатар эдебияты. Симферополь. 1995. — с. 343.

КЪЫРЫМНЫНЪ ТЮРКИЙ ТОПОНИМИКАСЫ

Тильде къулланылгъан шеэр, къасаба, кой, озен, дагъ, къоба ве дигер джогърафик ерлернинъ адлары тиль, тарих ве этногенезнинъ огренювинде къыйметли малъземе сайыла.

Шу адлар яшагъан халкъ ве къабиледен бизге хатыра оларакъ къалгъанлар. Къырымнынъ топонимикасы да бу фикирни исбатлай. Топонимика яланнъ билъмей. Аксине, о энди унутылып башлагъан ерлерде тарихий акъыкътны гъайрыдан тиклемеге ярдым эте. Топонимиканынъ огренилюви къадимий къабиле я да халкънынъ сайысыны, омюр тарзыны, дигер къабилелер иле алякъаны ве даа бир чокъ меселелерни ачып бере. Айны шу топонимика Мурад Аджиге Дешт-и — Къыпчакънынъ сынъырларыны тиклемеге, белъгилемеге имкъан берди.

Къырым топонимлерининъ чокъусы тюркий халкъларгъа аиттир. Зира IV асырдан башлап, ярымаданынъ территориясына тюркий тиллерде лакъырды эткен къабилелер (гуннлар, къадимий булгъарлар, хазарлар, печенеглер, къыпчакълар) келип башлагъанлар. Бу кочебе айванасравджыларда

сюляле-къабиле структурасы къабиле>сюляле бирлешмеси>сюляле>сюляле болюк-лери>кочебе ауллар киби пытакълардан ибарет олгъан. Эр бир пытакъ асырлар девамында сакъланып кельген махсус ады ве топракъ саиби олгъан.

Бойлеликнен, Къырым харитасында Бодракъ (туркмен ве башкъортларда сюляле ады — бадракъ, ногъайларда — бодыракъ), Бакъла (озбеклерде бакъла сюлялеси), Къараман дагъы (туркменлерде — къараман), Манжул дагъы (къаракъалпакъларда — манжули), Байдар вадийси (ногъайларда — байдар), Къанакъа озени (къыргызларда — канаке) киби топонимик адлар пейда олар. Бундан корюне ки, Къырым территориясында этно-топонимлер (юнан *ethnos* “халкъ” + *topos* “ер” + опута “ад”: халкъ намындан тизильген ернинъ ады) ве генотопонимлер (юнан *genos* “сюляле” + *topos* “ер” + опута “ад”: сюляле намындан пейда олгъан территория ады) асыл олып башлайлар.

Ялта топоними. Эфсанеге коре, Ялтаны румлар мейдангъа кетиргенлер. Олар шу ерни Ялос деп адландыры-

гъанлар. Ялостан Ялнта (Джалита) ве нетиджеде Ялта ады пекитилип къала. Амма меракълысы шу ки, Къырымда даа башкъа Ялта олгъан. Бу башкъа Ялта Керчь ярымадасында ерлешкен. Тапмаджаны чезмек ичюн Ялта топонимик адынынъ аналогиясыны тюркий къабилелер теркибинде араштырмакъ керектир. Чюнки туркменлерде бир сюляле “ялти”, экинджиси исе — “ялталар” адынен беллидир. Демек, Къырымгъа кельген сонъ, сюляленинъ бир къысмы дженюбий, дигери исе шаркъий Къырымда токътап къалалар. Шунынъ ичюн эки Ялта мейдангъа келе.

Качи—Кальон (я да Качи—Кален) топоними къатып къалгъан гемини анъдыргъаны ичюн “Крестовый корабль” киби терджиме этиле. Амма аслында, качи ве кален — къыргъызларнынъ сюляле адлары ве, гъалиба, шу территорияда эки сюляле ян-янаша яшагъан. Булардан бирининъ адыны Кача озени де къабул эткен.

Конёк топоними конэк (къазахларда девелерни сагъмакъ ичюн къулланылгъан махсус мешин къопкъа) киби телляффуз этильмели. Лякин дагънынъ озю къопкъагъа ич де бенъземей. Меселе шунда ки, о ерде тамгасы къопкъа шекилинде олгъан къазахларнынъ конэк сюлялеси омюр сюрген. Сёз келими, Конэк дагъы Казахстанда да бар.

Базан къадимий сюляле адлары тотем, яни итаат этильген айваннынъ намындан тизилип кельгенлер: борю “волк”, ит “собака”, бугъу “марал”, аюв “медведь” ве дигер “Аюв” сюлялеси башкъорт ве къыргъызларда, “аючи” исе озбеклерде расткеле. Мезкиор сюляле къыпчакъ къабиле теркибине кире ве этнографларнынъ фикириндже, орта асыр къыпчакълардан айырылгъан. Анълашыла ки, Аюв-Дагъ топоними ве къыпчакълар сыкъы суретте багълыдыр. Бундан да гъайры Аюв-Дагънынъ этрафында бу халкънынъ башкъа излерини де тапмагъа мумкион. Мисаль ичюн, мешур Артеки алайыкъ. Къыргъызларда “Артыкъ” сюлялеси къайд этиле. Тарихий малюматлардан белли ки, половец ханы Шарукъаннынъ огълу Артыкъ (Артукъ) (рус телляффузында Отрок) адыны ташыгъан. Онынъ идареси алтында булунгъан сюляле исе озь укюмдарынынъ адыны къабул эткен.

Аюв-Дагъ ве Гъурзуф четлеринде Къовал-Чаир, Къумбасан, Барлахлар, Катка ве Мамалар топонимик адлары расткеле. Къайд этильген адлар кене де къыпчакъларда: озбек, къаракъалпакъ ве къыргъызлар сюлялесинде мевджуттыр.

Кимерде территориянынъ ады малюм олмай, яни оны адландырмайлар. Эгер де денотатанынъ чизгилери бир де-бир предметке ошап кель-

се, тек шу вакъыт объектке ад бериле. Бойледже, Чатал—Къая, Чатырдагъ киби топонимлер белли олдылар. Булар сырасына Демирджи дагъыны да къошалар. Амма бу янълыштыр! Чюнки базы къабилелер огърашкъан зенаатыны озюннн ады киби таныгъанлар. Ве бунъа коре, “демирджи”, “авджы”, “балыкъчы”, “балджы” киби къабиле-сюляле адлары джогърафик объектине кечип, онынъ шахсий ады оларакъ къайд олуналар: Демирджи, Авджыкой, Къуртлукъ киби.

Базы алларда анылашылмагъан топонимлернинъ манасы тюрлю ассоциациялар нетиджесинде денъише ве “миниэфсане”лер яратылмасы ичюн темелъ ола. Бойле эфсанелер, эсасен, тек бир джумледен ибарет оларар. Мисаль ичюн, Хангельди, Танагельди, Султановка, Буюк ве Кичик Янышарлар, Енишары бухтасы киби топонимлерни къайд эте билемиз.

“Миниэфсане”лер сеятчы, турист ве къылавузлар тарафындан яратылалар. Амма тарихий акъикъатны аныламагъа ве бильмеге кедер этелер.

Шимдики вакъытта мезкюр топонимлернинъ чокъусы ишлетильмей. Чюнки 1944 сенесинден сонъ Къырымнынъ къадимий топонимлери Абрикосовка, Ароматное, Дивное, Земляничное, Малиновка, Цветочное киби охшайджытатлы адларгъа, умумен айткъанда, “сёз чёплюгине” (К.Паустовскийнинъ ибареси) денъиштирильди. Бойле рус адлары Иркутск ве Волгоград дживарларына келишелер. Къырымгъа исе Найман, Орталан, Азамат, Янгъы-Бурулча, Къочкъар-Эли ве башкъа къадимий, аэнкли топонимик адлары къайтарылмалы.

Зера ТАЛИПОВА,
Къарасувбазар
районьпдаки
Муромское кой
мектебининъ оджасы.

Къулланылгъан эдебият:

- 1.Карта Крыма, 1924;
- 2.Краткий словарь иностранных слов/сост. Локшина С.М. — М.: Русский язык, 1974;
- 3.Озенбашлы Э. Крымцы. — Симферополь: Доля, 1997;
- 4.Успенский Л.В. Имя дома твоего. Очерки по топонимике. — Л.: Детская литература, 1967;
- 5.Успенский Л.В. Загадки топонимики (Изд-е 2-е) — М.: Молодая гвардия, 1973;
- 6.Суперанская А.В. Что такое топонимика? — М.: Наука, 1985;
- 7.Суперанская А.В. Топонимия Крыма. — М.: Наука, 1995.

Виктор ГУМЕНЮК,
 филология илимлери
 докторы.

ПЕСЯ УКРАИНКАНЫНЪ ИДЖАДЫНДА КЪЫРЫМТАТАР НАГЪМЕПЕРИ

Леся Украинка эм шахсий сеятларында, эм бедий эсерлерине синъдирилген тюшюнджелеринде бир чокъ мемлекет ве улькелерде булунгъандыр. Амма Къырым, та И.Франко бильдиргени киби, онынъ иджадий кямиллиги (1) ве илеридеки иджадий такъдиринде хусусий роль ойнагъан. Шаиренинъ Къырымда кечирген йылларыны Ольга Косач — Кривинюк (2), Мирослав Морознынъ (3) джиддий ильмий ишлери, Олег Бобышкин (4), Светлана Кочерганынъ махсус бу мевзугъа багъышлангъан монографиялары, дигер алимлернинъ тедкъикъатлары косътере. Затен, тамам бу — Леся Украинканынъ иджадында къырым-

татар нагъмелери мевзусы ильмий джеэттен даа огренильмеген эди.

Ильк кере Къырымгъа Леся озъ анасынен 1890 сененинъ июль айында келе. Бир ай къадар о, Сакъ чамурларынен тедавийлене. Бираз сонъра, август айында о, Кезлевге авуша (мында о яшагъан эвде шимди хатыра тахтасы ерлештирилген). Кезлевде “Денъиз сакинлиги” шири языла. “Йырым, янъгъыра!” шири исе артыкъ “темиз денъиз сувлары устюнде”, гемиде Кезлевден Акъяргъа кетиште языла. Сонъ демирёл иле Багъчасарайгъа кетюв юзь бере. Тамам Багъчасарайгъа багъышлангъан шиирлери “Къырым хатыралары” циклынынъ куль-

минациясы олды ки, олар
Леся Украинканынъ “Йыр-
лар къанатында” (1893)
адлы ильк шиирий джый-
ынтыгына кирсетиледжек.

“Къырым хатыралары”
циклында шаире озюни къ-
милъ маринист киби косъ-
тере. Денъизнинъ тюрлю
левхалары, онынъ денъи-
шип тургъан корюниши ша-
иренинъ къалеми астында
сайлама бедий серверлер
(темсиллер) вастасынен
япылгъан текрарланмаз тас-
виратны ярата.

Эгер де “Денъиз сакин-
лиги” шиирининъ энъ эми-
етли сатырлары оларакъ
“Мында ава бозула бильге-
ни акъкъында бесе-белли
эшитмегенлер” киби, дер-
синъ, юрек раатлыгыны
косътериджи сёзлер косъте-
рильсе, “Сертийген ава”
шииринде драматик экс-
прессия бар. Мында денъиз-
деки боран ялынъыз сейир
этов ве я да сеслернинъ
бири-бирине уймасынынъ
айдынлыгынен косътери-
дегиль, атта хусусий бедий
фельсефелик севиесине
етиле. Башта бир онынъ пей-
да олмасына та украин
халкъ йырларына хас ол-
гъан табият адиселери ве ич-
тимаий аят арасындаки па-
раллелизм ярдым эте. Лирик
къараманнынъ аджыйджы
дикъкъаты артыкъ парча-
кесек этилип, къутураятъ
къан денъизнинъ раатлыкъ
бильмез далгъалары тара-
фындан эзиеденмекте ол-
гъан къайыкъ чеке. Анъыл-

гъан параллелизм кульми-
национ къытада айдын ко-
рюне. Онынъ рус тилинде-
ки серлеваасты корюниши
бойледир:

Как разбитый челн
обездоленный
Среди жёлтых песков
погибает,
Так чудесный этот край
богоданный
В неволе у чужих
пропадает (6).

Чекишеяткъан къай-
ыкынынъ алы бундан да ке-
ниш, буюк бедий топарла-
маларгъа (обобщения) се-
беп олгъан киби ола. Шаи-
ренинъ фикриндже, Къы-
рым Русие империясынынъ
элинде экен, “о ятлар элин-
де”, ве бу ал Къырымнынъ
бахтлы кульмесине ёл бер-
мей.

Ичтимаий ве фельсефий
категория манасындаки
уриет — шахсиет, джемиет,
халкъ уриети — Леся Укра-
инканынъ бедий иждадынъ
да илери мевзулардан ки, бу
проблема “Къырым хатыра-
лары” циклында бир баш-
къаджа чезиле.

Бу циклынъ бир ши-
ринде (“Татар кызычыгы”)
къырымтатар мевзусына
догърудан-догъру токъуны-
ла. Мында генч кызынынъ
исли портрети тасвирлене.
О; яш экен, онъа даа бала
киби ойнап юрмек мумкюн,
амма о энди (омюринде би-
ринджи кере олса керек)
“эльнен ишленген беяз йи-

пек шербенти” такъкъан. Лякин бу сертлик онынъ къоркъу бильмез бетчиги янынъда экинджи плангъа эндирилген киби келе. Бу алны шаире севги ве ренкли фырчылар ярдымы иле тасвирлей (буны джумледен охшатов-кучюльтов ялгъа-малары косътере). Шу анъ биз къызчыкънынъ къара сачлары ве къашлары, эс-мери бетчиги ве къырмызы фесчиги, беязчыкъ шербетсини козь огюне кетиремиз.

Сонъки къытада айрыджа психологик назиклик, бала рухуны бутюн инджеликлеринен дуов алтынъда бу къараманнынъ шохлыгъы, этрафнен меракъланмасы ифаде этиле. Шербентиге даа алышмагъандыр ки, “бетчигини де ача, де къапата”, табийй меракънен, мергин бир бакъышнен (“козьлери, дерсинъ, йылдырым”) этрафкъа назар тике.

“Татар къызчыгъы” шииринде аят къуванчындан келип чыкъкъан лирик шохлыкъ устюндир, ангиси ки “Денъиз сакинлиги” шииринде тийилип кечиле. “Багъчасарай” ве “Багъчасарай сарайы” сонетлеринде исе бу циклнынъ базы бир башкъа шиирлерине хас олгъан эпик хафифлик ве азаматлыкъ даа айдынлаша. О анъылгъан эки сонетни бирлештирсе де, эписи бир оларнынъ арасында насылдыр контраст мевджут. Би-

ринджисинде ышыкълы-кольгели денъишмелер вастасынен гедже Багъчасарайнынъ кечмиш заманларыны анъдыргъан хусусий инджеликлери саесиндеки гизли панорамасы яратыла. Бу тасвират аятнынъ фанийлиги узериндеки фельсефий тюшюнджелернинъ пейда олмасына себеп олгъан киби-дир. “Ава сертийген” шииринде бельгиленген эсарет мевзусы ифадели инкишафыны була. “Багъчасарай сарайы” сонетиндеки куськюнлик озьгюн суреттеки къыскъа ве кесен-кес констатациянен екюнлене:

Мында аля даа эсарет идаре эте.

Невбеттеки “Багъчасарай дюрбеси” сонетинде даа куськюндже алгъа расткелемиз, бу — бербат этильген мезарлыкъ, онынъ устюнде исе унутылгъан дюрбе. Амма бу умумий тюшкюнликке къаршы айны ойле къыскъа, факъат бу алларгъа таби олмамагъа чагъыргъан даа кескиндже ифаде тура.

Эбет, башкъа эсерлерде олгъаны киби, “Къырым хатырлавлары” на кирген Багъчасарай сонет триптихинде де кечмиштеки буюк эдебий мотивлернинъ тесир дуола. Буны, джумледен, М.Драй-Хмара къайд эте.

Мицкевичнинъ “Къырым сонетлери”, фикиримиздже, — деп яза тедкъикъатчы, — Лесянынъ “Къырым хатыраларыны” мейдангъа кетирди.

“Куськюн Мария я да атешин Зарема” — Пушкининъ тесири (7). Буны Леся Украинканынъ озю де ред этмей, ве “Дигер улькенинъ йырджылары бу ерлерни кезинди” деп яза. Лякин М.Драй-Хмара Леся Украинка бири-бирине бенъзеген мевзуларны насыл оригиналь шекильде ачкъаныны сезмей, гъалиба, шунынъчундир ки, кечмиштеки улу сымаларнен тартыша:

О нет, здесь не лежит
 краса гарема,
Мария грустная иль
 пылкая Зарема, —
Почила здесь
 Бахчисарая слава!

Не Пушкин, не де Мицкевич (сонъкисининъ “Дзядалар” адлы уриетсевер поэмасына Леся Украинка юксек къыймет кескендир) эсир этильген аджайип Къырымны аджув дереджесине котерип оламадылар.

1891 сенесине келип битирильген “Къырым хатыралары” циклы шаиренинъ Къырымда эки дефа булунмасынынъ нетиджесидир. Экинджи кере Леся мында 1891 с. июнь — август айларында ола. Тамам бу девирде анасына ошап (анасы белли украин несирджиси ве этнограф, эдебиятта Олена Пчилка тахаллюсын танылгъан эди), Леся Украинка айрыджа меракънен къырымтатар халкъ са-

натыны огрене. “Къырымгъа кельгенинен, — деп яза тедкъикъатчы Светлана Кочерга, — Олена Пчилка мусульманларгъа хас олгъан дивар устюнде сызылгъан ресимлер акъкъындаки теэссуратыны къайд этип башлай, эльнен токъулгъан макъатларны сейир эте. Леся Украинканы ерли сакинлернинъ миллий урбалары айретте къалдыра...

Амма къырымтатарларнынъ орьнекли санатыны косътериджи нагъышлангъан юзьбезлер анасы ве къызынынъ дикъкъатыны бир башкъаджа джелъп этелер. Бу орьнеклер ве юзьбезлернинъ хусусиети Олена Пчилканынъ этнографик ишлеринде акс этильген” (8).

1891 сенесининъ язында Леся Украинка къырымтатар орьнеклерини тоглап, оларны боялай. Къырымдан кеткенинден бираздан сонъ Альбом чыкъармасыны хаялланып, бу акъта о заман София университетининъ профессору олгъан эмджеси Михаил Драгомановгъа язгъан мектюбинде бильдире:

“Бир шейни нешир этмек истер эдим — Къырымда топлагъан татар орьнеклерини, олар баягъы бар ве чокъ дюльбердир, затен олар украин орьнеклерине пек ошай” (9). Айны мектюпте шаире чокъча расткельген орьнек элементлерининъ сызыкъларыны

косьтере — айланчыкылы хачланмалар, йылдызлар, меандр, йыланчык шекилли сызыкларны. Эки миллетнинъ орьнеклеринде расткельген бенъзерликлер акъкында Олена Пчилка шойле яза: “Ким айтыр экен, бу тикиш ве нагъыш нумюнелери бизге кельген экенми, я да анъанелерини эсир алынган украин къадынлары ишлеп къалдырган экенлерми” (10). Языкълар олсун ки, озъ вакътында Леся Украинка топлаган орьнеклер коллекциялары аля даа тапылмады. Амма, эльбет де, олар онынъ ширий иджадында мытлакъа акс этильгендир.

Меселя, олар “Айше ве Мохаммед” адлы дюльбер композициялы драматик диалогында озыгон суретте косътерильгендир.

Башкъа сеферлериндеки Къырым сеяатында да Леся Украинка къырымтатар мевзусы, мусульман нагъмелерини козетмеге тырыша ве буны “Къырым хатыралары” (1897) циклына кирген “Шаркъ авасы” шири, “Денъиз ялысында” (1898), “Айше ве Мохаммед” драматик диалогында (1907) бильдире.

Тюшюнджемиздже, бу мевзу терен тедкъикъаткъа мухтадж.

Михаил Коцюбинский, Агатангел Крымский киби

языджыларнен бир сырада Леся Украинка фааль суретте украинлер ве къырымтатарлар арасындаки эдебий ве медений алякъларнынъ къавийлешмесине хызмет эткен.

Файдаланылган эдебият:

1. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. — К., 1976—1986. —Т.31.— С.226.
2. Косач-Кривинюк. О. Леся Українка: Хронологія життя і творчесті.—Нью-Йорк, 1970.
3. Мороз М.О. Літопис життя та творчесті Лесі Українкі. — К., 1992.
4. Бабишкін О. Леся Українка в Криму. — Сімферополь, 1995.
5. Кочерга С. Іфігенія в Тавриді: Сторінки кримського літопису Лесі Українки. — Сімферополь, 1998.
6. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. —К., 1975 — 1979. —К.І. —С.104. Мында ве сонъра кельген Леся Украинканынъ шиирлери айны шу неширде берильген сатырасты терджимелер алынды. С.106-108.
7. Драй-Хмара. М.Леся Українка: Життя і творчість. — К., 1926. —С.75.
8. Кочерга С. Іфігенія в Тавриді... — С.26—27.
9. Українка Леся. Зібрання творів... —Т.10. — С.113.
10. Алынган ери: Кочерга С. Іфігенія в Тавриді... — С.27.

18.03.03.

*Шефикья АБДУРАМАНОВА,
ТМУ кырымтатар эдебия-
ты кафедрасынынъ оджасы.*

КЪЫРЫМТАТАР ЭФСАНЕЛЕРИ: АСЫЛ НЕГИЗИМИЗГЕ КЪАЙТУВ ЗАРУРИЕТИ

Бир халкъта медений seviесини косьтерген онъ къадимий ве олдукъча къыйметли манбасы — агъыз яратыджылыгъы бардыр. Замандашларымызнынъ бу мираскъа мунасебети насыл экен? Кимерлери онъа енгильден бакъалар (тамам балалар эгленджеси киби корелер). Амма биз онынъ ич олмадым секизден бир къысмыны я коремиз, я — ёкъ. Къалгъан еди къысмы бузбайырнынъ эсас къысмы сув тюбюнде сакълы олмасы киби бизге корюнмей, лякин тамам бу — сакълы ери агъыз яратыджылыгъынынъ темели ве мантыгъыны тешкиль эте.

Асыллар бою тизилип кельген агъыз яратыджылыгъында тарихымыз, дюньябакъышымыз, психология ве миллий хусусиетлеримиз тасвирленген ве

динълейиджилернинъ дикъкъатына теклиф этильген сонъ, миллий бильгимизнинъ алтын сандыгъы оларакъ, несильден несильге кечкен. Олар универсал тилли оларакъ, кениш даирелерге дуйгъу, рухий зенгинлик, интуиция, миллий чизгилер акъкъындаки малюматны бильдирелер. Бу тиль вакъыт ве девир сынъырларыны атлап кечип, чешит яштаки адамларгъа анылайышлыдыр. Затен эр бир инсан оларны озюнде анылай

Халкъ агъыз яратыджылыгъы тюрлю меселелер сырасында озъ устюне алидженаплыкъ, къараманлыкъ, ватанперверлик дуйгъуларыны, тербиелев юкюни де ала. Мында “Арзы къыз”, “Алим айдамакъ”, “Алтын бешик” киби аджайип эфсанелерни анымакъ мумкюн. Авропа халкъларынынъ эфсанелеринен къыяслап бакъкъанда, оларнынъ сёз медениетинде ватанперверлик дуйгъусыны бу къадар къуветли суретте ифаделеген эфсанелер олмагъаны анылашыла. Бунынъ ичюн де дегильми экен, Советлер пекитильген сонъ къырымтатарларнынъ мешакъатлы алына даа меджбурий иджрет, репрессиялар да къошулды. Эппейи девирлер ичинде мейдангъа кетирилген агъыз яратыджылыгъы ве язылы эдебият Советлер акимие-ти огюнде пек морт олып кетти, даяналмады ве ёкъ этильмеге укюм этильди. Бу фикирлер Бекир Чобанзаденинъ “Сонъ девир къырымтатар эдебияты” адлы марузасында да тасдикланып, агъыз яратыджылыгъы кечмишимизнинъ зенгин рухий мирасы экени косътериле.

Янъы, совет эдебияты кечмиш девирлер мирасымызны ёкъ эткен сонъ, миллий эдебиятымызны дигер, озюне хас темельге чекмеге башлады. Бу девирде эдебиятымыз зиядесиле рус тилинден терджиме этильген эсерлер эсабына зенгинлеше. Бунынъ саесинде ялынъыз агъыз яратыджылыгъымыз, эфсанелеримиз иле биз бу сунъийликке къаршы турмамыз мумкюн эди. Амма тура бильдикми?! Бу эфсанелернинъ манасы денъиштирильди де. Эбет, озъ башына дегиль, бу кимлергедир пек керек эди. Эфсанелернинъ серлевалары да, мундериджеси де айны къалды, амма асыл манасы денъишти, ве о къадар денъишти ки, ичиндеки гъаелер башкъа бир мантыкъкъа уйдурылды. Бундан сонъ къадимий эфсанелеримиз озъ тылсымлы къуветини джойып, бошуна ишлемеге башлады.

Айдутмы, айдамакъмы?

Бир де-бир талебеден Алим айдамакъ ким олгъаныны сорасынъыз, о аман шойле джевапланыр: “Алим айдамакъ зенгинлернинъ малыны чекип алып, фукъарелерге таркъата эди”.

Бу джевап узеринде токъталайыкъ.

Биринджиден, зенгинлик — фукъарелик дегенде, мында къыяслав меселеси козьде тутулмай, бу сёзлерде советлер меслегине айт сынфий куреш манасы бар. Къырымтатарларнынъ тарихында сынфий куреш деген шей олмагъан, чюнки джемиетни сыныфларгъа болюв тек капитализм девирине хас тенденция, биз исе бойле сиясий-ичтимаий формацияны яшамарыкъ. Ве, белли ки, капитализм къурумында курешке тек бир сыныф — элинде бир шей олмагъан пролетариат азырдыр. Затен онынъ джояджакъ шей де ёкъ. Я койлю? О озь аятыны топракъсыз тасавур эталмаз. Топракъ онынъ эм эмеги, эм кечинюви вастасы, эм менфааты, эм джаны. Бойле дюньябакъышлы инсан сынфий курешке къошулмаз. Шунунъ ичюн де пролетариат лидерлери къырымтатарны ве оларгъа ошагъанларны топрагъы ве мулькиетине япышып тургъанларны севмей эдилер. Башта бир оларнынъ пассивлиги ичюн. Бундан себеп советлер девринде “фукъаре — зенгин” сёзлери ортагъа сюрюлип, сынфий тюсни къабул этти. Бу ал исе бизлерге — ят кельген, анылашылмагъан бир шей эди.

Экинджиден, “малыны чекип алып”, сёзлерине дикъкъат этейик. Бу насыл шей? Асырлар девамьында бизим ахлякъымыз, акъ-укъукъларымыз Шариаткъа эсасланып кельди ки, дегиль инсаннынъ малыны тутып алмакъ, ёлда яткъан мал я да параны котермек ясакътыр, чюнки дюньяда эр бир шейнинъ саиби бар. Ве бу мал я да пара озь саибине бакъа. Эгер де бу шейлер ят адамнынъ элине кечсе, онынъ файдасына дегиль, буюк зарарына чалышаджакъ. Бунынъ ичюн эвель-эзельден бизде хырсызлыкъ деген шей корюмеген, бу къоркъу инсан ве девлет джезасындан дегиль. Алла къоркъусындан келип чыкъа эди. Хырсызлыкъ бизим менталитетимизге уймагъан ал, тамам пролетариатнынъ меслеги ве аркетлерине эльверишли кельди. Октябрь инкъилябы да “Грабъ награбленное!” я да “Экспроприируй экспроприаторов” шиары алтында кечирильди.

Табиий ки, бойле фикирлер Алим адлы эфсаневий кыараманымызнынъ башына ич кельмейджек эди. Ю.Болат бу алны Алим акъкъындаки романында анылата: Алим фукъаре (“сынфий” манасында) кыорантадан джайль (марксизмге корё оларнынъ гъаелерини аныламагъан) койлю йигит олса да, онынъ юрегинде балалыкытан башлангъан кескин адалетлик дуйгъусы бар эди. Коюндеки байны котеклеген сонъ, апсханеге тюше. Ве мында, апсханеде, Алимнинъ “университетлери” башлана — марксизм-ленинизм талиматынынъ эсасларыны онъа русиели социал-демократ мабюси огрете. Апсханеден чыкъкъан сонъ Алим Кырымда инкыляп гъаелерини даркъатып башлай. Бу гъаелер миллий дегиль, интернациональ рухлы олып, эм кырымтатар, эм рус зенгинлерине кыаршы сынфий курешни башламакъ кереклиги гъаесини ифаде эте эди.

Эфсане совет мантыгъына уйдурыла: миллий Алим эфсанеси тек озъ кылычыны сакълап къалды, ичи исе башкъа, бизге терс кельген гъаелернен толдурылды. Бойледже та йигирминджи сенелери эфсанелеримизге гизли суретте эджнебий идеология кирсетилип, бу эфсанелернинъ асыл манасы денъиштирильди: усттен бакъкъанда — адалет огърунда куреш алып баргъан Алим айдамакъкъа багъышлангъан кырымтатар тилиндеки эфсане. Амма совет идеологиясына келиштирильген эфсанелерде адалетперверлик эки тюрлю анылатыла. Ю.Болатнынъ романында эфсаненинъ миллий шекли ят, совет деврининъ идеологиясына багъланылгъан. Бу алгъа о къадар алышып къалгъанмыз ки, аля даа Алимнинъ ады аныылгъанда, айны шу къалып (клише) къулланыла: “Алим айдамакъ зенгинлернинъ малыны чекип алып, фукъарелерге таркъата эди”. Бундан сонъ Алим ким ола — алидженап ве адалетли айдамакъмы? Алчакъ ве инсафсыз айдутмы?

Энди къолумызгъа Алим образынынъ ве эфсанесининъ майыштырылгъан мундериджеси туттырылып, о миллий менлигимизнинъ джанланмасына дегиль де, харабеге огъратылмасына чалыша. Башта биз буны дуймадыкъ, дуйсакъ да не япа билир эдик, энди исе онъа алышып къалдыкъ.

Я акыкьатта Алим нелернен огърашкьан экен? Чешит девирлер бунъа фаркълъ джеваплар берелер.

Къырымтатар эфсанелери терен манадан гъайры меракълъ сюжетке де саип олып, ялынъыз Русиёде дегиль, ондан тыш мемлекетлерде де таркъатылгъан эди. Бундан себеп асырнынъ башында, Русиё кино-фабрикасы ачылгъанда, 1913 сенеси, даа чарлыкъ заманы экенде, ильк чыккьан фильмлер арасында бизим миллий байлыгъымыз — «Алим айдамакъ» эфсанесине эасланьп кинофильм чыкъарылгъан эди. Чар акимиети сынфий куреш не олгъаныны даа пек анъламаса да, эписи бир Алимнинъ образыны озь бичимине кетирип, оларны пек раатсызлагъан арсыз ве шакъаджы деликьанлыгъа чевирдилер.

Бу кинофильмде миллий колорит олса да, миллийлик ёкъ эди.

XX асырда бир къарамангъа аит эки сюжет эсасында эки кинофильм чыкъарыла. Биринджиси 1913 сенеси камерагъа чекилип, Алимнинъ — башы бозукъ айдутнынъ сергузештлери (сеяаты) тасвирленсе, 1926 сенеси чыкъарылгъан экинджисинде (бу артыкъ совет деври эди) Алим сынфий курешчи киби косътериле. Къырымтатаргъа совет идеологиясыны ялынъыз бу шекильде анълатмакъ мумкюн эди, демек.

Бу эки мисальнинъ такъдим этильмесине тааджипленмек мумкюн: он учь йыл арасында Русиёнинъ назариеси ичтимаий-сиясий къурум денъишюви сасынде не къадар денъишкен, амма бу ал бизим эфсанемизнинъ гъасини де денъиштирген. Олар бизни анъламагъа гъайрет этмейлер, бизни озьлерине келиштирмек ичюн аракет этелер.

Алим эфсанесининъ асыл манасы исе башкъаджадыр.

Меракълъ ки, эвельки фольклорымызда яш йигитнинъ образы ялынъыз къараманий дестанларда ишлетиле эди. Эдждатларымыз къавий ве сагълам олып, 355 йыллыкъ девлетчилигимизни аякъ устюнде турсата бильдилер. Онынъ ичюн бизим фикримизде яш йигит мытлакъа къараман, батыр темсилидир. Сёз келими, къараманий дестанлар халкъ агъыз яратыджылыгъынынъ айры далы оларакъ, факъат озь девлетчилиги олгъан миллетлерге хастыр, олар тек дже-

сюр, къудретли ве варлыкылы халкънынъ бедий мулыкю олып къалалар.

Магълубиет ве харабеге огъратылган миллетлерден исе къараманий темсиллер яратылмаз, бойле алда бу халкълар дигер шейлерге мухтадж оларалар. Къара асыр девринде миллетимиз чарлыкъ зорбалыкларындан тюнъюлип, меджбурий иджретке кетип, тувган топрагында топракъсыз къалганындан себеп, озь девамлы тарихында ильк кере къараман образыны ред этип, озюни къорчалайыджы образына мухтадж ола. Алим айдамакынынъ образы агъыз яратыджылыгында янъы, мутхиш къара асыр заманында биринджи сефер пейда олган халкъ къорчалайыджысынынъ темсилидир ки, онынъ аркетлери халкъымызнынъ топракъсызлыкъ белясы ве фаджиясындан къуртармакъ огърунда эди.

Къырымда, христиан дининдеки Рим укьукьындан фаркълы оларакъ, топракъ акъкъы анъаневий суретте Шариаткъа багълы олып кельген. Рим маделерине коре, эр шей ресмий весикъагъа эаслана, мусульманлар улъкелеринде исе онынъ темели намуска эаслана. Бундан келип чыкъа ки, кърымтатарларнынъ элинде оларнынъ топракъкъа саиплигини тасдикълайыджы весикъа олмагъан. Кельмешеклер исе бундан файдаланып, уйдурма весикъалар азырлап, къырымтатарларнынъ къадимий топракъларыны чекип ала эдилер. Бу къанунсызлыкълар екъане весикъагъа — “къупчая”гъа эаслана эди. Купчая бармы — топракъ кельмешекнинъ къолунда, купчая ёкъмы — о топракъ кене къара татарнынъ элинде.

Алим бизим миллий къараманымыз оларакъ (интернациональ дегиль), миллетине бефаркъ “зенгинлерге” къаршы чыкъмагъан, о эм эписи кельмешеклерге де къаршы чыкъмагъан. О ялынъыз янъ кельген инсафсыз рус помещиклери элинден къырымлыларнынъ топракъларыны озь элине кечирмек ичюн азырланган купчаяларыны чекип алган, сонъундан оларны гъайып эткен.

Бойледже, адалетли Алим озь ватандашына инсафсызджа тутулып алынган топракънынъ гъайрыдан къайтарылмасына аркет эткен. Амма чокъ вакъыткъаamy? Ёкъ! Бир йылгъа. Эки йылгъа. Патласа —

беш йылгъа. Заманы келип бутюн топракълар кене айны кельмешеклернинъ къолунда ола. Аля даа ойле...

Къайда бизим акъ-укъукъларымызны къорчалагъан адалетли Алим? Ёкъ ойлеси! Алимнинъ япмышлары биле халкъынынъ хатырындан силинди. Тек ады къалды. Бу ад анъылгъанда шу миллетнинъ акълына айны шу кельмешеклернинъ (факъат шимди социал-демократ урбасына кийинген) инкъиляпчы темсилине чевирильген айдутнынъ аркетлери келе.

Эбет, къыйын вакъытлар эди. Эбет, яздырмай эдилер, ясакъ эди.. Бизни басып алгъан девлет бойле фикрлерни анъымызгъа махсус синъдирди. Акъикъый мана ве негизлер исе тамырындан сувурылып алынды. Шашыладжагъы шу ки, улу миллетнинъ ичинден чыкъкъан къараман эфсаневий къараман дереджесине котериле, факъат онынъ ады ве шаныны лекелейлер, миллет исе бу къыйышыкъларны къабул этмекни девам эте.

ЭДЕБИЯТ БЕМЕДЕНИЙ ОМЮР

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВНЫНЬ ШЕРЕФЛИ 75 ЙЫЛЛЫГЫ

Türk Dünyasının Yıldızları

75. Doğum Yıldönümünde
Büyük Dünya Yazarı
Cengiz Aytmatov
25-30 Nisan 2003

Açılış Programı
26 Nisan 2003, Saat: 18:00
Yer: Tarık Zafer Tunayo Kültür Merkezi

Sergi • Açık Oturum • Sinema Gösterimi

İSTANBUL RİYAZİYEKİŞİLER BİRLİĞİ
KÜLTÜR İŞLERİ DAİRE BAŞKANLIĞI

Тюркий алем озюнинъ буюк языджысы Чингиз Айтматовнынъ 75 йыллыгыны шерефлемекте. Асылында мешур эдипнинъ догъгъан куню, айы — 12 декабрь. Лякин бир сыра мемлекетлер бу тарихий адисени кунъ-эвельден къайд этип башладылар.

Иште, бу сене апрель 25-28 кунълери олып кечкен II Тюрк дюньясы чагъдаш (земаневий) эдебият кунълери черчивесинде Чингиз Айтматовнынъ 75 йыллыкъ юбилейи де озюне хас бир шекильде къайд этильди. Эдебият кунълери Истанбул Буюкшехир Беледиси меде ниет ишлери му-

Минберде — Чингиз Айтматов.

ниципалитети тарафын-
дан тешкиятландырыл-
ды. Айрыджа бир кунь исе
Ч.Айтматовнын шереп-
ленювине багъышланды.
Умумен, бу сеферки тюр-
кий дюнья эдебият кунь-
леринин де эсас кысы-
мы тюркий дюнья эдеби-
ятыны алемге таныткан
эдипнин тантаналы
юбилейини тешкиль этти.

Буюк медениет оджа-
гы сайылган Джемал Ре-

шит Рей адына концерт за-
лында Эдебият куньлери-
нин ачылышы олды.
Хайырлав сёзлери иле
Тюрк дюньясы чагдаш
эдебияты куньлерине
Тюркие, Азербайджан,
Къазахыстан, Къыргы-
зыстан, Туркменистан,
Озьбекистан, Татарыс-
тан, Башкъыртыстан,
Къырым, Македония,
Косово, Гагауз ери,
Къыбырдан эр ульке-

нинъ Языджылар бирлиги ёлбашчылары ве белли языджыларындан 50 эдип кельди. Ачылыш мерасимини Истанбул Буюкшехир Беледиеси медениет ишлери муниципалитетининъ башы Шенол Демироз алып барды. Хайырлав сёзлери иле Истанбул Буюкшехир Беледиесининъ башы Атиф Йылмаз, Анар (Азербайджан), Надирбей Алимбейов (Къыргызыстан), Нурлан Оразамин (Къазахыстан), Мехмет Догъан (Тюркие), Усмон Азим (Озбекистан), Флюс Лятифий (Татарыстан), Равиль Бикбаев (Башкъыртыстан), Шакир Селим (Къырым), Степан Булгъар (Гагауз ери), Авни Энгюллю (Македония) чыккышта булундылар ве Беледие плакетлеринен (хатыра бахшышы) такъдирлендилер. Бундан сонъ Медениет Баканлыгъы (Назирлиги) Тюрк дюнъясы чалгъы ве йыр ансамблининъ (бу ансамбль эки йыл эвельси Къырымда булунды) буюк концерти олды.

“Тюрк дюнъясында чагъдаш эдебият”, “Земаневий тюрк дюнъясы эдебиятында икяеджилик ве романджылыкъ”, “Земаневий тюрк дюнъясы эде-

биятында умум ёнелишлер ве мевзулар”, “Земаневий тюрк дюнъясы эдебиятында тиль ве терджиме меселелери” мевзуларында айры секциялар чалышты. “Тюрк дюнъясында чагъдаш эдебиятынъ бир далы оларакъ къырымтатар эдебияты: бугуни ве келеджеги” мевзусында ишбу сатырларнынъ муэллифи маруза иле чыккышта булунды. Марузада эдебиятымызнынъ янъы баштан тикленип башлагъаны, ватан, ватангъа садакъатлыкъ, сюрюнлик, авдет захметлери эсас мевзу олгъаны, дигер тюркий халкъларнынъ бизим эдебиятымыздан деерли хабердар олмагъаны, бойле симпозиумлар эксериетинен къуру сёзлернен сынъырланып къалгъаны, къырымтатар эдебиятына маневий къолтутув (башкъа тиллерге терджиме этилюв меселесинде) заруриети догъгъаны акъкъында айтылды. Буюк классиклеримиз — И.Гаспринский, Н.Челебиджихан, Б.Чобан-заде, А.Гирайбай, М.Нузет киби эдиплеримизнинъ китаплары эсасен Сорос Фондунынъ къолтутувы эсасында чыкъарылгъаны къайд этильди. Симпозиум иш-

*Ресимде (солдан): Шакир Селим, Чингиз Айтматов ве
Джелал Ичтен.*

*Ресимде (солдан): гаспрагышынас алим Явуз Акъпинар
(Тюркие), шаир А. Энгюлю (Македония), шаир Федаи
(Къыбрыз) ве Озбекистан халкъ шаири Усман Азим.*

тиракчилери биринджи небетте классиклери-мизге эмиет бергенимизни айрыджа такъдирледилер.

Чингиз Айтматовнынъ 75 йыллыгы, юкъарыда айтып кечкеним киби, симпозиумнынъ меркезий вакъиаларындан бири олды. Истанбул Буюкшехир Беледиесининъ мухтешем медениет сарайы мусафирлер ве языджынынъ мухлислеринен рыкъма-рыкъ толды. Махсус фойеде мешгур языджынынъ тюрк тилине терджиме этилип сатылышкъа чыкъарылгъан деерли бутюн эсерлери (айры-айры китап шекилинде) ярым саат ичинде талан-тарандж олды. Истанбулдаки китап яйын эвининъ (энь буюк китап тюкяны) хадимлерининъ бильдиргенине коре шу дакъкъалар ичинде эки бинъден зияде “Чингиз Айтматов сатылгъан”...

Языджыны шеревлев алельхусус бир тантанага чевирильди. Хайырламагъа истегенлернинъ саны-эсабы ёкъ ... Ильк-эвеля хайырлав сёзлери Эдебият кунълери иштиракчилерине, къардаш эдебиятлар языджылары бирлигининъ ёлбашчыларына берильди.

Къырымтатар языджылары, зиялылары адындан хайырлав сёзю биринджилер сырасында манъа берильгенинден юрегимде гъурур ве шеревф дуйдым. Чингиз Торекуловичке 1989 сенеси июнь 2 куню СССР халкъ депутатларынынъ съездинде япкъан чыкъышын да бизим халкъымызнынъ такъдирини къайгыргъаныны, онынъ акъ-укъукъларыны къорчалагъаныны хатырлаттым. О заманда Ч.Айтматов ТАССнынъ бефтан ве пис бейнатыны къаралап: “Бу — акъылгъа ятмагъан шей. Бутюн халкъкъа укюм чыкъарып, бойле фикирлер нелерге эсасландырылып шекиллендириле? Кимге бойле укъукъ берильген? Атта Алла-Таала бойле укъукъкъа малик дегилъ.

Биз къырымтатар халкъынынъ дегерлигини аякъ астына алмайып, диалектик мунасебетте булунмакъ керекмиз (Эльчирпмалар). Эр бир халкънынъ ери онынъ тарихий джеэттен догъгъан еринде олмалы” — деп айткъан эди. (Окъуйджылар бу сёзлерни “Ленин байрагы”нынъ 1989 с. июнь 15-те чыкъкъан номеринде окъуй билерлер - Ш.С.).

Шундан сонъ улу
языджыгъа улу атамыз
И.Гаспринскийнинъ якъ-
ында нешир этильген
“Французские письма”
романыны, В.Ганкевич-
нинъ “На службе правды
и просвещения” эм де
Сейтгъазы Гъафаровнынъ
“Исмаил Гаспринский —
великий просветитель”
(тертип эткен Ф.Зияди-
нов) адлы китапларыны
такъдим эттим. (Бу китап-
лар И.Гаспринский ады-
на миллий кутюпханемиз
адындан онынъ тешки-
лятчысы ве директоры
А.Эмиров тарафындан
хатыра сёзлери иле имза-
ланды).

Чингиз Айтматовгъа
къырымтатар языджыла-
ры кенъеши ве “Маариф-
чи” бирлиги адындан
Къырымнынъ энъ гузель
кошелеринден бири —
“Къарылгъач ювасы” ре-
симини такъдим этерек,
ювасындан къувулгъан
халкъымыз къарылгъач-
лар киби кене къайтып
келеяткъаны ве онынъ
къайтувында Чингиз Ай-
тматов, Къайсын Кули-

ев, Александр Твардовс-
кий, Борис Чичибабин
киби бир сыра гуманист
языджыларнынъ, акаде-
мик Сахаров, Пётр Гри-
горенко киби укъукъ
къорчалайдыджыларнынъ
исселери олгъаны айтыл-
ды.

Бахшышларны такъ-
дим этювде Истанбул
къырымтатарлар Дерне-
гининъ ёлбашчысы Дже-
лял Ичтен иштирак
этти.

Тюрк дюньясы чагъ-
даш эдебияты кунълери
программасында Ч.Айт-
матовнынъ эсерлери эса-
сында чыкъарылгъан
(онинъ деерли бутюн
эсерлери экранлашты-
рылды, шимди Тюркие
“Sinema-TV” тарафындан
“Къыямет” (“Плаха”)
эсери эсасында фильм
чыкъарылмакъта — бу
Ч.Айтматов эсерлери-
нинъ 22-нджи фильми
оладжакъ) фильмлер ну-
майыш этильдилер.

Иште, Истанбулда
эки буюк вакъиа мына
бойле екюнленди.

Шакир СЕЛИМ.

КЪЫРЫМТАТАР РЕССАМЛАРЫНЫНЪ ДЖЕМИЕТИ

1990 сенесининъ май-ыс айында Акъмесджит шеэринде дженктен сонъки Къырымнынъ тарихында ильки кере къырымтатар рессамларынынъ сергиси ачылды. Бу серги ярымаданынъ сиясий ве медений омюринде муим вакъиа олды. Мында чешит жанрлар ве ёнелишлердеки эсерлерден тертип этильген экспозициялар ве бунынъ киби де белли къырымтатар рессамларынынъ шахсий сергилери де такъдим этильди. Бугюн бу эсерлер тамырлары, аныанелери ве мевкуревий ынтылувларынен озь халкынен сыкты багълы олгъан тасвирий ве амелий-манзаралы санатта усталарымызнынъ къудретли бир отряды олгъаныны ве олар профессионалиги ве севиеси боюнджа дигер халкъларнынъ рессамларындан аслы да кериде къалмагъаныны нумайыш этти.

Къырымгъа къайткъан сонъ къырымтатар рессамларынынъ иджады яныы бир девирге адым басты.

Инсанларнынъ миллий менсюплиги, зенаатлары боюнджа бирлешмеге тырышкъанлары табийи ве анылашылгъан бир алдыр. Бойле бирлешюв тек файдалы ве се-

мерели къонушув багъышламадан, бельки белли бир сиясий ве иктисадий шараитлерде пекинмеге ярдым этедир. 1922 сенеси Къырымда Къырымтатар рессамларынынъ джемиети джедвельге алынып, онынъ янында Къырымтатар рессимлер галереясы тэсис этиле. Бир къач йыллар девамында айны Джемиет Галерея фондларынынъ шекиллениювини ве фаалиетини идаре эткен. Сонъра Галерея Джумхуриет къырымтатар санат музейине чевирильди, Джемиет исе салмакълы, мустакъиль бир тешкилят олды.

Бугунъде-бугунъ Джемиетте 40 нефер рессам олып, оларнынъ сафлары Къырымгъа къайтып келеяткъан рессамлар ве аит окъув муэссиселерининъ мезунлары эсабына эп артмакъта. Уставы, юридик адреси олгъан джемаат тешкилятына чешит йылларда Фатиме Асанова, Мамут Чурлу, Исмет Шейх-Заде, Энвер Иззетов ёлбашчылыкъ яптылар. Джемиетнинъ шимдики реиси белли рессам Ирфан Нафиевдир.

Джемиетнинъ баш вазифелеринден бири къырымтатар санатыны тиклев, инкишаф эттирюв

ве тешвикъат этиовден ибареттир. Къырымтатар санатынынъ гъайрыдан тикленюви ве анъанелери, хусусында айрыджа айтмакъ керек ки, чюнки бизлерге етип кельген менбалар ве язма малюматларгъа коре “къырымтатар тасвирий санат” анъламы тек XIX асырнынъ сонъу ве XX асырнынъ башында пейда олды. Тасвирий санат Ислам динини кутъкен Къырым ичюн ябанджы, ясакъ бир шей олгъаны ичюн, онынъ медениети манзаралы-амелий шекиллерни инкишаф эттирюв ве чечеклендирюв елундан барды. Санатнынъ Къырым ичюн янъы, анъаневий олмагъан чешити, яни тасвирий санат мында 18-19-нджы асырларда Гъарбий Европа ве Русиеден келип синъе. Къырымтатар рессамларынынъ шекиллерини ве фаалиет девири 20-нджы асырнынъ башларына догъру келе. Архив малюматлары, бедий сергилерден къалгъан афиша ве каталоглар бизлерни биринджи профессиональ рессамларымыз — Усеин Боданинский, Амет Устаев, Абдулла Лятиф-Заде, Амет Къалафатов, Абдуреиф Абиев, Мемет Абселямов, Сеитхалил Османовнынъ адларынен таныш эттилер. Эгер 1944 сенесининъ сюрдюнюлиги олмагъан олса, рессамларымыз-

нынъ анги ёнелиште иджат этеджеклерини, къырымтатар санаты насыл инкишаф эте биледжегини тек тасавур этип оламыз.

Бугунъде-бугунъ, къырымтатар халкъы Ватангъа къайткъан бир девирде, зиялыларымыз огюнде тек кечмишнинъ медений дегерликлерини гъайрыдан тиклемек вазифеси дегиль де, бельки халкъымызнынъ тербие ве маариф меселелери де турмакъта. Тарихны унутмагъанлары алда, рессамлар семетдешлеримизни маневий къолтутмагъа, оларгъа келеджекке умют ве ишанч багъышламагъа тырышмакъ кереклер. Санатнынъ асыл ве самий эсерлери бу меселелерни толусынен чезмек икътидарындалар.

Джемиет азаларынынъ чокъусу Русие ве СНГ мемлекетлерининъ нуфузлы алий окъув юртларында тасиль алгъан, Украина Рессамлары бирлигининъ азалары олгъан рессамлардыр. Тешкиль этильген девир девамсында Джемиет Къырымда ве онынъ тышында 100-ден зияде сергилер кечирди. Къырымтатар рессамларынынъ иджады Русие, Алмания, Полония ве Тюркиеде такъдим этильди. Къырымнынъ Меркезий серги залында эр сене Сюрдюнюлик куню мунасебетинен анъаневий серги тешкилятландырыла.

2002 сенесининъ июнь айында Къырымтатар рессамларынынъ сергисилък сефер Украина Рессамлары бирлигининъ Меркезий серги залында отъкерильди. Талапчан киевли сейирджилернинъ укюмине тасвирий санат, графика, халкъ ве амеллий-манзаралы санат эсерлери такъдим олунды. Мутехассыслар ве матбуатнынъ сесленювлерине коре, серги буюк мувафакъиет къазанды.

Джемиетнинъ азалары Украина рессамлары Миллий бирлигининъ Къырым тешкилятынынъ айырылмаз бир къысмы олдылар. Олар Къырымнынъ джемаат омюринде даима иштирак этелер, хайрие акцияларыны кечирелер, региональ ве

джумхуриет сергилеринде иштирак этип, озъ эсерлеринде халкъымызгъа, Ватанымызгъа севгилерини ифаде этелер.

Къырымтатар рессамлары джемиетининъ азалары — Къырымда нам къазангъан рессамлар Рамиз Нетовкин, Нури Якъубов, Айдер Алиев, Рамазан Усеинов, графиклер Зарема Трасинова, Алим Усеинов, амеллий-манзаралы санат усталары Мамут Чурлу, Иззет Аблаев чокъусы джеэттен Къырымнынъ земаневий тасвирий санатынынъ севиесини бельгилемектелер.

Лейля ТАИРОВА,
санатшынас, Къырым Рессамлары бирлигининъ месуль кятиби.

«ТАТАРЛЫГЪЫМ, ТУВГЪАН ЕРИМ...»

Шевкый Бекторенинъ
догыгъанына
115 йыл олды

Шевкый БЕКТОРЕ — Джарлы (1888-1961, декабрь 20) Румынияда, Добруджанынъ Къавлакълар коюнде, Къырымдан иджрет кеткен бир къырымтатар муаллимнинъ аилесинде догъа. О даа бала олгъанда, бабасы, бир чокъ койдешлерини пешине такъып, Анадолугъа коче ве Полатлы къасабасынынъ дживарындаки Къаракъая коюнде ерлешерек, кой мухтарлыгъы, нахие мудирлиги ве оджалыкъ киби вазифелерде булуна.

Шевкый Бекторе башлангъыч тасилини кой мектебинде, орта тасилини исе, Аймана къасабасында алгъан сонъ, 1905 сенеси, Истанбулгъа кетип, иляият диний фенлер шубесине окъумагъа кире. Шу девирде, анда окъутгъан къырымтатар яшларынен таныш ола, эдебиятка мейиль бергенлернен достлашаракъ, озю де шиирлер язмагъа башлай. Онынъ къырымтатар аркъадашлары кет-кете меаретлерини пекитерек, “Яш татар язиджылары” адынъда бир джемиет къуралар. Бу джемиет адындан “Къарылгъачлар дуасы”, “Алтын ярыкъ” ве “Шиирлер джонки” киби

рисалелер чыкъарыла. Мында “Тюрк юрты” журналында онынъ биринджи шиирлери басыла.

1909 сенеси анасы, бабасы ве бир эмджеси вефат эткен сонъ, акърабаларыны къыдырмакъ ичюн, Шевкъий Бекторе Къырымгъа келе. Мында о базы акърабаларыны ве севген миллетины тапа. Къырымда къалып, кой мектебинде оджалыкъ эте.

Шевкъий Бекторе тюрк тебаасындан олгъаны ичюн, 1914 сенеси биринджи джиан дженки башлангъанынен, Русиеге къаршы чыккышта булунгъан Тюркиеге къайтмагъа меджбур ола. Лякин гонъюлю Къырымда къала. Бундан сонъ бираз вакъыт Румынияда булунгъан шаир 1918 сенеси Къырымгъа къайтып келгенинен Алушта районындаки Къуру-Озен коюнде ерлешип, оджалыкъ япып башлай. Мында онынъ фаалиети ялынъыз оджалыкънен сынъырланмайып, “Шар-шур” адында афталыкъ эльязма меджмуа чыкъара башлай ве оны халкъ арасында дагъыта.

1920 сенеси Шевкъий Бекторе Акъмесджитке келип ерлеше. Мында о, ичинде “Эркинекъон”, “Ханджами къаршысында”, “Эй, джошкъун далгъалар”, “Чатыртавнынъ якъынлары”, “Аркъадаш”, “Аякъдаш” шиирлери де олгъан “Эркинекъон” адлы ильки китабыны бастыра. 1923 сенеси къырымтатар тилининъ арапча ве фарсча сёзлеринден арындырылгъан “Татарджа сарф ве нахв” (Грамматика ве синтаксис) дерслигини яза.

Алмания апсханелеринде оджа ве шаир Номан Шейх-заде 1945 сенеси язгъан бу шииринде шойле дей:

“Сарф-наху” арбасы тюшкенде эске,
Корюнди де худжур о эр кеске.
Алфабеньде “вав”ларынь бир антикъа,
Сыгъмаса да теримлер бир мантыкъкъа.
“Мечев сёзлер”, “джандавурлар” – насыл сёзлер?
Заман бизге эмир этти оларын теркин.....

Шу йыллары Акъмесджит дживарындаки Тотайкойде педагогика техникумы ачыла. Онынъ мудири оларакъ, корюмли эким ве фааль джемаатчы Амет Озенбашлы, мудир муавинлигине исе — шаир Шевкъий Бекторе тайин этиле. Оджалыкъкъа къырымта-

тар зиялыларындан: Бекир Чобан-заде, Мамут Недим, Эдем Фейзи, Гъафар Шемшедин ве бестекяр Асан Рефатов ёлланылалар. Бу девирде о, Къырымнынъ корюмли зиялыларынен, сыкъы алякъада булуна. Хусусан намлы тильшынас алим Бекир Чобан-задени оннынъ достане алякъасы чокъ йыллар девам эте.

Бу вакъытларда Шевкый Бекторе, элифбе язув ярышында иштирак этип, “Тоташ-боташ” адынен элифбе китабыны яза. 1925 сенеси оннынъ бу китабы мектеп талелелерине дерслик оларакъ бастырыла. О, айны заманда, Абибулла Одабаш ве Исмаил Лемановнен берабер, маариф идаресининъ азасы олып да чалыша.

1925 сенеси Дагъыстан маариф комиссарлыгъы озь ихтияджыны къанаатлендирмек ичюн, Шевкый Бекторени Дагъыстангъа давет эте. Энди базы зиялыларгъа “миллетчи”, “буржуа” киби адлар такъылып башлангъаны ве бу джеэттен базы сыкъынтыларгъа огърагъан шаир бу даветке разы олып Дагъыстангъа кетмеге меджбур ола. Анда о, Темирханшура (шимди Буйнакск) шеэринде ерлеше ве педагогика курсларынынъ мудири ве тиль оджасы олып чалыша. 1926 сенеси о, Бакуда отъкерильген Бутюнсоюз тюркология съездинде Дагъыстандан делегат оларакъ иштирак эте. чокъ йыллар Бекир Чобан-задени достлугъы шаирге чокъ итибар кетире. Эки белли зиялынынъ Къырымдан кетмеге меджбур олувлары ве Бакуда корюшип сыкъы алякъада булунувлары бу эки буюк сыманынъ тюрк алеминде буюк сайгъы саиби экенлерини косътере.

Сонъра Шевкый Бекторе Туркменистангъа кете ве Ашхабад педагогика техникумында окъув ишлери болюгининъ мудири вазифесинде чалыша. Мында о “Туркмен сарфы” адлы дерслик чыкъара. 1932 сенеси март 25-те апске алына ве миллетчиликте къабаатланып, 10 йыл тюръме джезасына укюм этиле.

Тюръмеден бошагъан сонъ Шевкый Бекторе 1948 сенесине къадар Озбекистанда (Янгъыёл шеэринде) яшады. Шу йылнынъ декабрь айында текрар апске алына ве бир къач айдан сонъ 10 йыл муддетке Сибирьге сюрюн этиле. Бу йылларыны о, Красноярск лагерлеринде кечире. О вакъытта Тюркиде яшагъан

омюр аркъадашы ве балалары оны апстен къуртармакъ ве озь янларына Тюркиеге чагъырып алмакъ пешине тюшелер. Тюркиенинъ Москвадаки эльчиханесининъ ярдымынен бу арекетлер мусбет нетидже бере ве 1956 сенеси бу девлетнинъ элинден къуртулып, къорантасына барып къавуша.

“Йылдыз” журналынынъ 1991 сенеси 3-нджи санында Шевкъий Бекторе акъкъында озь хатырлавларыны бастыргъан языджымыз Рустем Муедин шаирнинъ сонъки йыллары хусусында шойле яза:

“Бойлеликле, Шевкъий Бекторе омюрининъ энъ махсулдар деврини лагерьлерде ве НКВДнинъ незарети алтында кечиререк, халкъына багъышлайджакъ поэма ве шиирлерининъ чокъусыны язамайыл, сербестликке чыкъа. Лякин онынъ юреги, сюргонликте хорлангъан халкъы арасында къала. Тюркиеде тешкиятландырылгъан къырымтатар миллий меркезине рехбер сайланаджакъта, онынъ разылыгъыны сорагъанлар. О исе: “Эки кунълик омюрим къалгъан олса биле, оны халкъыма хызмет этип кечирмеге истейим” — деп разылыкъ берген.

Шевкъий Бекторе омюрининъ сонъунда совет лагерьлеринде кечирген деври акъкъында “Волга къызыл акъаркен” адлы хатырлав китабыны язды. Бу китап 1965 сенеси Тюркиеде басылып чыкъты. Шаирнинъ бу эсери онынъ ана тилинде де “Йылдыз” журналынынъ 1993 сенеси 3,4,5,6-нджы санларында ве 1994 сенеси 1,2-нджи санларында басылды. Журналда шаирнинъ бир сыра шиирлери де басылды (1991 №3; 1992. №1; 1995. №2,5-6).

Шаир Истанбулда 1961 сенеси декабрь 20-де вефат этти. Онынъ бизге къалдыргъан аджайип эдебий асабалыгъы миллий эдебиятымызнынъ алтын фондыны тешкиль этеджектир. Чюнки онынъ эсерлерининъ эр сатыры Ватан ичюн, халкъ ичюн къайгъы, юрек аджысы, тувгъан юртуна, догъмуш халкъына битмез-тюкенмез севги ве шу халкъынен гъурурланув, онынъ парлакъ келеджегине умют дуйгъуларынен ашлангъандыр.

КЪЫРКЪ ЯШЫНА ЕТМЕДИ, КЪУРБАН КЕТТИ

Джафер Гъафарнынъ
догъгъанына 105 йыл
олды

Джафер ГЪАФАР — Дервиш, Абурчубурджы (1898—1938, апрель 17). Акъмесджит уездининъ Тавдайир коюнде, муаллим къорантасында догъгъан Джафер кой мектебинден сонъ медресеге кире. Кой оджасы къорантасында осип тербие алувы, асылында онъа асыр башларындаки ичтимай арекетлернен, шу девирнинъ белли зиялы ве языджылары Исмаил Гаспринскийнинъ, Решид Медиевнинъ, Шамиль Токътаргъазынынъ, сонъра исе Асан Чергеевнинъ, Мидат Рефатовнынъ инкъилябий рухлу эсерлери ве макъалелеринен эрте танышмагъа себеп олгъандыр. О, бабасынынъ китапханесиндеки Къазан ве Азербайджан языджыларынынъ эсерлерини бир къалдырмай окъуй. Бунен бирге рус классиклерининъ аналитикине терджиме этильген эсерлерини де буюк меракънен окъуй эди. Эдебияткъа да авеслик онда шу вакъытта пейда олса керек. Медресени битирген сонъ, койлерде оджалыкъ япып башлагъан Джафер Гъафарнынъ анълы омюрининъ ильки деври 1917-1920 сенелерининъ муреккеп вакъиалары ичинде кече. Шу йыллары койде адий халкънынъ агъыр омюрини, андаки сынфий чатышувларны озь козлеринен коре.

Эдебияткъа озюнинъ 1921 сенесининъ башында язгъан “Дуйгъуларым” серлевалы шииринен кирген Джафер Гъафар бу шииринде инкъиляп ёлуна аякъ

баскъаныны бильдире:

Джефа чеккен гонъюлимде бир азатлык дуяман,
Мен озюмни озъ ёлумда бир къараман саяман.
Бир шей манъа къоркъу бермей, мейдан ёлум
алдымда,
Ал байракъкъа аркъа берип, ал йылдызгъа
бараман.

Джафер Гъафар Къырымда Совет акимieti темелли пекинген сонъ комсомолгъа ильки киргенлерден бири олып, яш комсомол сыфатында янъы аят къуруджылыгъы огърунда фааль курешке къошулды. Онынъ бу девирдеки гъаевий фикрлери юкъарыда анъылгъан “Дуйгъуларым” шииринде озъ аксини тапалар. Ондан сонъ язгъан “Интернационал чалына”, “Амансыз куреште”, “Эшитинъыз!” киби шиирлеринде халкънынъ аятында юзь алгъан муим ичтимаий денъишмелерни ифаде эте ве оларгъа къыймет кесмеге тырыша. Хусусан “Дуйгъуларым” ве “Интернационал чалына” шиирлерини онынъ программ эсерлери демек мумкюн. Буны эдип сонъра озюнинъ бутюн яратыджылыкъ фаалиетинен ве озъ аятынен тасдикълай.

Теэссюф ки, языджы 1938 сенеси Сталин зулумындан эляк ола ве ольгенде “Интернационал” чалынмакъ бир якъта турсын, озю киби миллионларнен къурбанлардай, мезарынынъ биле къайда къалгъаны белъгисиз.

Язув къабилиети бир кереден джемаатчылыкънынъ дикъкъатыны джелъп эткен коммунист языджыны “Яш къувет” газетасына ишке чагъыралар.

Бундан сонъ о, “Енъи дюнья” газетасында чалыша ве онынъ муаррири ола. Сонъра исе “Илери” журналынынъ муаррири вазифесине авуша. Бу девирде о энди эсасен несир жанрына авушкъан ве аджайип икяелер язып башлагъан эди. Онынъ икяеджилликте усталыгъыны энъ корюмли эдебиятшынасымыз, профессор Бекир Чобан-заде де къайд эте. 1928 сенеси айры китап этип чыкъарылгъан “Сонъ девир къырымтатар эдебияты” намлы ильмий эсеринде о шойле яза: “Икяеджилеримиз арасында козьге корюнгенлерден бири Джафер Гъафар аркъадаштыр. Бу ху-

сушта онынъ “Ёлджулыкъта” икяеси фикримизге бир дередже джевап бере Эбет, истидат саиби олмакъ кучъ. Лякин о истидатны еринде, вакътында къуллана бильмек даа кучъ. Эр алда, къыска бир девирде Джафер Гъафар шахсиетинде къуветли бир икяеджи къазанмамызгъа буюк ихтимал бар”. Саифе (94-95).

Намлы филолог алим, академик А.Е.Крымский исе озюнинъ ишанчлы адымларнен илерилемекте олгъан къырымтатар совет эдебияты акъкъында 1930 сенеси бастыргъан макъалесинде истидатлы яш языджылар сырасында Джафер Гъафарны да къайд эте ве онынъ илериде яхшы несирджилерден бири олдажагъына къавий ишанч бильдире.

Алимлер янъылмадылар. Ильки вакъытта эсасен шиирлер язгъан Джафер Гъафар эминликнен несирге кечерек, заманнынъ актуаль мевзуларында онларнен икяелер язды ве бунынънен икяе жанрынынъ инкишаф этиови ичюн чокъ иш япты. Шунынъ ичюн де эдипнинъ эдебиятымызда туткъан ери эсас итибарен онынъ несир эсерлеринен бельгилене. Анджакъ бу саада о озюни истидат саиби оларакъ косътерди.

Джафер Гъафар озъ эсерлеринде кечмиш аят акъкъында усталыкънен икяе этерек, окъуйыджыны эвельки омюр адиселерини шимдики аатынен, омюрде юзь алаяткъан денъишмелернен къыяс этмеге, тенъештирмеге давет эте. Бунынънен о окъуйыджыда шу янъы омюрге севги дуйгъулары шекиллendirе. Языджы “Асанчыкънынъ кунълери”нде ве “Эрке Сеитджемильчик” икяелеринде молланынъ саранлыгъы ве куфюрлигини эм де байнынъ эрке огълунынъ къылыкъларыны гъает уста косътере. “Сумбуль къартийнинъ эртегеси” эсериндеки баш къараман Сумбуль къартий озъ эртегесини икяе этер экен, чар деврини “еди башлы дев”ге бенъзете, Улу Октябрь инкъилябыны исе алемге нур сачкъан Кунешнен къыяс эте.

Заманнынъ актуаль мевзуларына багъышлангъан “Эмине — комсомол къыз”, “Пролетар челеби”, “Айше капайнынъ къарчыгъасында”, “Ударник сенеги” киби ве дигер икяелеринде де янъы девирнинъ бир сыра парлакъ образларыны яратты.

Джафер Гъафар Ипчинен бир сырада совет девринде повесть жанрына мураджаат эткен ильки язы-

джылардандыр. Онынъ “Азманлар” адлы повестинде совет акимиятининъ биринджи йылларында койде юзь алгъан денгишмелер къандырыджы суретте акс этиле. Бу эсерде кескин сынфий куреш ве бу курешнинъ иштиракчилери олгъан байлар ве фукъарелер арасындаки зыддиетлер озь бедий аксини тапкъанлар.

Джафер Гъафарнынъ эсерлерининъ эсас хусусиетлери — психологизм теренлиги ве тиль саделигидир. Эгер эдебий тилимизнинъ тарихий инкишаф джерьяныны эсапкъа аладжакъ олсакъ, арап-фарс ве тюрк сёзлеринден эп арынаракъ зенгинден-зенгин халкъ хазинесине эасланып, земане эдебий тилимизнинъ темелли суретте шекилленген девринде бунынъ эмити пек буюк эди. Халкъ тилини мукеммель суретте менимсеген эдип озюне нисбетен гъает буюк талапчанлыкъ косътеререк, сёзлерден файдаланувгъа сонъ дередже мукъайтлыкънен янаша.

Джафер Гъафар озюнинъ языджы сыфатында вазифесини олдукъча кениш анълай. О, иш башында булунаракъ, эдебиятымызнынъ келеджеги ичюн, яш иджадий кучылерни тербиелев ве оларнынъ сафыны арттырув ичюн даима къайгырып турды. Матбуат органларында ёлбашчы вазифелерде чалышаракъ, газета ве журналлар этрафында бир чокъ истидатлы яшларнынъ бирлешмесине ярдым этти. Озю де къыскъа ве парлакъ омюрининъ сонъунадже энъ фааль яратыджылардан бири олды.

Къыркъ яшына етмезден вакъытсыз къурбан кеткен Джафер Гъафар эдебиятымызнынъ инкишафы ичюн буюк хызметлер этти ве онынъ земане классиклери сырасындан акълы суретте ер алды. Онынъ дженктен эвель чыкъкъан “Инкылябий шиирлер” (1926), “Омюрден орьнеклер” (1927), “Икяелер ве шиирлер” (1933) адлы айры китапларында дердж этильген фааль курешчен ве гражданлыкъ эсерлери Къырымда социализм къурув, джемиетни темелинден янъартув огърунда куреште буюк роль ойнадылар. 1934 сенеси Джафер Гъафар СССР Языджылары бирлигининъ азасы эм де Къырым Языджылары бирлигининъ реиси олды.

Джафер Гъафар Сталин репрессиясына огърап 1936 сенеси апске алынды ве 1938 сенеси апрель 17-

де олюм джезасына укюм этильди. Укюм шу куню ерине кетирильди.

Дженктен сонъки девирде 1971 сенеси Джафер Гъафарнынъ икяелеринден ибарет “Омюр орьнеклери” адлы кучюк колемде ялынъыз бир китабы басылып чыкъты. Шунынъ ичюн онынъ семерели фаалиетининъ смишлерини топлав, дердж этюв, огренюв ишлерини джанландырмакъ лязимдир.

РЕПРЕССИЯ ОГЪРАТЫЛДЫ

**Вели Габилевнинъ
догъгъанына
105 йыл олды**

Вели Габилев (1898-1945). Эдипнинъ сойады Абилев, Габилев, Абилов деп языла эди. Вели Мурат огълу Габилев башлангъыч бильгисини мешур шаиримиз Абдулла Лятиф-заде оджалыкъ япкъан кой мектебинде алды. Сонъра 1914-1919 сенелери о, Евпатория уездиндеки Мырзабек ве Баим койлеринде озю оджалыкъ япты. 1920 сенеси Мырзабекте кой ревкомынынъ реиси олды. 1921 сенеси оны Москвагъа Шаркъ эmekдарлары коммунистик университетине окъумагъа ёллайлар. Андан къайтып кельген сонъ Акъмесджитте виляет совет-партия мектебинде къырымтатар болюгининъ мудири вазифесине тайин этиле. Айны заманда о виляет курсларында оджаларгъа ичтимаият дерслери боюнджа лекциялар окъуй. 1925-1926 сенелери о, Маариф Халкъ Комиссарлыгъынынъ сиясий-йракъландырув болюгинде чалыша ве сонъра Тотай-

кой оджалар техникумынынъ директоры вазифесине тайин этиле.

Вели Габилев 1920-нджи сенелери газета ве журналларда бир чокъ публицистик макъалелернен чыккышта булуна. Бу девирде матбуатта онынъ бедий несир эсерлери, пьесалары басыла. 1925-1927 сенелери Къырым девлет татар театринде муэллифнинъ “Адилъ яхут бинъден бири”, “Учъ ёл” адлы пьесалары саналаштырыла. “Адилъ яхут бинъден бири” пьесасы акъкъында “Енъи дюнья” газетасынынъ 1925 сенеси февраль 5 нухасында шойле хабер бериле:

“Татар театросы “Чора-батыр”, “Алим айдамакъ” пьесаларындан башкъа яш языджылардан Абилев аркъадаш чель татарларынынъ эски помещиклер девринде чеккен зулумлыкъларындан алып язгъан “Адилъ яхут бинъден бири” адлы пьесасы бу афта уюмет театросында ойнала. Мында чар идареси, помещиклер ве моллаларнынъ фукъаре халкъны насыл эзгенлери, фукъаре койлюолернинъ бутюн бу залымларгъа къаршы болгъан ачув ве кини ачыкъ оларакъ косътериле. Яз языджымыз Абилев аркъадашнынъ буюк бир мувафакъиетле язгъан бу пьесасыны бакъмакъны эр кеске тевсие этемиз”.

Айны шу йыллары “Илери” журналында Вели Габилевнинъ “Эльвида!” адлы пьесасы басыла. Сонъра о “Омюр баари” адлы даа бир пьеса яза. Онынъ бир сыра юмористик икяелери “Тырнавуч” адлы сатирик журналда басылды. 1928 сенеси Вели Габилев Ленинграддаки Крупская адына сиясий-яркыландырув институтына окъумагъа ёлланыла. Институтны битирген сонъ о Къырым кой ходжалыгъы институтынынъ директоры вазифесине тайин этиле. 1935-1938 сенелери Вели Габилев “Енъи дюнья” газетасынынъ муаррири вазифесини эда эте.

Дженктен сонъ 1969 сенеси “Ленин байрагъы”-нда (июль 26) онынъ “Акълъ дегильми?” серлевалы эсери басылды.

Озь вакътында энъ корюмли къырымтатар медениет эрбапларынынъ 50 шахыстан ибарет джедвелини тизген Эшреф Шемъи-заде бу джедвельге Вели Габилевни де кирсеткен эди.

Аджайип языджы, драматург, медениет эрбабы Вели Габилев Сталин репрессиясына огърап, 1945 сенеси апсханеде вефат этти.

БУЮК ШАИРИМИЗ

Эшреф Шемьи-
заденинъ догъгъанына
95 йыл олды

Эшреф Абдураман огълу (1908, июнь 21-1973, март 11) Кезлев шеэринде халкъ оджасы аилесинде догъды. Рушдие мектебини битирген сонъ, о Акъмесджитке барып, андаки “Совпартшкола” гъа окъумагъа кире. 16 яшында Эшреф Шемьи-заде 1925 сенеси январь айында “Ленинге” адлы шиир яза. Бу шиир мектепнинъ дивар газетасында, бир йылдан сонъ исе “Илери” журналында басыла.

Эшреф Шемьи-заде эдебияткъа мемлекет ичюн гъает муреккеп девирде язылгъан ве сонъра хрестоматик эсерге чевирильген бу шииринен кирди.

Озюнинъ шиириетке мейиль берювини Эшреф Шемьи-заде шойле тариф эткен эди: “Ойле олып чыкты ки, мен койде яшагъан акърабаларыма язгъан мектюплеримни кулькю ичюн къафиели бейитлернен язар эдим ве сонъра табиаат гузелликлерини, мевсим денъишмелерини тасвир эткен парчалар къаралап башилдым. Шу йыллары — Къырымда Совет акимияети тикленгенининъ биринджи сенелери, шеэримизнинъ илери кельген оджалары ве яшлыгъы “Темир къазыкъ” адында бир эльязма журнал чыкъармакъ тешеббюсинде булундылар. Язысы гузель яшлар журналнынъ асыл нухасындан секиз-он нуха кочюре ве сонъра бу журналлар эльзден кечип окъула эди. Бир-эки нухасы атта Акъмесджитке ве Багъчасарайгъа да кете эди. Бунъа къар-

шылыкъ Багъчасарайдан да бизим шеэримизге “Аркъа-даш” адлы эльязма журналынынъ бир нусхасы келе эди. Олардан корьмедже, 1924 сенесининъ бааринде, февраль революциясынынъ 7-нджи йылдёнюми кунюне догърулап, тек озюм язгъан эки макъалем ве аз эшитильген фольклор материалларындан ибарет “Къуван” (Балкъурт къутусы) адында 24 саифелик бир нусха ресимли эльязма журналчыкъ мен де чыкъардым. Меним “эдебий авескъарлыкъ ве журналистик фаалиетим” шу кучюк журналдан баишанса керек...”.

Заманымызнынъ буюк шаири дереджесине коте-рильген бу сыманынъ эдебий яратыджылыкъта ильк адымларыны иште шойле тасавур этмек мумкюн.

Бундан сонъ Шемьи-заденинъ эсерлери чешит газета ве журналларда сыкъ-сыкъ басылып тура ве яш шаирнинъ намы кеткен сайын арта. Академик А.К. рымский озюнинъ макъалесинде шай дей: “Къырым эдебиятында совет ёнелишинде даа яп-яш къуветлер озьлерини косътере баишладылар. Олардан зиядедже истидатны Эшреф Шемьи-заде, Менли-Азиз ве Керим Джаманакълы киби шаирлерде сезмек мумкюн”.

1927 сенеси сентябрь айында, даа янъы 18-ни толдурган яш шаирни балалар ичюн тешкиль этильген “Козь айдын” журналынынъ месуль муаррири вазифесине тайин ётелер. 1928-де о РАППнинъ азасы ола, 1932-де Москвада Бутюнсоюз девлет кинематография институтыннынъ эдебий-сценария факультетини битире. Айны заманда о, озюнинъ тазелиги ве тендюристлиги иле айырылып турган шахсий дуйгъулы шиирлерини яза, дердж эттире. О вакъытнынъ белли рус тенкъидчиси Я.Полканов озюнинъ “Къырымтатар эдебияты” макъалесинде Э.Шемьи-заде акъкъында шойле яза: “Къырымтатар эдебий яшлыгъы арасында энди кениш суретте белли олган догъма истидатлар бар. Мисаль ичюн окъуйыджыгъа белли олган ве шиирлери юксек бедийликкен айырылган Эшреф Шемьи-задени алайыкъ. “Маневр”, “Яхшы”, “Фуртуна” киби шиирлери онынъ ташыган пролетар шаири намыны акъикъатен акълайлар. Тендюристлик, джанлылыкъ — бу шаирнинъ яратыджылыгъындаки эсас чизгидир”.

1933 сенеси Эшреф Шемьи-заде биринджи беш-йыллыкънынъ къоджаман иншааты олган мешур

“ДнепроГЭС” къуруджылыгына багъышлангъан “Днепрельстан” поэмасыны яза. Онъа дженктен эвель шаир оларакъ энъ зияде нам кетирген шу “Днепрельстан” поэмасыдыр.

“Днепрельстан” газеталарда, журналларда басыла. 1934 сенеси исе айры китап олып чыкъарылды. Поэма шаирге акълы суретте шурет кетире. Эм бу шурет оны тек Къырымда дегиль, бутюн мемлекетке таныта. Буюк шаирлер Абдулла Токъай, Сулейман Стальский, Абулкъасым Лахутий, Алимджан Ибраимов ве дигерлернен бир сырада, 25 яшында онынъ ады Буюк Совет Энциклопедиясына кирсетиле.

Эшреф Шемъи-заде 1934 сенеси СССР языджыларынынъ биринджи съездинде делегат оларакъ иштирак этти. 1936-1937 сенелери Къырым Языджылары бирлигининъ месуль кятиби вазифесинде чалыша. 1935 сенеси майыс айында бир группа къырымтатар языджысы Максим Горькийнен корюшти ве бу корюшювде Эшреф Шемъи-заде де иштирак этти. Дёрт саат къадар девам эткен гъает меракълы ве мундериджели субет шахсен Шемъи-задеде пек буюк теэссурат къалдырды. Субет вакътында М.Горький къырымтатар эдебиятынынъ, ана тили ве санатынынъ инкишафы меселелеринен, халкъ яратыджылыгыны топлав, огренюв ишлеринен пек меракъланды.

Шаир чешит вакъытларда В.Маяковский, К.Чуковский, Ф.Гладков, М.Светлов, С.Эйзенштейн, Н.Икмет, А.Лахутий, М.Джалиль, С.Вургун, У.Насыр, Х.Алимджан киби ве даа чокъ буюк языджыларнен, шаирлернен, медениет эрбапларынен корюшти, субетлешти, алякъада булунды. Ве онынъ иджадий мувафакъиетлеринде бу корюшювлернинъ тесири шубесиздир.

Бу йылларда Шемъи-заде чокъ шиирлер яза, “Яшылыгъымнен корюшюв”, “Москва — Севастополь” поэмаларыны ярата.

Шаир, айны заманда, терджиме ишинен де чокъ огъраша. Онынъ терджимесинде окъуйыджылар Шекспирнинъ “Он экинджи гедже” трагедиясынен, А.С. Пушкиннинъ, А.Мицкевичнинъ, М.Лермонтовнынъ, Низамийнинъ ве даа чокъ дигер шаирлернинъ эсерлеринен таныш олалар. Бу саада о Пушкиннинъ “Багъчасарай чешмеси” поэмасыны терджиме этюв-

де айрыджа мувафакъиетке наиль ола. Бу терджиме эр кеснинъ фикриндже энъ юксек дереджеде таныла ве о, акълы суретте кырымтатар миллий терджиме эдебиятынынъ алтын фондына кире. Бунынъле бирге Шемъи-заденинъ озъ эсерлери де башкъа тиллерге чевириле. 1933 сенеси онынъ рус тилинде “Сайлама эсерлер” шиирий джыйынтыгы нешир этиле.

Бундан гъайры Шемъи-заде кырымтатар тилине Т.Шевченконынъ “Васиет” шиирини, Л.Толстойнынъ, С.Есениннинъ эсерлерини терджиме этти. Айны заманда онынъ шиирлери де рус тилине терджиме этильди. Олар А.Тарковскийнинъ терджимесинде Москвада чыкъарылгъан “Поэты Крыма” (1937) джыйынтыгына кирсетильдилер.

Эшреф Шемъи-заденинъ шаир оларакъ о девирдеки буюк хызмети шундан ибарет ки, Зиядин Джавтобели, Ыргъат Къадыр, Абдурсим Алтанлы ве дигер шаирлернен бир сырада, кырымтатар шииритининъ бутюнсоюз мейданына чыкъмасына ярдым этти. Шаирнинъ намы тек мемлекетимизде дегиль, ондан да тышкъа кетти. Венгрия халкъ шаири Эмиль Мадараснынъ Эшреф Шемъи-задеге багъышлап шиир язгъаны шаирнинъ намы о вакъытта не къадар кениш белли олгъанындан делялеттир. Эмиль Мадараснынъ 1936 сенеси рус тилинде чыкъкъан “Минское шоссе” адлы китабындан ер алгъан “Кырым тюркюси” адлы шиири Кырым шаири Эшреф Шемъи-задеге багъышлангъандыр.

Теэссюф ки, 1937-1938 сенелерининъ репрессия далгъасы онларнен языджы ве эрбапларымызны къурбан эткени киби, Шемъи-задени де четте къалдырмады, оны да къапаттылар ве чокъ йылларгъа дже иджадыны чаналаттылар.

Бу ерде шу амансыз 1937-1938 сенелери языджылар арасында ве эдебиятымызда насыл муит юзь алгъаныны Эшреф Шемъи-заденинъ багълы вакъиалар мисалинде косътермек истеймиз. 1935 сенесинден 1937 сенесине къадар Кырым Языджылары бирлигининъ кятиби вазифесинде чалышкъан Эшреф Шемъи-заденинъ халкъ арасында котерильген итибары органдарны эп зияде раатсызламакъта эди. Иште, бу девирде, яни 1937 сенеси сентябрь 20-де, Акъмесджитте Языджылар бирлигининъ топлашувы олды. Топла-

шув акъкъында макъале 24 сентябрьде чыкъкъан “Яш къувет” газетасында дердж олунгъан эди.

Бу макъаледе языджылардан Умер Ипчи, Ильяс Тархан, Ыргъат Къадыр ве Эшреф Шемьи-заде “буржуа миллетчилиги”нде къабаатланып: “Бу хаинлер Союз этрафында озь “эш-достларыны” бирлештирип, озь сасыкъ “нефис продукцияларыны” огге сюрип, осип етишмекте олгъан сагълам, совет яшлыгъыны бутюн чарелернен эдебият саасындан ушкютмеге тырышты, догърудан-догъругъа Къырым совет эдебиятынынъ осюшини чаналаттылар”, — дениле.

Бундан сонъ Эшреф Шемьи-задени къапамагъанлары худжур шей. Эльбет, оны Языджылар бирлигинден чыкъаралар, ишинден бошаталар. О, эр кунъ озюнинъ къапаладжагъыны беклей. Амма акимият шаирни тевкъиф этмеге ашыкъмай эди. 1938 сенесининъ апрелинде оны Языджылар бирлигине гъайрыдан къабул этелер ве Къырым девлет нешриатында онъа адий муаррир ишини берелер. Шаирни тек 1941 сенеси июнь 24-те, яни дженк башлангъанынынъ учюнджи куню апске алалар. Эки ай НКВДнинъ подвалларында булунгъан сонъ, Эшреф Шемьи-заде узакъ Иркутск шеэринге ёлланыла. Анда о, 1942 сенеси апрель 4-те “Къабаат аляметлери олмагъанындан себеп” азат олуна. Бунъа, эбет, шаирнинъ Бутюниттифакъ мешурлиги ярдым эте. Айны шу йылы декабрь айында Эшреф Шемьи-заде озьбек языджыларынынъ даветинен Ташкентке келе ве анда оны Ферганадаки виляет газетасынынъ месуль кятиби вазифесине тайин этелер.

1944 сенеси Къырым азат олунгъан сонъ, Э.Шемьи-заде майыс 17-де Акъмесджитке къайтып келе ве шу геджеси къорантасына къавушыр-къавушмаз, халкънен берабер ватандан сюрдюн этиле. Дженк фелякети ве халкънынъ сюрдюн этилюви акъибетинде сагъ къалгъан башкъа языджылардай онынъ да иджадий фаалиети дженктен сонъ та 50-нджи сенелернинъ сонъунда девам этти.

(Риза Фазыл ве Сафтер Нагаев. “Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы” китабындан).

ТУВАКЪЛЫ ШАИР

Рамазан Айтаннынъ догъгъанына 90 йыл олды

Рамазан (Домбай) Айтан 1913 сенеси Къырымнынъ ялы боюнда ерлешкен Алушта районындаки Тувакъ коюнде догъды. Балалыгъында акъранларынен берабер къой бакъа. Кимерде чобанлыкътан къачып кетип, мектепке бара, Бойледже, кой мектебини битирип, оджалар техникумында окъуй. Техникумдан сонъ, белли бир муддет Улу-Озен кой мектебинде ана тили ве эдебияттан дерс бере, Алушта район иджра комитетинде чалыша.

1943-1944 сенелери немселер Къырымда истегенлерини япкъан бир девирде, акъранлары сырасында, Рамазан Айтан да, алманлар тарафындан алынып кетиле. Сонъундан арбий эсирлер лагерине тюше. Бу ерде агъыр яшайыш кунълерини кечире. Рамазан Айтан Алманиянынъ Миттенвальд лагеринде, о ерде булунгъан эсире Зоре Якъуп къызы иле эвлене. Оларнынъ эки эвляды лагерьде дюньягъа келе. Ниает, 1949 сенеси оларны Тюркие девлети къабул эте.

Рамазан Айтаннынъ аилеси, къадынынынъ аптеси ярдымынен, 1963 сенеси апрельде Америка Къошма Штатларына авуша. Анда Американынъ аят тарзына уяракъ яшамагъа башлайлар. Ишке кирип, къорантаны кечиндирелер.

Бедий эдебияткъа та балалыгъындан авесли ол-

гъан Рамазан Айтан омюрининъ сонъунадже къалемини элинден быракъмады, чокъ окъуды, чокъ язды. Онынъ балалыкъ, генчлик, табият акъкъында язгъан шиирлеринен мектеп аркъадашлары та о девирде таныш эдилер.

Шаирнинъ “Фаний дюнья” адлы ильки шиирлер джыйынтыгъы 1948 сенеси Истанбулда дюнья юзю коръди. Бу китапкъа эсасен онынъ генчлик йылларында язгъан, фельсефий фикирлерге зенгин шиирлери кирсетильдилер. Арадан йигирми бир йыл кечкен сонъ, 1969 сенеси Рамазан Айтаннынъ “Ферьяд” адлы экинджи шиирий китабы нешир этильди. Бу кересинде джыйынтыкътан муэллифнинъ гъурбетлик йылларындаки вакъиаларнен багълы шиирлери ер алдылар. Бу мевзудаки шиирлерини топлап, 1973 сенеси “Гъурбетнинъ сеси” адлы шиирлер, манелер ве дестандан парчаларны озъ ичине алгъан учюнджи китабыны окъуйыджыларгъа такъдим этти.

“50 йыллыкъ аныларым” (“50 йыллыкъ хатырларым”) дие адландырылгъан 384 саифели шиирий джыйынтыгъы Рамазан Айтаннынъ сагъ вакътында нешир олунгъан сонъки китабыдыр.

Рамазан Айтаннынъ юкъарыда адлары анъылгъан китаплары Тюркиеде, тюркче лехджеде нешир олундылар. Земане къырымтатар окъуйыджылары исе, Рамазан Айтаннынъ шиирлеринен ильк кере “Йылдыз” меджмуасы (1996, №6 ве 1997, №6) вастасынен таныш олдылар.

Рамазан Айтан 1989 сенеси февраль 26-да Америка Къошма Штатларынынъ Нью-Йорк шеэринде вефат этти.

(Закир Къуртнезирнинъ “Къырымтатар эдилери” китабындан).

"КУРЕШ МЕЙДАНЫНЫ ОТ БАСМАЗ"

Шаир, публицист, тедкыкыятчы Юнус Къандым энди бир къач йылдан берли халкъымызнынъ федакяр эвляды, Къырым мусульманлары Иджра Комитетининъ Реиси, Таврия виляетининъ муфтиси, Къырым Миллий укюметининъ Реиси, большевиклер тарафындан къатль этильген Номан Челебиджиханнынъ аяты, сиясий фаалиети ве яратыджылыгъыны тедкыкъ этюв иле исарнен огъра-

шып кельмекте. Бу макъсаднен о, Къырымнынъ чешит архивлеринде айлар ве йылларнен тарихий весикъаларны къарыштырды, оларны эринмеден огренди, инджеледи. Ниает, бу араштырувларнынъ ильк мейвасы оларакъ 1991 сенеси Юнус Къандымнынъ "Къурултай: о насыл олгъан эди" рисалеси дюнъя юзюни корьди.

Муэллиф тедкыкыятларыны эп девам эттирди. Текрар архив материалларына мураджаат этти. Шеитимиз акъкъында эп материаллар топлады. Бу араштырмаларнынъ нетиджеси оларакъ, муэллиф якъында "Куреш мейданыны от басмаз" адлы монографиясынынъ биринджи китабыны нешир эттирди.

Китапкъа кырымтатар Миллий Меджлисининъ Реиси Мустафа А. Къырымгогъу "Номан Челебиджихан бизимнен" серлевалы сёз башы язгъан.

Тедкыкыят Номан Челебиджиханнынъ несиль-несебини тариф этювнен башлана. Шуны айрыджа кыйд этмели ки, бу китап Номан Челебиджиханнынъ аяты ве фаалнети акъкъында архив материаллары эсасында толуджа икые эткен биринджи тедкыкыяттыр.

Шусы да меракълы ки, китапта Номан Челебиджиханнынъ аяты ве фаалиетинен багълы бир сыра весикъаларнен берабер, онынъ несир ве назм эсерлеринден нумюнелер де берильген.

Китапнынъ мундери-джеси, шекили (китап къапындаки ресим ве факсимиле) бир-бирине уйгун ве макъсадгъа мувафыкытыр. Амма бир индже шейни кыйд этмелимиз. Китап миллетимизнинъ пек буюк бир эвляды акъкъындадыр. Номан Челебиджихан ве онынъ аяты эм де яратыджылыгъы энъ буюк Маневий Къадриетимизден биридир. Ойле буюк шахслар акъкъында язгъан муэллифлер кенди исим ве сойадларыны экинджи плангъа кыйсалар, пек гузель шей олур эди. Афыдан айтылмагъан лафымызнынъ ма-

насы шу ки, Н. Челебиджихан акъкъында язылгъан 255 саифели китапнынъ эр ачылгъан саифесинде муэллифнинъ исми ве сойадыны расткетире бермек — Челебиджихан киби мутевазинсаннынъ къаршысында мутевазисликтир (нескромность). Валлай, бу буюк инсанымызнынъ кенди истидатынен язылгъан эсерлери дердж олунгъан саифелер устюнде де “Юнус Къандым”ны корьмек худжур бир ис догъура. Озь адыны ог сырагъа кыймакъ ялынъыз Ю. Къандымгъа аит дегиль, базы дигер муэллифлеримиз де бойле хасталыккъа алышмакъталар. Меселенинъ уйгунсыз тарафы бунда... Китапнынъ къапы устюнде, башында, сонъунда муэллифнинъ ады, сойады косътерильген сонъ, саифелернинъ тепелерине де язып чыкъармагъа не аджет бар эди, аджеба?

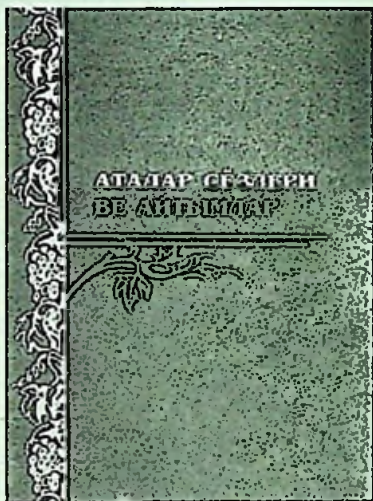
Бугъуньде-бугунъ гъает кыйметли олгъан бу китап “Видрождення” халкъара фондунынъ программасы боюнджа малиевий ярдымы эсасында Къырым девлет окъув-педагогика нешрияты тарафындан 1000 нускада басып чыкъарылгъан.

"АТАЛАР СӨЗЛЕРИ ВЕ АЙТЫМЛААР"

Аталар сөзлери — кыырымтатар халкъ агъыз яратыджылыгынынъ энъ къадимий ве энъ сыкъ къуullanылган жанрларындан биридир. Оларда халкънынъ зийреклиги, откъюр сөзлюлиги, дюньябакъышы, акъыл-ферасети акс эте. Бунынъ ичюн де, аталар сөзлери ве айтымларгъа халкъ икметининъ, халкъ фельсефесининъ хазинеси, халкъ агъыз яратыджылыгынынъ инджилери дениле.

Теджрибели журналист Шевкет Асанов узун йыллардан берли халкъ агъыз яратыджылыгынынъ бойле инджилерини топлав иле огърашмакъта. О, кечкен сененинъ сонъунда Кыырым Девлет окъув-педагогика нешриятында 3800-ге якъын аталар сөзлери ве айтымларыны топлап, "Аталар сөзлери ве айтымлар" адынен 1000 нухада нешир эттирди.

"Кыырымтатар аталар сөзлери акъкъында" серлевалы сөз башында Шевкет Асанов аталар сөзлери ве айтымларынынъ не олгъаныны анылата ве джыйынтыкъны азырлав джерьянында нелерге дикъкъат этильгени узеринде токътала. О; бойле

язы: "Аталар сөзлери деп, халкънынъ чокъ асырлыкъ ичтимаий-тарихий теджрибесини умумийлештирген ве онынъ лакъырды тилине кирген кыскъа, амма терен маналы метин ибарелерине айталар... аталар сөзлерининъ берген насиатлары кенъешлери, косътерген ёлу буюк гъаевий-тербиевий эмиетке маликтир."

Китапкъа, тертип этиджининъ къайд эткенине коре, базы аталар сөзлери ве айтымларынынъ бир къач вариантлары кирсетильгени алда, ахлякъ нормаларына джевап бермеген, эскирген, тербиевий эмиетини джойган, теркибинде чиркин

сёзлер олгъан аталар сёзлери кирсетилмегенлер.

Джыйынтыкъ кениш окъуйджылар кутлесине, бунынъ киби де, мектеп ве алий окъув юртларынынъ

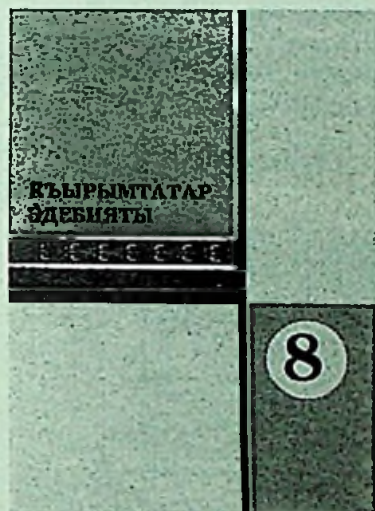
талебелери, оджаларына къарарлаштырылгъан. Аталар сёзлери ве айтымлар биринджи сёзнинъ биринджи арифине коре элифбе сырасынен ерлештирилгенлер.

"КЪЫРЫМТАТАР ЭДЕБИЯТЫ"

Шуны мемнюниетнен къайд этмек керек ки, сонъки йылларда ана тилимизде дерслер алынып барылгъан мектеплернинъ талебелери ичюн тиль ве эдебият дерсликleri яратув огърунда баягъы ишлер япылды. Бу саада алий окъув юртларынынъ алиmlери, оджалары, мектеплерниъ теджрибелери тильджи ве эдебиятчылары такъдирлеве ляйыкъ тешевбюсте булунмакъталар.

Кечкен сене Къырым Девлет окъув-педагогика нешрияты Айше Кокиева, Къубедин Саладинов, Гулизар Меджмединова ве Амет Харахадынынъ орта мектеплернинъ 8-нджи сыныфлары ичюн "Къырымтатар эдебияты" дерслик-хрестоматиясыны нешир этти.

Китап "Эдебият сёз санатыдыр" серлевалы макъаленен ачыла ве бу ерде бедий эдебиятнынъ, образнынъ не олгъаны тариф эти-

ле, макъаленинъ девамында къырымтатар эдебиятнынъ девирleri акъкъында малюматлар бериле.

"Къырымтатар эдебияты" "Халкъ агъыз яратыджылыгъы", "XX асыр эдебиятындан" ве "Къырымтатар иджрет эдебиятындан" деген учъ буюк болюктен ибарет. Биринджи болюкте талебелер халкъ йырлары, эфсанелер, дестанлар, эпос-

ларнен таныш этиле. Эр бир мевзуга бир кьач мисаль бериле. Экинджи болюкте кьырымтатар эдебиятынынъ корюмли векиллери Исмаил Гаспринский, Осман Акчочкьраклы, Абляким Ильмий, Абдулла Лятиф-заде, Умер Ипчи, Эшреф Шемьи-заде, Юсуф Болат, Шамиль Алядин, Сеитумер Эмин, Идрис Асанин, Энвер Селяметнинъ кьыс-

кьа терджимейаллары ве эсерлеринден нумюнелер кирсетильген. Учюнджи болюкте исе, ялынъыз Мемет Севдияр акъкьында малюмат ве эсерлеринден нумюнелер ер алгъанлар.

Дерслик-хрестоматия "Видрождення" халкъара фондунынъ малиевий ярдымы саесинде 1000 нусада нешир этильген.

"КЪЫРЫМТАТАР ЭДЕБИЯТЫНЫНЪ ТАРИХЫ"

кен сене нешир этильген "Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы" дерслик-хрестоматия орта мектеплернинъ 9-нджы сыныф талебелерине кьарарлаштырылгъан. Китапнынъ кириш сёзюнде денильгени киби, "Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы" китабы окъуйджыларны эдебият алемине алып киреджек, медениетли ве бильгили инсанлар олып осювлерине хызмет этеджек

Китап окъуйджыларны къадимий тюрк эдебияты абиделеринен таныштырув иле башлана. Бу болюкте Орхон, рун язылары акъкьында малюматлар бериле, о язылардан нумюнелер косьтериле. Бундан сонъ Махмуд Къашгъарий ве онынъ "Ди-

Таврия миллий университетининъ оджасы, шаире Айше Кокиева тарафындан азырланылып, Къырым Девлет окъув-педагогика нешрияты тарафындан кеч-

вану лугъат-ит-тюрк” эсери, Юсуф Баласагъунлы ве онынъ “Къутадгъу билиг” де-станындан парчала бериле.

Бундан сонъ къырымтатар эдебиятынынъ къадимий Алтын Орду, Къырым ханлыгъы, XVII асырдаки, рус истилясы ве уянув девирлери акъкъында малюматлар берилерек, о девирлерде яшап, иджат эткен шаир ве язджыларнынъ аятлары къыскадан беян этиле ве эсерлеринден нумюнелер косътериле.

Талелелер бу сыныфта эдебиятымызнынъ классиклери Махмуд Къырымлы, Абдулмеджит эфенди, Ахмедходжа эс-Сарайи, Гъазайи, Мухаммед Кямилъ, Джанмухаммед, Ашыкъ Умер, Мустафа Джевхерий ве дигерлерининъ яратыджылыкъларынен таныш оладжакълар.

Шубесиз, бойле дерсликлер пек зарур. Лякин эр анги мевзуда ве ёнелиште эм де белли бир макъсадгъа догърултылгъан дерслик олсун, китап олсун — умум принцип эсасында яратылмакъ керек. “Къырымтатар эдебиятынынъ тарихы” деп адландырылгъан бу дерсликте эдебият тарихымыз ничюн Сеид Абдулла Озен-

башлыгъа келип “бите”? Эдебият тарихы китабында эдебият назариесине не ичюн бу къадар ер айырыла? Я, назарие ичюн дигер къулланма олмаймы? “Кириш” сёзюнде халкъымызнынъ бутюн тарихий девирлеринде иджат этильген эдебияткъа къырымтатар эдебиятынынъ тарихы деп адландыралар денильсе де, китап муэллифи, махсус муаррир ве такъризджилер бу принципке аслы да риает этмегенлер.

“Эдебий джыныслар” ибареси де бизни айретлендирди. Джыныс инсанларда, айванларда, осюмликлерде, тереклерде олатургъан. Лякин, эсерлер эпик, лирик ве драматик джынысларгъа болюнелер, демек къолайсыз бир ифадедир.

Умумен, дерсликнинъ ичиндеки бир сыра метнлерге дикъкъат этсенъиз, ашыкъчанлыкълар чалышылгъаны козьге чарпа. Эр алда, шубесиз, мектеп талелелери ичюн бу дерслик файдалыдыр.

Дерслик “Видрождения” халкъара фондунынъ программасы боюнджа малиевий ярдымы эсасында 1000 нухада нешир этильген.

"КЪЫРЫМТАТАР ЭДЕБИЯТЫ"

КЪЫРЫМТАТАР ЭДЕБИЯТЫ

ХРЕСТОМАТИЯ

11

Орта мектеплернинъ 11-нджи сыныф талебелерине къарарлаштырылгъан "Къырымтатар эдебияты" хрестоматиясыны Къырым девлет муэндис-педагогика университети къырымтатар тили ве эдебияты кафедрасынынъ доценти Алие Велиуллаева тертип эткен. Хрестоматия эсасен учъ болуктен — "Сюргюнлик девирининъ эдебияты", "Авдет девирининъ эдебияты" ве "Къырымтатар иджрет эдебияты"ндан ибареттир.

Сюргюнлик девирининъ эдебияты (1944-1990) акъкъында берильген буюк колемли макъаладе тертип этиджи иджады Къырымда башланып, сюргюнлик ерлеринде девам эткен эдиплеримизнен бир сырада, яратыджылыклары та сюргюнлик ерлери ве йылларында башланып, шекиленген языджи ве шаирлерининъ терджимеийалларынен таныш эте ве эсерлеринден мисаллер бере. Лякин, теэссюф ки, тертип этиджи, не себептендир, яратыджылыкларынен сюргюнлик йылларында къырымтатар окъуйыджылары кутълесине белли олгъан бир сыра эдиплеримизнинъ адларыны биле анып кечмекни озюне ляйыкъ кормеген.

Хрестоматия "Видрождення" Халкъара фондунынъ малиевий ярдымы сасинде Къырым Девлет окъув-педагогика нешрияты тарафындан 1000 нусхада нешир олунгъан.

тузэллелеритиз

Шефикъа АБДУРАМАНОВА — 1950 сенеси Ангреш (Озбекистан) шеэринде догъды. 1971 сенеси Ташкент виляети педагогика институтыны битирди, рус тили ве эдебияты оджасынынъ дипломыны алды ве айны институтта 1981 сенесине къадар оджа оларакъ чалышты.

1992 сенесинден берли В.И. Вернадский адына Таврия миллий университетининъ къырымтатар эдебияты кафедрасында чалышмакъта. Къырымтатар эдебиятынынъ орта асырлар деври ве XX асырнынъ биринджи чериги, суфизм, эдебий къыяслав мевзулары узеринде ильмий-теджикий фаалисти иле огъраша.

Нияра КЪАЙМАКЪАН – 1977 сенеси Самаркъандда догъды. 1991 сенеси къорантасынен Къырымгъа, баба-деделери догъып-осъкен Ялта шеэринде кочип кельди. Бу ерде музыка бильгиси алды. Онунджы сыныфта окъутгъанда Къырым “Искатель” (“Араштырыджы”) кучюк илимлер академиясынынъ азасы олды. Бу ерде “Къырымтатарларнынъ музыка ве оюн санатынынъ тарихы” мевзусы устюнде чалышты.

Орта мектепни битирип, Таврия экология институтынынъ шаркъшынаслыкъ шубесине кирди. Институтны битирген сонъ, Къырым девлет гуманитар институтынынъ четэллер филологиясы кафедрасында ассистент олып чалышты. Шимди Тарас Шевченко адына Киев миллий университети филология институтынынъ аспирантыдыр. Инглиз, арап ве тюрк тиллерини биле. Ильмий ишининъ мевзусы: “Агатангел Крымскийнинъ теджикъатларында арап фольклоры”.

Сергей СОРОКИН – 1977 сенеси Къиевде догъды. 1994 сенеси орта мектепни битирип, Тарас Шевченко адына Киев миллий университетининъ шаркъшынаслыкъ шубесине окъумагъа кирди. 1999 сенеси шу университетте тюрк тили ве эдебияты оджасы, сонъра шаркъшынаслыкъ шубеси деканынынъ ярдымджысы оларакъ чалышты. 2002 сенеси “Тюркченинъ микросентакс системасы” мевзусында диссертация къорчалады. Чешит меджмуаларда онынъ йигирмиге якъын ильмий макъалелери дердж олундылар. Ал-азырда Киев хал-

къара университетининъ халкъара мунасебетлер шубесинде
декан ярдымджысы оларакъ чалышмакъта.

Гаяна ЮКСЕЛЬ ЗАИР кызы —
1976 сенеси майыс 25-те Озбекистанда
Чырчыкъ шеэринде догъды. 1990 сенеси
къорантасынен Къырымгъа кочип кель-
ди ве бу ерде 1993 сенеси Джанкой орта
мектебини алтын медальнен битирди.

1993-1998 сенелери Ростов-Дон дев-
лет университети филология факульте-
тининъ журналистика боллогинде окъугъ-
анда, шеэр газеталарында макъалелери басылды.

Университетни битирген сонъ, Къырымда 1998-
2000 сенелери “Комсомольская правда в Крыму” га-
зетасында чалышты. Айны вакъытта Къырым девлет
муэндис-педагогика университети кырымтатар тили
ве эдибияты кафедрасында аспирантурада окъумагъа
башлады. Шимди “20-нджи асыр башында къырым-
татарларда газета ве газетаджылыкъ” мевзусында дис-
сертация азырламакъта.

На крымскотатарском языке “Йылдыз” № 3
 (“Звезда” № 3).

Техредактор Р. Къараманов.
Корректор М. Меджитова.

Бир матбаа табагъы колеминден эксик эльязмалар муэл иф-
лерине къайтарылмай. Буюк колемли эсерлернинъ кы-
тылгъан, журнал варианты къабул олуна.

Басылуvgъа 17.06.03 с. рухсет этильди. Форматы 84×108 1/32.

Офсет усулында басылды.

Нешрият-эсап табагъы 8,4. Сымарыш 94. 1000 нуска басылды.

Джедвельге алынгъаны акъкъындаки шеадетнаме:

Км № 0113.

Адресимиз:

95007, Акъмесджит шеэри, Ялта сокъагъы,

155-нджи эв, кв. № 3.

Телефон - 29-41-75.

95000, Симферополь шеэри, Ген. Васильев сокъагъы, 44.
«Таврида» нешриятынынъ басмаханеси.

11.
101

Индекс 75298.

